

Master in de Journalistiek

De ethische en juridische grenzen aan undercoveronderzoek

Masterproef aangeboden door
Ophélie JAMMAERS

Tot het behalen van de graad van master in de Journalistiek

Promotor: Chris VERSCHOOTEN

Academiejaar: 2019-2020

- **Code of conduct voor geloofwaardig auteurschap**
 - **Correct verwijzen naar bronnen houdt in:**
 - dat ik als auteur transparant ben over mijn bronnen, zodat de lezer op elk moment correct kan inschatten welke de bron is van wat beweerd wordt;
 - dat ik als auteur geen relevante informatie waarover ik beschik en die een ander licht zou kunnen werpen op de geboden interpretatie of ontwikkelde redenering bewust weglaat;
 - dat ik als auteur duidelijk aangeef welke relevante interpretaties ik niet in rekening heb gebracht en waarom dat is gebeurd;
 - dat ik als auteur waarheidsgetrouw weergeef wat ik heb geobserveerd;
 - dat ik als auteur op de hoogte blijf van evoluties in manieren van verwijzen en het weergeven van referenties en een bibliografie.

Ik bevestig dat ik deze *code of conduct* heb nageleefd bij het schrijven van deze masterproef.

Naam: Ophélie Jammaers

Datum: 28/05/2020

Handtekening:

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized, cursive script that forms a large, looped shape.

Voorwoord

Met deze masterproef sluit ik niet alleen mijn master in de journalistiek, maar een belangrijk deel in mijn leven af. Voordat u begint met lezen, wil ik daarom graag een warm woord van dank uiten.

Allereerst wil ik mijn promotor, prof. Dr. Chris Verschooten, bedanken om dit onderzoek mogelijk te maken en het schrijven van mijn masterproef in goede banen te leiden. Zonder haar bereidwilligheid had ik nooit de mogelijkheid gekregen om mijn eigen onderzoeksvoorstel uit te werken. Dank u wel Chris, voor het aanreiken van de juiste handvaten zodat ik de juiste koers kon aanhouden.

Daarnaast gaat mijn oprechte dank uit naar alle negen journalisten die mij te woord wilden staan. Ze scherpten mijn beeld over de journalistieke wereld aan en lieten me er de rauwe kantjes van zien. Dank jullie wel voor jullie wijsheid en openheid. Jullie onvoorwaardelijke passie voor het vak werkte aanstekelijk.

Verder wil ik iedereen danken die tijdens mijn universitaire carrière mijn nieuwsgierigheid heeft geprikkeld, mijn denkbeelden heeft uitgedaagd en mijn horizon heeft verbreed. Jullie hebben mij mede gevormd tot wie ik nu ben. Ook vernoem ik graag mijn vrienden die mij helpen herinneren hoe zorgeloos het leven kan zijn.

Een laatste dankjewel gaat uit naar mijn gezin. Bedankt om mij bij te staan waar nodig, maar mij ook mijn eigen pad te laten bewandelen. Bedankt voor jullie lichtheid en levensvreugde. Bedankt voor jullie eeuwige trots en steun in de rug. Ik draag jullie levenslessen met mij mee. Zonder jullie was deze masterproef er niet geweest.

Lijst van figuren

Figuur 1. Hierarchy of Influences Model (Shoemaker and Reese, 1996, p.109)

Lijst van tabellen

Tabel 1: Classificatie van de ethische ideologieën (Forsyth, 1980, p.176)

Tabel 2: Steekproef

Undercoveronderzoek: hoever gaan journalisten om de waarheid aan het licht te brengen?

Journalisten die voor onderzoek undercover gaan, proberen de onderste steen boven te krijgen. Hun journalistieke plicht en rechtvaardigheidsgevoel zijn groot genoeg om tegen de wind in misstanden aan de kaak te stellen. De undercovermethode levert dikwijls rijke informatie op, maar hoever gaan journalisten om door te dringen tot de rauwe werkelijkheid? Botsen ze met andere woorden niet op ethische of juridische grenzen tijdens het uitvoeren van hun onderzoek?

Journalistieke nieuwsgaring komt voor in verschillende vormen. Bij de undercovermethode verzwijgt de journalist zijn beroepsidentiteit of neemt hij een andere identiteit aan. Dit soort journalistiek is enkel toegelaten als de undercoveroperatie een gewichtig maatschappelijk belang heeft en als de informatie niet op een andere manier verkregen kan worden. Daarnaast vergen undercoverpraktijken een goede voorbereiding en moet de precieze werkwijze ervan overlegd worden met de hoofd- en eindredactie. Dat neemt niet weg dat journalisten morele dilemma's ervaren eens ze in het veld staan.

Uit een recent masterproefonderzoek van Ophélie Jammaers, studente journalistiek aan de KU Leuven, blijkt dat journalisten regelmatig botsen op ethische en juridische grenzen tijdens het uitvoeren van hun onderzoek. Daarom moeten ze voortdurend afwegingen maken tussen de bestaande professionele en juridische regels enerzijds en de maatschappelijke relevantie van hun onderzoek anderzijds. Daarnaast kunnen ook hun eigen ethische overtuigingen gelden als barrières voor waarheidsvinding. Op basis van negen individuele diepte-interviews met journalisten, die voor onderzoek minstens één keer undercover gingen, werden de grenzen aan de praktijk van onderzoeksjournalistiek verkend.

Dansen op een slappe koord

Uit de verkennende studie blijkt dat de ondervraagde journalisten over het algemeen ver gaan om de waarheid aan het licht te brengen. Ze overschrijden de professionele regels uit de Code van de Raad voor de Journalistiek en de wettelijke regels – al dan niet bewust – als hun onderzoek daarom vraagt. Opmerkelijk is dat liefst acht van de negen journalisten toegeven een juridische regel te hebben overschreden in het kader van hun undercoveronderzoek. Ze ondervinden doorgaans weinig moeite met het stellen van strafbare handelingen, zoals uitlokking of misleiding. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de overgrote meerderheid al in aanraking is gekomen met de politie of het gerecht.

Daarnaast gaan ze dikwijls vanuit onwetendheid voorbij aan de professionele regels. Zo blijkt dat slechts een minderheid de beroepsethische voorschriften uit de journalistieke code kent en toepast. De deontologische codes, die uitgaan van mediabedrijven zelf, worden daarentegen wel strikt nageleefd in de praktijk. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat deze gedragscodes bindend zijn en de niet-naleving ervan kan leiden tot ontslag. De journalisten dragen ook hun eigen ethische principes hoog in het

vaandel, waardoor ze niet snel hun individuele ethische grenzen zullen overschrijden. Wel geven ze toe dat undercover-gaan deze grenzen verschuift, omdat ze onder valse voorwendselen sneller een stapje verder zullen gaan. Kortom botsen de ondervraagde journalisten zowel op ethische als op juridische grenzen, maar vinden ze het gemakkelijker om de wettelijke regels te negeren.

Kiezen is verliezen

Morele dilemma's lijken schering en inslag te zijn in de journalistieke wereld. De inhoud van deze dilemma's is persoonsgebonden, maar toch duiken er terugkerende patronen op. Zo blijken de ondervraagde journalisten het onder meer moeilijk te hebben met het respecteren van andermans privacy en het toebrengen van schade. Bij het maken van een morele beslissing laten ze zich leiden door zowel externe als interne factoren. In moeilijke situaties vertrouwen ze voornamelijk op hun eigen ethische inschattingen. Dat maakt dat ze in het veld dikwijls automatisch of gevoelsmatig beslissingen nemen. Eens ze de knoop hebben doorgesneden, vinden ze dat ze hun keuze moeten verantwoorden aan zichzelf, hun hoofdredactie of aan de mensen die in beeld komen.

Samengevat blijken journalisten, die voor onderzoek undercover gaan, te balanceren op de grenzen van wat ethisch en juridisch toelaatbaar is. Ze willen kost wat kost de waarheid aan het licht brengen, waardoor ze soms stuiten op ethische dilemma's en grenzen overschrijden. Dat de meerderheid van de journalisten van mening is dat het doel de middelen heiligt in bepaalde gevallen, is dan ook niet opmerkelijk. In de toekomst kan er gezocht worden naar oplossingen voor een betere kennis en naleving van de professionele en wettelijke regels omtrent undercoverjournalistiek.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inleiding	9
1. Definiëring onderzoeksjournalistiek	11
2. Kenmerken onderzoeksjournalistiek	12
2.1 Tools voor informatiegaring	12
2.2 Tijdrovend en duur businessmodel	15
3. Definiëring undercoverjournalistiek	15
4. Voorwaarden undercoverjournalistiek	16
5. Recht versus ethiek	17
6. Juridische grenzen aan onderzoeksjournalistiek	18
6.1 Vrijheid van meningsuiting en nieuwsgaring	18
6.1.1 Belgische Grondwet	18
6.1.2 Internationale verdragen	19
6.2 Juridische beperkingen op het vergaren, verwerken en verspreiden van informatie	19
6.2.1 Beperkingen op het vergaren van informatie	20
6.2.2 Beperkingen op het verwerken van informatie.....	21
6.2.3 Beperkingen op het verspreiden van informatie.....	22
7. Ethische grenzen aan onderzoeksjournalistiek	22
7.1 Definiëring ethiek	22
7.2 Definiëring journalistieke ethiek	23
7.3 Journalistieke verantwoording en verantwoordelijkheid	24
8. Zelfregulering	25
8.1 Raad voor de Journalistiek.....	25
8.2 Ethische gedragscodes	26
8.2.1 Code van de Raad voor de Journalistiek.....	26
8.2.2 Functies gedragscodes.....	27
8.2.3 Effectiviteit gedragscodes.....	27
9. Morele dilemma's	28
9.1 Morele dilemma's tijdens het vergaren, verwerken en verspreiden van informatie	28
9.2 Proportionaliteit en subsidiariteit	29
9.3 Beginselen, gevolgen en deugden.....	29
9.4 Morele beslissingen.....	30
9.4.1 Sociale invloeden op ethisch beslissingsproces.....	30
9.5 Ethische ideologieën.....	32
Onderzoeksaanpak	37
10. Methode	37
11. Steekproef	38
12. Data-analyse	39
12.1 Codeboek.....	41
12.2 Categorieën	42
Resultaten	43
13. Profiel journalist	43
13.1 Motivatie job	43
13.2 Toegepaste methoden.....	44

14.	Undercoveronderzoek	45
14.1	Vorm	45
14.2	Voorwaarden	45
15.	Journalistieke ethiek.....	47
15.1	Code van de Raad voor de Journalistiek.....	47
15.1.1	Kennis.....	47
15.1.2	Toepassing.....	47
15.2	Deontologische code mediaorganisatie	48
15.3	Toezichtsorganen.....	48
15.3.1	Raad voor de Journalistiek	48
15.3.2	Deontologische adviesraad	48
15.3.3	Hoofd- en eindredactie	49
15.3.4	Sociale controle	49
16.	Individuele ethiek	50
16.1	Moreel kompas.....	50
16.2	Ethische grenzen.....	51
16.2.1	Botsing ethische grenzen	51
16.2.2	Concretisering ethische grenzen.....	51
16.3	Grensverschuiving	52
16.3.1	Undercover-gaan	52
16.3.2	Evolutie ethische grenzen	53
16.4	Grensoverschrijding.....	53
16.4.1	Overschrijding eigen ethische grenzen.....	53
16.4.2	Doel heiligt de middelen	54
17.	Juridisch kader	55
17.1	Kennis	55
17.2	Naleving	55
17.3	Aanraking politie/gerecht.....	56
17.4	Omkadering	56
17.4.1	Juridische dienst.....	56
17.4.2	Deontologische adviesraad.....	57
18.	Morele dilemma's	57
18.1	Inhoud.....	57
18.2	Omgang.....	59
18.2.1	Externe invloeden op beslissingsproces	59
18.2.2	Interne invloeden op beslissingsproces.....	60
18.3	Verantwoording.....	61
	Discussie.....	63
19.	Overzicht van de resultaten	63
20.	Resultaten in het licht van de literatuur	65
	Conclusie	67
	Referentielijst	70
	Bijlagen	76

Inleiding

“Onderzoeksjournalistiek is *booming*” luidt de titel van een artikel verschenen in augustus 2019 op de site van het Fonds Pascal Decroos (Debruyne, 2019, para. 1). Volgens directeur Ides Debruyne stellen steeds meer onderzoeksjournalisten corruptie en criminaliteit aan de kaak, ondanks hun niet altijd even optimale werkomstandigheden. Het blijkt dus goed te gaan met de onderzoeksjournalistiek in Europa anno 2019. In het voorwoord van het jaarrapport 2019 van Journalismfund.eu vzw, de organisatie achter het Fonds Pascal Descroos, scherpt Debruyne nogmaals het belang van diepgravende journalistiek aan voor de democratie: "Willen we als burger zicht krijgen op de effecten van keuzes die politici of bedrijven nemen, dan moet iemand klaarheid scheppen. Zonder onafhankelijke onderzoeksjournalistiek varen we blind en zonder kompas" (Journalismfund, 2019, p.4).

Journalisten worden in sommige samenlevingen bestempeld als waakhonden van de samenleving. Door toe te zien op het gebruik van macht door politieke en economische elites, oefenen ze een controlefunctie uit. Onderzoeksjournalisten gaan nog een stap verder door kritisch en diepgravend onderzoek te verrichten. Zo een onderzoek kan gericht zijn op het opsporen van misstanden (1), het toetsen van een beleid of functioneren van een bepaalde instelling (2) of het signaleren van maatschappelijke relevante veranderingen in de samenleving (3). Onderzoeksjournalistiek legt met andere woorden de vinger op de wonde van onze maatschappij.

Onderzoeksjournalisten gebruiken verschillende technieken en methoden om wanpraktijken aan te kaarten. Undercover-gaan blijkt de meest relevante, maar ethisch en juridisch meest controversiële praktijk te zijn (Arackal, 2012; McDonald & Avieson, 2020; van Eijk, 2005, p.243). De undercovermethode kan immers nuttig zijn om verborgen informatie te verkrijgen, maar er zijn ook heel wat risico's aan verbonden. Journalisten die undercover gaan, bevinden zich dikwijls in een schemerzone waarbij ze moeten balanceren op ethische en juridische grenzen. Ze moeten bijvoorbeeld voorzichtig omgaan met het misleiden en provoceren van gesprekpartners. Daarnaast kan het gebruik van verborgen camera's vragen oproepen omtrent privacy.

Ethiek is een sturend onderdeel in de journalistieke praktijk. Verschillende ontwikkelingen hebben doorheen de jaren geleid tot het ontstaan van journalistieke beroepsnormen. Het normatieve karakter van deze journalistieke ethiek kan echter een spanningsveld creëren. Onderzoeksjournalisten die de waarheid naar buiten willen brengen, kunnen immers botsen op beroepsethische regels. Daarnaast bestaan er ook wettelijke regels, waar ze zich aan dienen te houden. “Als je handelt volgens de regels, ga je ethisch en juridisch geoorloofd te werk”, lijken deze bepalingen te impliceren. Maar heiligt het doel de middelen niet soms? Of houden onderzoeksjournalisten zich kost wat kost aan de professionele en wettelijke regels?

Naast deze deontologische en wettelijke voorschriften leunen journalisten ook op hun eigen moreel kompas. Iedere journalist hanteert in de praktijk immers zijn eigen set van waarden en normen. Deze masterproef gaat na in hoeverre onderzoeksjournalisten zich laten leiden door hun eigen ethische

principes. Daarnaast worden de morele dilemma's in kaart gebracht, waar journalisten mee in aanraking komen. De journalistiek blijkt immers, op de gezondheidssector na, het meest te kampen met morele dilemma's (Evers, 2012, p. 15).

De centrale onderzoeksvraag die gesteld wordt, is of Vlaamse journalisten, die voor onderzoek undercover gaan, ethische en/of juridische grenzen ervaren en zo ja, welke grenzen dat dan zijn. De eerste deelvraag peilt naar de ethische grenzen, waar deze journalisten op botsen. Daarbij wordt er een onderverdeling gemaakt tussen de bestaande professionele regels en hun eigen waarden- en normensysteem. De tweede deelvraag peilt naar de mate waarin deze journalisten zich houden aan de wettelijke regels. De laatste deelvraag onderzoekt of de ondervraagde journalisten morele dilemma's ervaren en hoe ze daarmee omgaan.

Om deze vragen te beantwoorden, werden er via Skype negen diepte-interviews afgenomen met Vlaamse journalisten, die voor onderzoek undercover gaan. De steekproef bestaat uit acht mannen en een vrouw, tussen de 30 en 74 jaar oud. Er werden zowel journalisten bevraagd die voor printmedia als voor audiovisuele media werk(t)en. De data-analyse verliep volgens de *Grounded Theory*. Op basis van de getranscribeerde en gecodeerde interviews werd er een algemene theorie gegenereerd.

Het vervolg van deze masterproef bestaat uit drie grote delen. Allereerst wordt er een overzicht gegeven van de bestaande literatuur om het theoretisch kader van dit onderzoek af te bakenen. Vervolgens worden het onderzoeksdoel en de onderzoeksaanpak besproken. Na de bespreking van de resultaten volgt er ten slotte een discussie en conclusie, waarin er wordt teruggekoppeld naar de onderzoeksvragen.

Literatuurstudie

1. Definiëring onderzoeksjournalistiek

Onderzoeksjournalistiek is een complex en veelzijdig fenomeen dat op verschillende manieren benaderd kan worden (Debeer & De Smaele, 2010). Er bestaat geen consensus over de inhoud van deze vorm van journalistiek. De Burgh (2000, p.3) stelt dat er veel variatie bestaat in de manier waarop de term wordt geëxpliceerd. Sommigen auteurs besteden vooral aandacht aan onderzoeksjournalistiek als proces, terwijl anderen focussen op het resultaat of de rol ervan (van Eijk, 2005, p. 21). Deze variatie is te wijten aan onduidelijkheid over welke elementen 'onderzoeksjournalistiek' typeren. Volgens van Eijk (2005, p.13) geeft het toevoegsel 'onderzoeks-' immers blijk van een verheven vorm van journalistiek. Er zijn bijgevolg aanvullende criteria nodig om onderzoeksjournalistiek te onderscheiden van de traditionele journalistiek.

Reeds meerdere auteurs hebben geprobeerd om de term te definiëren (Feldstein, 2006), waarbij het merendeel van deze definities hun oorsprong vindt in Angelsaksische werken. Ze refereren naar de Amerikaanse cultuur en journalistieke geschiedenis en sluiten hierdoor niet altijd aan bij de gangbare vorm van onderzoeksjournalistiek in Vlaanderen, België of Europa (Debeer & De Smaele, 2010). De term '*muckrakers*' komt herhaaldelijk terug als synoniem voor onderzoeksjournalisten (van Eijk, 2005, p.13) en verwijst naar het type journalist dat rond het begin van de twintigste eeuw sociale wantoestanden aan het licht bracht door dossiers te doorspitten of een valse identiteit aan te nemen. Aanvankelijk werd de term gebruikt als scheldwoord, maar later werd het een geuzennaam voor onderzoeksjournalistiek (Feldstein, 2006; Kussendrager, 2007, p.18).

Een van de meest gangbare definities komt van de Amerikaanse onderzoeksjournalistieke vereniging 'Investigative Reporters and Editors (IRE)' (Arackal, 2012). Deze organisatie definieert onderzoeksjournalistiek als "the reporting, through one's own work, product and initiative, matters of importance which some persons or organizations wish to keep secret" (IRE, 1983, geciteerd in Arackal, 2012, p. 1). In deze definitie staan drie basiselementen centraal. Ten eerste is het belangrijk dat er sprake is van eigen journalistiek werk. Ten tweede moet het onderzoek een maatschappelijk belang hebben. Ten derde gaat het over informatie die door sommige actoren liever geheim wordt gehouden.

Aangezien deze masterproef focust op Vlaamse onderzoeksjournalisten, wordt de definitie van de Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ) gehanteerd. Deze kwam tot stand in 2002 in een Vlaams-Nederlandse context, maar is geworteld in de beschrijving van de IRE (Debeer & De Smaele, 2010). De oprichters van de VVOJ kozen bewust voor een brede en pragmatische invalshoek om discussie over de exacte invulling van het begrip 'onderzoeksjournalist' te vermijden (van Eijk, 2005, p.22). Ze definiëren onderzoeksjournalistiek als "kritische en diepgravende journalistiek" (VVOJ, 2011, para. 3). Met kritisch wordt bedoeld dat de journalist niet slechts nieuws doorgeeft dat er al was, maar nieuws maakt dat er zonder diens ingrijpen niet zou geweest zijn. Een onderzoeksjournalist gaat proactief op zoek naar een nieuwe of nog onbekende waarheid door nieuwe feiten te creëren of door al

bestaande feiten op een nieuwe manier te interpreteren of linken. Met diepgravend bedoelt men dat er een eigen journalistieke inspanning is verricht, in kwantitatieve en/of kwalitatieve zin. In kwantitatieve zin wil zeggen dat er veel tijd gestoken is in het onderzoek, er veel bronnen zijn geraadpleegd, enzovoort. In kwalitatieve zin, daarentegen, wil zeggen dat er scherpe vragen zijn geformuleerd en nieuwe benaderingen zijn gebruikt.

Aan de hand van de definitie van de VVOJ is het mogelijk om drie soorten onderzoeksjournalistiek te onderscheiden (Desmet, Ernst, Vermeer, & van Vonderen, 2002, p.18). Allereerst is er onderzoeksjournalistiek die schandalen aan het licht brengt. Deze vorm is gericht op het opsporen van overtredingen van wetten, regels of fatsoensnormen door organisaties of personen. Verder bestaat er onderzoeksjournalistiek die voornamelijk focust op het toetsen van het beleid of het functioneren van organisaties. De laatste categorie van onderzoeksjournalistiek is gericht op het signaleren van sociale, politieke, economische en culturele trends. Het doel daarbij is het opsporen van veranderingen in de samenleving. Deze drie varianten staan met elkaar in wisselwerking en delen allen hetzelfde uitgangspunt: onafhankelijk en kritisch rapporteren over maatschappelijk relevante informatie.

2. Kenmerken onderzoeksjournalistiek

Kussendrager (2007, p.12) onderscheidt vier kenmerken van onderzoeksjournalistiek. Allereerst is het van belang dat de nieuwsgaring is gebaseerd op eigen journalistieke inspanningen. Een tweede kenmerk is het systematisch en optimaal gebruik van bronnenonderzoek. Het derde kenmerk slaat op de openbaarmaking van verborgen informatie. Ten slotte moet de informatie die onthuld wordt een maatschappelijk belang dienen.

2.1 Tools voor informatiegaring

Onderzoeksjournalisten gebruiken specifieke bronnen, technieken en methoden als hulpmiddelen voor hun onderzoek. De Burgh (2008, p.3) spreekt in zijn boek over "the practices of investigative journalism". Deze verschillende practices kunnen met elkaar gecombineerd worden. Onderzoeksjournalistiek staat bijvoorbeeld gekend wegens zijn combinatie van journalistieke basistechnieken met meer geavanceerde onderzoeksmethoden (Knight, s.d.). De meeste practices zijn zowel toepasbaar in traditionele journalistiek als in onderzoeksjournalistiek. Wat betreft het gebruik van bronnen kan er bijvoorbeeld geen onderscheid gemaakt worden tussen beide vormen. De hieronder besproken methoden worden dikwijls gebruikt in de onderzoeksjournalistiek.

Undercover

Undercover-gaan is de meest voorkomende practice die verband houdt met onderzoeksjournalistiek. Daarnaast blijkt het op ethisch en juridisch vlak de meest controversiële methode (Arackal, 2012; McDonald & Avieson, 2020; van Eijk, 2005, p.243). De bekendste voorbeelden van undercoverberichtgeving zijn afkomstig uit Europa. In Duitsland stelde undercoverjournalist Günter Wallraff bijvoorbeeld verschillende wantoestanden aan de kaak door andere identiteiten aan te nemen (McDonald & Avieson, 2019). Zo vermomde hij zich als verslaggever van het dagblad Bild om de

ondermaatse praktijken van sensatiejournalistiek te onthullen. Later nam hij de identiteit aan van een Turkse migrant en bood hij zichzelf aan als proefpersoon voor medische onderzoeken.

Zowel korte als lange undercover-practices zijn gangbaar in de praktijk. Toch is het moeilijker om gedurende lange tijd undercover te gaan. Het is immers een tijdrovende, dure methode die uitputtend kan zijn voor de betrokken verslaggever. Desondanks blijft undercoverjournalistiek een belangrijke tool voor onderzoeksjournalisten (de Burgh, 2008, p.150).

Klokkenluiders

Klokkenluiders zijn informanten die bij journalisten aankloppen om criminele of onethische misstanden aan de kaak te stellen. De journalist gaat dus niet zelf actief op zoek naar informatie, maar wordt benaderd door een informant. Zo een informant, ook wel 'lek' genoemd, bezit doorgaans veel informatie over sociale wanpraktijken. De Burgh (2008, p.140) stelt dat het meestal werknemers zijn, die wantoestanden van hun werkgevers willen aanklagen. Bij het evalueren van de betrouwbaarheid van deze informatie is het belangrijk om de motivatie van de klokkenluider te achterhalen. In de literatuur worden er vier soorten lekken beschreven: het morele lek vanuit verontwaardiging, het lek uit persoonlijk profijt, het politieke lek en het journalistieke lek om berichtgeving in een bepaalde richting te sturen (Bakker, Schreurders & van Stegeren, 1991, pp. 173-175). Kussendrager (2017, p.160) heeft het ook nog over het anticiperend lek. Hierbij probeert een informant de schade te minimaliseren die zal worden aangericht wanneer de pers lucht krijgt van zijn onethische daden. Dat doet hij door de journalist persoonlijk in te lichten wanneer hij aanvoelt dat de wanpraktijken zullen uitkomen. Het spreekt dus voor zich dat onderzoeksjournalisten argwanend moeten blijven. Ze lopen immers voortdurend het risico gemanipuleerd te worden (Kussendrager, 2007, p.154). Voor de uitzending of publicatie is het daarom nodig om de informatie te dubbelchecken. De basisregel is normaliter dat twee onafhankelijke bronnen de feiten dienen te bevestigen.

Archieven

Archiefonderzoek kan een nuttige tool zijn voor onderzoeksjournalisten. Het gebruik van een archief kan bewijzen aanleveren of een publicatie onderbouwen. Bovendien geeft het de journalist kennis over het verleden, waardoor deze beter in staat is om hedendaagse gebeurtenissen en ontwikkelingen te begrijpen (Kussendrager, 2017, p.65). Hoewel het proces arbeidsintensief en tijdrovend is, zorgen nieuwe technologieën (zoals o.a. het internet) voor een efficiënter verloop (Piccavet, 2014).

Van Eijk (2005, p.239) stelt dat de bureaucratische organisatiestructuur van onze samenleving zorgt voor een overvloed aan beschikbare documenten. Vooral overheidsarchieven blijken een meerwaarde te vormen voor onderzoeksjournalisten. Door hun officieel karakter worden ze als veilige en accurate informatiebronnen aanzien (de Burgh, 2008, p.143). De 'Wet openbaarheid van bestuur' (WOB) geeft journalisten het recht om inzage te krijgen in bestuursdocumenten, er een kopie van te ontvangen of er uitleg over te krijgen (Sengers, 2009, p.188). Ze fungeert dus als een belangrijk middel voor journalisten om nuttige informatie in handen krijgen. Toch beroepen slechts weinig Belgische journalisten zich op

dit recht (van Eijk, 2005, p.240; Voorhoof, 2010). Volgens Sengers (2009, p.188) is een mogelijke verklaring hiervoor dat België niet over een open mentaliteit beschikt, waardoor overheden soms liever informatie onder de mat willen schuiven.

Internet

Het internet is een belangrijk middel voor het verzamelen van informatie, aangezien steeds meer archieven van redacties, overheden en lekken online komen te staan. Volgens Sengers (2009, p.134) kunnen zowel het zichtbare als het verborgen web bruikbare gegevens opleveren voor onderzoeksjournalisten. Het web biedt hen een alternatief voor de informatie die het dominante discours aanlevert. Bovendien kunnen er sneller samenwerkingsverbanden worden opgestart en fondsenwervingen worden georganiseerd (Piccavet, 2014).

Naast nieuwe kansen duiken er ook nieuwe problemen op door de komst van het internet. Onderzoeksjournalisten moeten bijvoorbeeld op een snel tempo complexe informatie delen met een groot publiek op een interactieve wijze. Bovendien is het moeilijk om structuur te behouden in de overvloed aan data. Daarnaast is niet alle gedigitaliseerde informatie bruikbaar, laat staan betrouwbaar. De technologische innovatie stelt journalisten wel steeds meer in staat om grote hoeveelheden informatie geautomatiseerd te analyseren (Stalph & Borges-Rey, 2018).

Digging

Digging, ook wel het 'graven naar informatie' genoemd, is volgens de Burgh (2008, p. 143) een essentiële practice. Het vertoont veel parallellen met het controleren van achtergrondinformatie, maar het neemt meer tijd in beslag (Piccavet, 2014). Bovendien moeten er extra middelen voor worden vrijgemaakt, aangezien een redactie dikwijls een team van onderzoekers zal inzetten om een bepaald onderwerp op te volgen en in de diepte uit te spitten.

Interview

Ook het interview blijkt een essentiële tool te zijn binnen de (onderzoeks)journalistiek. Een onderzoeksjournalist zal proberen om leugens te ontmaskeren en aantoonbare feiten te onthullen (Sengers, 2009, p.231). Zijn doel is om verborgen informatie aan de oppervlakte te brengen (Piccavet, 2014).

CAR

Computer Assisted Reporting (CAR) maakt gebruik van computers om grote hoeveelheden data te verzamelen, doorzoeken en analyseren. Het stelt journalisten in staat om verborgen trends en patronen op te sporen in big data (Knight, s.d.). Onder invloed van nieuwe informatietechnologieën is de term '*datamining*' belangrijk geworden. Kussendrager (2017, p.100) definieert deze term als "het graven naar cijfers om nieuwe trends en ontwikkelingen te signaleren". Hoewel CAR goedkoop en tijdbesparend is, wordt het niet vaak gebruikt in Vlaanderen (Debeer & De Smaele, 2010).

2.2 Tijdrovend en duur businessmodel

Volgens het jaarverslag van de VVOJ gaat het goed met de onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen (VVOJ, 2018). Toch werken onderzoeksjournalisten nog steeds niet in de meest optimale omstandigheden. Dat komt door markteconomische factoren die de insteek van het nieuws bepalen en bezuinigingen op budgetten voor diepgravende onderzoeksprojecten. Deze projecten zijn immers erg kostbaar. Een journalist die onderzoek verricht, moet voldoende tijd en middelen ter beschikking hebben (Piccavet, 2014).

Naast financiële middelen blijkt de houding van de redactie ten opzichte van onderzoeksjournalistiek bepalend te zijn voor de mate waarin er aan onderzoek wordt gedaan (van Eijk, 2005, p.247). Hoe groter de steun, hoe beter het klimaat voor onderzoeksjournalisten. Naast het redactionele management heeft ook de hiërarchie op de redactie een invloed (van Eijk, 2005, p. 252). Bij een zwakke hiërarchie kiezen journalisten zelf of ze bepaalde onderwerpen dieper uitspitten. Bij een sterke hiërarchie bepaalt de redactie wat er in nieuws komt.

Inmiddels trachten initiatieven zoals het Fonds Pascal Decroos (FDP) de onderzoeksjournalistiek te bevorderen door werkbeurzen toe te kennen. Ook de VVOJ heeft een fondsenlijst ter beschikking gesteld om bijzondere journalistieke projecten te stimuleren (De Brabander, 2010). Deze investeringen kunnen echter pas het beoogde effect hebben wanneer redacties structureel inzetten op onderzoeksjournalistiek. Redactionele budgetten laten het bijvoorbeeld dikwijls niet toe om een team vrij te maken voor dure, onzekere projecten van langere adem. Volgens Kussendrager (2007, p.23) moet de ruimte voor onderzoeksjournalistiek voortdurend bevochten worden.

3. Definiëring undercoverjournalistiek

Aangezien undercoverjournalistiek past binnen het kader van onderzoeksjournalistiek en undercovergaan de meest voorkomende én ethisch controversiële practice is, zal deze masterproef zich focussen op de ethische en juridische grenzen aan undercoveronderzoek. Men spreekt van undercoverjournalistiek wanneer een journalist bewust zijn identiteit verzwijgt of een andere persoonlijkheid aanneemt om door te dringen in bepaalde kringen en zo misstanden op te sporen en vervolgens te onthullen (Evers, 2012, p.96). De definitie van Deltour (2003, p.4) sluit hierbij aan. Volgens hem komt 'undercover-gaan' neer op elk handelen als journalist, zonder dat men zich als zodanig voorstelt. Ook MacFayden (2008, p.149) definieert undercoverjournalistiek als een vorm van journalistiek waarbij de contactpersonen van de journalist niets afweten van diens professionele identiteit. Het verzwijgen van de beroepshoedanigheid blijkt dus het centrale element te zijn in bovenstaande definities.

Deltour (2003) maakt een onderscheid tussen 'incognitojournalistiek' en 'aliasjournalistiek'. Wanneer een journalist 'incognito' gaat, verzwijgt hij zijn beroepshoedanigheid om te voorkomen dat mensen zich anders zullen gedragen. Bij aliasjournalistiek gaat de journalist nog een stap verder door actief te liegen en bewust een andere identiteit en/of hoedanigheid aan te nemen. Deze verregaande vorm van

undercoverjournalistiek is volgens Deltour (2003) problematisch. Aan incognitojournalistiek is het moeilijker om grenzen te stellen. Een journalist moet zich immers net zoals andere burgers vrij kunnen begeven in publieke ruimtes, zonder zich kenbaar te maken. Daarom houdt geen enkele wet een journalist tegen om zich ergens incognito te begeven (Deltour, 2003).

Volgens Deltour (2003) bevindt undercoverjournalistiek zich in een bloeiperiode, voornamelijk in audiovisuele media. Dat komt omdat de kritische publieke opinie verwacht dat journalisten tot het uiterste gaan om misstanden op te sporen. Bovendien proberen zowel de regering als private organisaties mistoestanden te verbergen achter officiële mededelingen (De Brabander, 2010). Hierdoor wordt undercover-gaan dikwijls gezien als de enige geschikte methode om door te dringen tot de werkelijkheid. Daarnaast kan undercoverjournalistiek sensationeel zijn van aard, waardoor veel commerciële zenders er beroep op doen. Toch blijft het kostbaar en tijdsintensief om journalisten vrij te stellen voor deze vorm van journalistiek (Evers, 2012, p.114).

4. Voorwaarden undercoverjournalistiek

Een undercoverjournalist zal altijd een afweging moeten maken tussen het doel van zijn onderzoek en de beschikbare middelen (Deltour, 2003, p.8). De undercovermethode is volgens Evers (2012, p.114) een gerechtvaardigd middel wanneer er aan drie voorwaarden is voldaan. Ten eerste moeten journalisten gerichte en gegronde verdenkingen hebben tegen concrete personen of organisaties. Vervolgens is het belangrijk dat deze verdenkingen verband houden met zodanig ernstige wanpraktijken of misstanden, dat die in het algemeen belang openbaar gemaakt moeten worden. Ten laatste moeten journalisten al het redelijkerwijs mogelijke hebben gedaan om die misstanden op andere manieren te onthullen.

Normaal gezien werken journalisten met open vizer en maken ze zichzelf en het doel van hun optreden bekend (Evers, 2012, p.115). Verder dienen ze duidelijk te communiceren over hun journalistieke intenties en over de aard van hun publicatie. Van dit *fair play*- beginsel kan slechts in uitzonderlijke omstandigheden worden afgeweken, namelijk wanneer er zwaarwegende belangen aan de orde zijn en de klassieke methoden van nieuwsgaring zijn uitgesloten. Volgens Evers (2012, p.115) kan het veelvuldig gebruik van de undercovermethode de geloofwaardigheid en betrouwbaarheid van de journalist aantasten. Daarom moet undercoverjournalistiek het uiterste middel blijven om de waarheid te onthullen.

In de Code van de Vlaamse Raad voor de Journalistiek sluit artikel 17 het beste aan bij bovenstaande kwestie. Het artikel luidt als volgt: "Bij het vergaren van informatie maakt de journalist zichzelf en het doel van zijn optreden bekend. Hij informeert zijn gesprekspartner zodanig dat die voldoende geïnformeerd kan beslissen om aan de publicatie of uitzending mee te werken" (Art. 17, p.11). De richtlijn bij artikel 17 handelt expliciet over undercoverjournalistiek en bakent grenzen af voor het gebruik van deze methode. De richtlijn stelt dat er allereerst sprake moet zijn van een gewichtig maatschappelijk belang. Deze vereiste heeft betrekking op de proportionaliteit van de techniek (Deltour, 2003, p.8).

Daarnaast is het van belang dat de informatie, inclusief klank- en beeldopnames, niet op een andere manier verkregen kan worden. Deze voorwaarde van 'subsidiariteit' houdt dus in dat de klassieke journalistieke methoden van informatieverzameling zijn uitgeput. Ten derde moet de journalist altijd zorgvuldig afwegen of er geen overdreven risico's worden genomen voor de veiligheid van hemzelf en van derden. Overigens zorgt de journalist ervoor dat de betrokkenen niet identificeerbaar zijn. Ten slotte moet de beslissing om undercover te gaan, gesteund worden door de hoofdredactie. Uit deze voorwaarden blijkt dat undercoverjournalisten dikwijls opereren in een schemerzone, waarbij ze de grenzen van het ethisch en juridisch toelaatbare aftasten (De Brabander, 2010).

5. Recht versus ethiek

Alvorens ik overga naar de juridische en ethische grenzen aan undercoverpraktijken, licht ik eerst het onderscheid tussen recht en ethiek toe. Hoewel recht en ethiek twee verschillende begrippen zijn, worden ze dikwijls als identiek beschouwd. Dat komt doordat de normen van recht en ethiek regelmatig met elkaar overlappen. Zowel het juridisch als ethisch domein handelt over individuele en maatschappelijke waarden en normen en de afweging ertussen. Rechters gebruiken bovendien de voorschriften van de journalistieke deontologie als inspiratiebron bij de beoordeling van de (on)rechtmatigheid van bepaalde publicaties of uitzendingen (Voorhoof, 2000).

Ondanks de overlappingsgebieden kunnen recht en ethiek een andere denkrichting hebben (Evers, 2012, p.112). Wanneer een rechter een journalistieke werkwijze niet strafbaar stelt, betekent dat niet automatisch dat de aanpak vanuit journalistiek-ethisch oogpunt aanvaardbaar is. Omgekeerd kan het voorkomen dat iets wat moreel gewenst is, op juridisch vlak niet door de beugel kan. Daarnaast gaat het recht in verschillende opzichten verder dan de ethiek. Allereerst volstaat het niet om in rechtspraak enkel rekening te houden met waarden en normen. Een jurist moet de bestaande rechtsregels en jurisprudentie toepassen in zijn beoordeling en morele analyse. Ten tweede moet het recht een algemeen geldend rechtssysteem creëren. Ethiek daarentegen neemt genoegen met het bestaan van morele pluriformiteit in de samenleving. Ten derde mag het recht zich bij een verschil van ethische opvattingen niet op slechts één ethische invalshoek baseren. Het kan immers niet de bedoeling zijn om de ethische overtuiging van een subset van de bevolking via de wet op te leggen aan de gehele populatie.

Het meest essentiële verschil zit vervat in de mate van afdwingbaarheid. Morele regels zijn niet bindend en kunnen niet worden afgedwongen met sancties. Een overtreding van een ethische norm kan hoogstens aanleiding geven tot publieke afkeuring (Knapen, 2019). Ethische gedragingen worden gesteld omdat er een intrinsieke motivatie aanwezig is, niet omdat het moet. Bijgevolg houdt ethiek verband met zelfhandhaving en -regulering (Cant, 2015). Het recht daarentegen is direct afdwingbaar op basis van bepaalde rechtsmiddelen. Het overtreden van rechtsregels kan leiden tot strafrechtelijke of burgerrechtelijke sancties. Wetgeving vertelt ons met andere woorden wat we moeten doen, terwijl ethiek ons zegt wat we zouden moeten doen (Frost, 2007, p.192). In geval van conflict zal de rechtsregel

voorrang krijgen op de morele regel. De ethiek is immers altijd gebonden aan het recht, waardoor het de bestaande rechtsregels niet buiten spel kan zetten (Evers, 2012, p.19).

Hoewel het recht een breder toepassingsgebied heeft, reikt ethiek toch soms verder. Rechtsregels zijn vaak minimumregels, omdat ze voor iedereen moeten gelden (Knapen, 2019). Ze focussen op een minimum aan menswaardig handelen, aangezien niet alles gevat kan worden in geboden en verboden. Er moet ruimte blijven voor morele overwegingen. Deze ruimte biedt mogelijkheden voor zelfregulering en dus voor ethiek. Ethische normen reflecteren de basisconsensus binnen een specifiek domein, bijvoorbeeld binnen de journalistiek. Ze kunnen hogere eisen stellen dan rechtsregels, aangezien wat juridisch is toegestaan niet altijd moreel aanvaardbaar is. Waar het recht de minimumregels vastlegt, formuleert de ethiek de principes voor het goed en verantwoord gedrag.

6. Juridische grenzen aan onderzoeksjournalistiek

Een journalist is bij het verzamelen, verwerken en verspreiden van informatie gebonden aan juridische regels. Deze berusten ruwweg op de volgende principes: het respecteren van de privacy, het leveren van waarheidsgetrouwe berichtgeving en het vermijden van oneerlijke methoden om informatie te verzamelen (Piccavet, 2014). Gewone journalisten en onderzoeksjournalisten zijn gebonden aan dezelfde juridische beperkingen. Toch zullen deze laatste vaker in de problemen komen, omdat hun werk gericht is op het onthullen van wantoestanden. Daarbij zullen ze onvermijdbaar op de tenen trappen van personen die willen vermijden dat bepaalde zaken of verbanden worden blootgelegd. Het is dus van belang dat onderzoeksjournalisten juridisch sterk staan. Bovendien zullen ze soms op een onethische manier moeten handelen vooraleer ze onethische praktijken kunnen aankaarten (de Burgh, 2000, p.159). Daarvoor zullen ze eerst het morele karakter van hun acties afmeten aan de bijdrage die deze acties leveren aan het algemeen nut. In overleg met de redactie worden de gevolgen ingeschat van het naar buiten brengen van de werkelijkheid.

6.1 Vrijheid van meningsuiting en nieuwsgaring

Zoals hierboven vermeld staat, bestaat de taak van journalisten uit drie grote delen: het verzamelen, verwerken en verspreiden van maatschappelijk relevante en nieuwswaardige feiten. Om deze taken tot een goed eind te brengen, beschikt de journalist over het recht op vrije nieuwsgaring en het recht op vrije meningsuiting. Journalisten kunnen zich hierop beroepen als rechtsvaardigingsgrond voor hun handelen. In exceptionele omstandigheden kunnen ze wetsregels overtreden, mits ze kunnen aantonen dat ze zorgvuldig te werk zijn gegaan en te goeder trouw hebben gehandeld (Evers, 2012, p.112). In deze masterproef zal er meer belang gehecht worden aan de vrijheid van nieuwsgaring, omdat de meeste juridische en ethische problemen betreffende undercoverjournalistiek optreden in de fase van informatiegaring (De Brabander, 2010).

6.1.1 Belgische Grondwet

De Belgische Grondwet beschermt de vrijheid van meningsuiting en de persvrijheid als een fundamenteel recht (Voorhoof & Valcke, 2011, p.27). Artikel 19 G.W. stelt dat iedereen het

onvervreemdbaar recht bezit om zijn mening te uiten: “De vrijheid van erediens, de vrije openbare uitoefening ervan, alsmede de vrijheid op elk gebied zijn mening te uiten, zijn gewaarborgd, behoudens bestraffing van de misdrijven die ter gelegenheid van het gebruikmaken van die vrijheden worden gepleegd.”

De expressievrijheid wordt dus expliciet gewaarborgd. Uit een interpretatieve verklaring blijkt overigens ook dat de Belgische Grondwet de vrijheid van nieuwsgaring impliciet beschermt. Een mening kan immers pas worden geuit als er een aanwezig is. Die mening is noodzakelijkerwijs gebaseerd op informatie die men heeft opgespoord of verkregen (De Brabander, 2010).

6.1.2 Internationale verdragen

Zowel de vrijheid van meningsuiting als de vrijheid van nieuwsgaring worden ook gewaarborgd door twee mensenrechtenverdragen, die direct van toepassing zijn op alle EU-landen. Het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (BUPO-Verdrag) stelt in artikel 19 dat iedereen het recht heeft om zonder inmenging een mening te koesteren. Daarnaast heeft iedereen het recht op vrijheid van meningsuiting. Dit recht omvat mede de vrijheid om inlichtingen en denkbeelden op te sporen, te ontvangen en te verspreiden, ongeacht grenzen, hetzij mondeling, hetzij in geschreven of gedrukte vorm, in de vorm van kunst, of met behulp van andere media naar keuze. Beide rechten worden in dit verdrag expliciet vermeld (Schuijt, 2006, pp.40-42).

Verder is artikel 10 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (EVRM) van belang. Het eerste lid van dit verdrag waarborgt de vrijheid van expressie en informatie en luidt als volgt: “Eenieder heeft recht op vrijheid van meningsuiting. Dit recht omvat de vrijheid een mening te koesteren en de vrijheid om inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of door te geven, zonder inmenging van overheidswege en ongeacht grenzen.” De vrijheid van nieuwsgaring staat niet expliciet vermeld in dit artikel. Toch wordt deze net zoals in de Grondwet impliciet beschermt. Bovendien blijkt uit een aantal arresten van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens dat zowel de ontvangstvrijheid als de vrijheid van nieuwsgaring kunnen worden afgeleid uit artikel 10 EVRM (Voorhoof & Valcke, 2011, p.45).

Naast deze twee belangrijke verdragen beschermt ook artikel 19 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) beide rechten. Deze beginselverklaring is net zoals het BUPO-verdrag niet juridisch afdwingbaar, waardoor ze eerder een moreel gezag heeft (Schuijt, 2006, pp.40-42). Daarnaast garandeert ook artikel 11 van het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie de vrijheid van meningsuiting en informatie.

6.2 Juridische beperkingen op het vergaren, verwerken en verspreiden van informatie

De vrijheid van meningsuiting en nieuwsgaring is geen absoluut recht omdat er beperkingsgronden bestaan op civielrechtelijk en strafrechtelijk vlak (Schuijt, 2006, pp.33-34). Journalisten hebben niet alleen rechten, maar ook verplichtingen. Zo wordt een journalist geacht ieders privacy te respecteren.

Het is daarom nodig om altijd een individuele afweging te maken tussen verschillende grondrechten (Rodny-Gumede & Chasi, 2016). Het recht op informatie kan soms boven- of ondergeschikt zijn aan andere juridisch vastgelegde waarden en normen.

6.2.1 Beperkingen op het vergaren van informatie

a) Artikel 10 lid 2 EVRM

Er bestaan heel wat beperkingen op de vrijheid van nieuwsgaring. Het tweede lid van artikel 10 EVRM benadrukt dat de uitoefening van de expressievrijheid ook plichten en verantwoordelijkheden met zich meebrengt, waardoor deze vrijheid kan worden onderworpen aan bepaalde restricties (Voorhoof & Valcke, 2011, p.37). Deze overheidsinmenging kan echter slechts onder strikte voorwaarden worden toegelaten. Beperkingen kunnen enkel gelegitimeerd worden wanneer deze berusten op een wettelijke basis en vallen onder een limitatief opgesomde beperkingsgrond, afkomstig uit het tweede lid van artikel 10 EVRM. Daarnaast moet de beperking noodzakelijk zijn in een democratische samenleving en moet er dus sprake zijn van een dwingende sociale behoefte. Eveneens moet de beperking proportioneel zijn met het wettig nagestreefde doel. Dat wil zeggen dat de straf in verhouding moet staan met de overtreding van de wet. Uit de Straatsburgse jurisprudentie blijkt de noodzakelijkheid in een democratische samenleving het decisief criterium te zijn bij de beoordeling van een beperking op artikel 10 EVRM (Voorhoof & Valcke, 2011, p.38).

b) Recht op privacy

Een van de belangrijkste beperkingen op de vrijheid van nieuwsgaring is het recht op privacy. Het Hof van Cassatie heeft bevestigd dat de bescherming van de privacy een legitieme beperking oplegt aan de persvrijheid, waardoor journalisten voortdurend deze twee grondrechten tegenover elkaar moeten afwegen (Voorhoof & Valcke, 2011, p.214). Vooral bij undercoverjournalistiek is de kans groot dat het recht op privacy geschonden wordt (De Brabander, 2010). In België is er geen specifieke wet die het privéleven beschermt. Wel stelt artikel 22 G.W. dat "eenieder recht heeft op eerbiediging van zijn privé- en gezinsleven, behalve in de gevallen en onder de voorwaarden die door de wet zijn bepaald." Daarnaast kan ook artikel 1382 B.W. worden ingeroepen in het geval van privacyschending. Verder beschermt ook het EVRM het recht op privacy. Artikel 8 stelt dat elke persoon recht heeft op respect voor zijn privéleven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie. Het tweede lid voegt daaraan toe dat het recht op privacy enkel beperkt mag worden als er een wettelijke basis voorhanden is en als de restrictie noodzakelijk is in een democratische samenleving. Ook beschikt de nieuwe Europese privacywetgeving van 25 mei 2018, de General Data Protection Regulation (GDPR) of Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG), over een aantal belangrijke bepalingen inzake persoonsgegevens.

c) Andere beperkingsregels

Naast de beperkingsgrond van artikel 10 EVRM en het recht op privacy, bestaan er nog andere beperkingsregels. Het is bijvoorbeeld strafbaar om gesprekken af te luisteren met technische hulpmiddelen, telefoongesprekken af te tappen, of andermans computers over te nemen (Art. 259 bis

en 314 bis Sw.). Daarnaast mogen opnames die gemaakt zijn met verborgen camera's niet worden uitgezonden, zonder expliciete toestemming van de betrokken persoon (Europese privacywetgeving van 25 mei 2018). Wanneer de betrokkenen echter voldoende onherkenbaar in beeld komen, vervalt deze juridische regel (Deltour, 2003). Het Hof van Cassatie stelde in een arrest van 27 februari 2001 dat het gebruik van een verborgen camera is toegestaan als deze filmt in een publiek toegankelijke ruimte, er een wettelijk vermoeden van betrokkenheid is bij een misdrijf en wanneer het gebruik een aangifte van het misdrijf beoogt (De Brabander, 2010). De Belgische rechtspraak legt bovendien straffen op voor heling. Een journalist mag daarom geen beroep doen op bronnen, verkregen door een persoon die hiermee zijn beroepsgeheim heeft geschonden (Artikel 505 Sw.).

Overigens mag een onderzoeksjournalist anderen niet verleiden tot onwettig gedrag om daar vervolgens over te berichten (Kussendrager, 2007, p.45). Dat is uitlokking en wordt strafbaar gesteld in het Strafwetboek (Art. 66 Sw.). Eveneens kan een journalist in aanraking komen met justitie wanneer hij weet dat iemand een misdrijf heeft gepleegd of wil gaan plegen. Artikel 30 in het Wetboek van Strafvordering verplicht de burger om aangifte te doen van zo'n misdrijf, tenzij die persoon valt onder het bronnengeheim. Het journalistiek bronnengeheim kwam tot stand in de wet van 7 april 2005 en erkent het recht "om informatiebronnen te verzwijgen". In exceptionele omstandigheden kan de journalist toch verplicht worden op bepaalde informatie aan justitie prijs te geven (Voorhoof & Valcke, 2011, p.303). Dat kan enkel als het gerecht de informatie via geen andere weg kan verkrijgen en indien die bron misdrijven kan voorkomen, waarbij de fysieke integriteit van een of meer personen ernstig wordt bedreigd (Wet van 7 april 2005, Art. 4).

Ook is het verboden om in het openbaar een valse naam (Art. 231 Sw.), titel of graad (Art. 227 bis lid 1 Sw.) aan te nemen. Een journalist mag zich niet inmengen in openbare ambten, zoals het ambt van een politiemann, rechter of notaris (Art. 227 Sw.). Overigens is het ook strafbaar om misbruik te maken van een adellijke titel (Art. 230 Sw.), net zoals het in het openbaar dragen van een uniform, ereteken of ander onderscheidingsteken van een orde waartoe men niet behoort (Art. 228 Sw.).

6.2.2 Beperkingen op het verwerken van informatie

Bij het verwerken van informatie is het strafbaar om iemand zonder bewijzen te beschuldigen van een misdaad. Een journalist is schuldig aan laster wanneer hij een bepaald feit kwaadwillig ten laste legt aan een persoon, dat zijn eer kan krenken of hem aan de openbare verachting kan blootstellen. Het gaat om valse aantijgingen, waarvan de wet het bewijs toelaat. Een journalist is daarentegen schuldig aan eerroof wanneer de wet dit bewijs niet toelaat (Art. 443 Sw.).

Daarnaast is het niet geoorloofd om onnodig kwetsende termen of te verregaande grievende aantijgingen te gebruiken, met de bedoeling schade toe te brengen (Voorhoof & Valcke, 2011, p.188). Dat zou immers betekenen dat de journalist een inbreuk pleegt op de zorgvuldigheidsnorm. Deze norm stelt dat de journalist zich moet gedragen als een normaal, zorgvuldig en omzichtig journalist. Indien de lasterlijke of beledigende kritiek wordt geuit jegens politici of publieke personen geeft de rechtspraak

blijk van een grotere tolerantie. Een publicatie van de onderzoeksjournalist kan op basis van artikel 1382 B.W. als onrechtmatig worden bestempeld en aanleiding geven tot een schadevergoeding (Voorhoof & Valcke, 2011, p.184). De aansprakelijkheidsregel luidt als volgt: "Elke daad van de mens, waardoor aan een ander schade wordt veroorzaakt, verplicht degene door wiens schuld de schade is ontstaan, deze te vergoeden."

6.2.3 Beperkingen op het verspreiden van informatie

Een journalist kan in opspraak komen als hij zich niet voldoende distantieert van andermans uitspraken (Kussendrager, 2007, p.47). Het verspreiden van discriminerende uitlatingen is bijvoorbeeld strafbaar. Het spreekt voor zich dat een journalist niet mag aanzetten tot discriminatie, racisme of vreemdelingenhaat (Antiracismewet van 30 juli 1981).

Ook bij het verspreiden van informatie is het strafbaar om de privacy aan te tasten wanneer dat niet noodzakelijk is (Art. 22 G.W.). De journalistieke regel stelt dat persoonlijke gegevens enkel vermeld mogen worden als deze relevant zijn voor het nieuws. Publieke personen zullen een grotere tolerantie aan de dag moeten leggen (Voorhoof & Valcke, 2011, p.214).

7. Ethische grenzen aan onderzoeksjournalistiek

Uit bovenstaande blijkt dat de wet een beperkende factor kan zijn op de onderzoeksjournalistiek. De wettelijke route moet echter aangevuld worden met de ethische route om moreel gedrag en journalistieke kwaliteit te stimuleren (De Brabander, 2010). Uit onderzoek blijkt dat onderzoeksjournalisten vaker botsen op ethische grenzen dan andere journalisten (Coleman & Wilkins, 2004). Volgens Deltour (2007) kunnen recht en ethiek parallel lopen, maar ook verschillende klemtonen leggen of elkaar tegenspreken. Daarom is het interessant om na te gaan of deze twee verschillende sferen andere voorwaarden stellen aan undercoverjournalistiek. Wat juridisch geoorloofd is, is daarom niet noodzakelijk ethisch verantwoord en omgekeerd.

7.1 Definiëring ethiek

Volgens Evers (2012, p.16). kan ethiek gedefinieerd worden als een gedragswetenschap die zich bezighoudt met reflectie op de moraal. Moraal verwijst naar het geheel van algemeen aanvaarde waarden, normen, regels die in een bepaalde sociale context het gedrag reguleren. Deze gedragsregels bepalen of een gedrag goed of slecht is vanuit een gevoel van plicht of overtuiging. Ze hebben overigens een dubbele functie. Voorafgaand aan het handelen vormen ze de oriëntatiepunten, achteraf de toetsingscriteria.

Ethiek denkt dus na over welk handelen in een gegeven situatie het meest verantwoord is. Deze reflectie gebeurt op een rationele en methodische manier (Evers, 2012, pp.16-17). Dat wil zeggen dat er een redelijke argumentatie en bepaalde systematiek achter zit. Het doel is het tot stand brengen van een zo groot mogelijke overeenstemming, gebaseerd op gedeelde morele regels die in een pluriforme

samenleving acceptabel en effectief zijn. De termen ethiek en moraal worden dikwijls gebruikt als synoniemen.

7.2 Definiëring journalistieke ethiek

Journalistieke ethiek wordt door Evers (1987, p. 51) gedefinieerd als de beroepsethiek van journalisten, eventueel vastgelegd in gedragscodes of richtlijnen. De hierin geconcretiseerde regels willen professionele en ethische kwaliteit garanderen. De journalist krijgt dankzij de journalistieke ethiek basisprincipes en standaarden aangereikt, volgens dewelke hij acties kan beoordelen als verantwoord of onverantwoord (Cant, 2015). Deze ethische principes, normen en standaarden dienen ook als richtlijnen voor de journalistieke praktijk. Net zoals de wet en jurisprudentie stellen ze grenzen aan de journalistieke vrijheid.

Volgens Van der Meiden en Fauconnier (1994, pp.164-165) kunnen ethische principes ontleend worden aan een aantal voedingsbronnen. De eerste voedingsbron omvat de persoonlijke normen van de journalist. Het zijn de morele opvattingen die hij meekrijgt vanuit zijn opvoeding, scholing, omgeving, godsdienst of ervaring. Deze normen kunnen richtinggevend of zelfs bepalend zijn bij het beantwoorden van de vraag of een bepaald gedrag wel of niet door de beugel kan. Een journalist zal dus zelf grenzen stellen, ongeacht zijn redactionele opdrachten. Daarbij gaat hij na of hij het gestelde gedrag voor zichzelf kan verantwoorden. De tweede voedingsbron bestaat uit de organisatienormen waarmee journalisten in aanraking komen. Elke redactie heeft een eigen beleid, gebaseerd op normen die bepalen wat al dan niet kan binnen haar organisatie. Van journalisten wordt verwacht dat zij deze bedrijfscultuur kennen en er naar handelen. Wanneer de organisatienormen botsen met de privénormen kan er een conflict ontstaan. De derde voedingsbron omvat de beroepsnormen. Dit zijn de algemene ethische opvattingen die gelden in de journalistieke beroepsorganisatie. Ze bepalen de wijze waarop de journalistiek moet worden uitgeoefend en zijn doorgaans situatiegebonden. De laatste voedingsbron bestaat uit de algemeen geldende, maatschappelijke normen van de samenleving. Deze normen liggen niet vast, maar zijn aan verandering onderhevig.

Door de komst van drie nieuwe ontwikkelingen staan deontologische beroepsnormen terug op de voorgrond (Snijders & Van Dijk, 1995, pp.7-28). Ten eerste is er de technologische evolutie, die het bevattings- en selectievermogen van journalisten op de proef stelt. Door het ontstaan van computers en databanken zijn de mogelijkheden tot informatievoorziening- en verspreiding immers aanzienlijk toegenomen. Bovendien is er steeds meer sprake van onmiddellijke verslaggeving, waardoor een aantal vuistregels van de journalistiek bedreigd worden. Soms is er bijvoorbeeld niet meer voldoende tijd om hoor en wederhoor te verlenen. Ten tweede is er sprake van een toegenomen commerciële druk op nieuwsorganisaties. De concurrentiestrijd weegt zwaar door op de journalistieke kwaliteit en onafhankelijkheid. Het publiek is uit op sensatie waardoor journalisten soms grenzen overschrijden om hieraan tegemoet te komen. Ten slotte vervagen de grenzen tussen informatie, entertainment en promotie. Er komt meer interesse voor het onthullen van de werkelijkheid, waarbij journalistieke practices zoals undercover-gaan een meerwaarde vormen.

7.3 Journalistieke verantwoording en verantwoordelijkheid

Wanneer een journalist bezorgd is over ethische vraagstukken, hecht hij belang aan het morele karakter van zijn acties (Cant, 2015). Dat betekent impliciet dat de journalist een groot verantwoordelijkheidsbesef heeft. Van oudsher wordt dit besef als 'geweten' bestempeld (Zwart & Simons, 1999). De ethische bezorgdheid dwingt de journalist immers tot het maken van weloverwogen keuzes tussen verschillende alternatieven. De eerste en belangrijkste beslissing, is de beslissing om al dan niet ethisch te handelen. Doorgaans ontwikkelen onderzoeksjournalisten doorheen de jaren een hoger ethisch bewustzijn en verantwoordelijkheidsbesef (Piccavet, 2014). Deze morele ontwikkeling wordt beïnvloed door de ontplooiing van het individu en de verandering van de omgeving (Coleman & Wilkins, 2004).

Rodny-Gumede en Chasi (2016) maken een onderscheid tussen journalisten die werken voor audiovisuele media en printmedia. Uit hun studie blijkt dat journalisten, die undercoveroperaties uitvoeren voor audiovisuele mediabedrijven, beschikken over een hoger ethisch bewustzijn en verantwoordelijkheidsgevoel. Dat ligt volgens hen aan het visuele karakter van het medium. Journalisten moeten ervoor zorgen dat hun bronnen onherkenbaar in beeld komen zodat identificatie uitgesloten wordt. Daarnaast vervormen ze ook dikwijls de stem van gefilmde personen. Onderzoek van Lee (2015) spreekt deze bevindingen tegen door te stellen dat journalisten die werken voor televisie juist sneller zullen overgaan tot misleiding. Door de behoefte aan visueel materiaal worden er sneller verborgen camera's ingezet om krachtige beelden te bekomen.

De begrippen verantwoording en verantwoordelijkheid worden dikwijls als inwisselbaar beschouwd, maar krijgen toch een verschillende invulling (Plaisance, 2000). Verantwoordelijkheid houdt verband met het stellen van het juiste gedrag en handelt dus over de inhoud van ethische normen. Ward (2006, p.26) stelt dat verantwoordelijkheid bestaat uit een positieve en negatieve component. Een positieve verantwoordelijkheid wil zeggen dat de journalist het publiek dient door onafhankelijke en waarheidsgetrouwe informatie aan te bieden. Een negatieve verantwoordelijkheid daarentegen houdt in dat een journalist geen schade mag toebrengen door onzorgvuldig en onbedachtzaam te berichten. Normaliter gaat de journalist te werk volgens de algemeen aanvaarde normen in een samenleving. Doet hij dat niet, dan kan hij ter verantwoording worden geroepen (Zwart & Simons, 1999).

Verantwoording komt neer op het afdwingen van het hierboven vernoemd adequaat gedrag. Een journalist die verantwoording moet afleggen, zal de betekenis, gevolgen en redenen van zijn beslissingen motiveren (Millwood Hargrave & Shaw, 2009, p.4). Er kan een verschil gemaakt worden tussen interne en externe verantwoording. De eerste vorm bestaat uit het afleggen van verantwoording over de geleverde producten en diensten aan het medium waarvoor men werkt. De tweede vorm bestaat uit het afleggen van verantwoording aan het publiek, adverteerders, belangengroepen, enzovoort (Obuya, 2012). Allereerst moet de journalist weten waarvoor hij verantwoordelijk is. Pas nadien kunnen deze prestaties worden afgedwongen.

Kortom kan gesteld worden dat onderzoeksjournalisten een grote maatschappelijke verantwoordelijkheid hebben. Ze informeren het publiek immers over maatschappelijke gebeurtenissen, leggen verbanden bloot, controleren de politieke besluitvorming en onthullen misstanden en wanpraktijken. Juist daarom moeten ze integer, loyaal en nauwkeurig handelen (Evers, 2012, p.27). Een goed functionerend systeem van zelfregulering kan hen daarbij helpen.

8. Zelfregulering

Om journalisten te houden aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid, hanteren de meeste landen verschillende systemen van zelfregulering. Er is sprake van zelfregulering wanneer journalisten zelf beroepsnormen formuleren en toezicht houden op de naleving ervan (Evers, 1994, p.43). Zelfregulering kan gezien worden als een middenweg tussen helemaal geen controle en overheidscontrole. Volgens Evers (2012, p.53) zijn er heel wat voordelen verbonden aan zelfregulering. Zo draagt het bij aan de ontwikkeling van een morele consensus en het bevordert de journalistieke onafhankelijkheid (van der Wurff & Schönbach, 2011).

Verder stelt Evers (2012, p.53) dat zelfregulering effectiever en efficiënter werkt dan wettelijke procedures. Effectiever omdat de kritiek van beroepsgenoten harder kan aankomen dan de uitspraak van de rechter. Efficiënter omdat de toetsing sneller en goedkoper is. Ten slotte is de toetsingsnorm van zelfregulering dikwijls ruimer dan de wettelijke toetsingsnorm. De journalistieke beroepsethiek omvat immers verschillende gedragsregels die niet in het wetboek voorkomen, zoals het respecteren van een embargo. Dankzij zelfregulering kan er dus worden opgetreden tegen gedragingen die maatschappelijk ongewenst zijn, maar juridisch niet in strijd zijn met de wet.

Journalistieke zelfregulering heeft zowel een interne als externe functie. De interne functie omvat het afbakenen van de eigen beroepsidentiteit en het ontwikkelen van beroepsnormen (Verdoodt, 2007). De externe functie is gericht op het behandelen van klachten. In Vlaanderen ziet de Vlaamse Raad voor de Journalistiek toe op de naleving van ethische codes.

8.1 Raad voor de Journalistiek

De Raad voor de Journalistiek is een onafhankelijke instelling voor journalistieke zelfregulering. Het is het forum bij uitstek voor reflectie en debat over ethische vragen inzake de beroepspraktijk (Kn timer, 2019). De hoofdactiviteit van deze persraad bestaat uit het behandelen van vragen en klachten, die verband houden met journalistieke activiteiten (Pleijter & Frye, 2007). Iedereen die zich door een publicatie, uitzending of handelswijze persoonlijk en rechtstreeks in zijn belangen geschaad voelt, kan dus zowel een klacht voorleggen aan de civiele rechter als aan de Raad voor de Journalistiek.

De klachtenbehandeling doorloopt doorgaans twee fasen (Kn timer, 2019). Allereerst zal de ombudsman van de Raad een minnelijke regeling proberen af te sluiten. In dat geval wordt het geschil tussen de klager en de journalist bijgelegd door middel van een rechtzetting, gesprek, excuses, enzovoort. De Raad zal zich niet uitspreken over het beroepsethische karakter van de journalistieke handeling. Als er

geen bemiddeling mogelijk is, zal de Raad de klacht onderzoeken en er een uitspraak over doen. Beide partijen krijgen hiervoor de kans om hun standpunt toe te lichten. Vervolgens spreekt de voltallige Raad zich uit over de vraag of er een beroepsethische fout gemaakt is. De uitspraak van de Raad is niet verbonden aan sancties, boetes of schadevergoedingen, aangezien dat in strijd zou zijn met het recht op vrije meningsuiting. De beslissing is slechts een morele uitspraak die aangeeft of er in het betrokken geval sprake was van journalistieke zorgvuldigheid. Toch wegen de uitspraken van de Raad zwaar door, aangezien ze gedragen worden door de gehele beroepsgroep.

Door journalistieke gedragingen te beoordelen, ontwikkelt de Raad deontologische regels voor een verantwoorde beroepsuitoefening (Evers, 2012, p.55). Op deze manier fungeert de Raad niet enkel als klachteninstantie, maar ook als normenontwikkelaar. Bovendien stimuleert de Raad de verantwoordelijkheid van de journalist, die in staat moet zijn om zijn doen en laten te verantwoorden. De klachtenbehandeling garandeert dus een indirecte kwaliteitsbewaking- en verbetering.

8.2 Ethische gedragscodes

Naast de Raad voor de Journalistiek, staan ook deontologische codes in voor zelfregulering. Hierin wordt het geheel van journalistieke gedragsregels geconcretiseerd (De Brabander, 2010). Ze kunnen worden bepaald door een mediabedrijf, bedrijfssector of een beroepsorganisatie. In al deze codes staat het principe van persvrijheid centraal als de voornaamste garantie voor de vrijheid van meningsuiting. Het grootste verschil zit echter in de mate van afdwingbaarheid. Codes die uitgaan van mediabedrijven zijn meestal dwingend en erg specifiek. Werknemers van mediabedrijven kunnen immers ontslaan worden als ze zich niet houden aan de regels van de code. Daarnaast kan er een verschil zijn in de focus van interne gedragscodes binnen redacties (Knappen, 2019). Een krant die voornamelijk bericht over rechtszaken zal bijvoorbeeld meer aandacht besteden aan de richtlijnen betreffende identificatie in gerechtelijke context.

8.2.1 Code van de Raad voor de Journalistiek

In 2010 werd de Code van de Raad voor de Journalistiek goedgekeurd (Voorhoof & Valcke, 2011, p.636). Het biedt de journalist een richtlijn voor verantwoord gedrag en vormt een uitdrukking van professionele identiteit (Evers, 2012, p.21). De vastgelegde regels vertrekken vanuit een aantal algemene beginselen, die de grondslag vormen voor de journalistieke praktijk.

Het recht op informatie en vrije meningsuiting is een fundamenteel mensenrecht en een essentiële voorwaarde voor een democratische samenleving. De pers heeft het recht en de plicht om het publiek te informeren over zaken van maatschappelijk belang. Het recht van het publiek om de feiten en de opinies te kennen, bepaalt de journalistieke vrijheid en verantwoordelijkheid. De verantwoordelijkheid van de journalist tegenover het publiek veronderstelt een maximale vrijheid en heeft voorrang op zijn verantwoordelijkheid tegenover zijn werkgever en de overheid. De journalist respecteert de mensenrechten en legt zichzelf normen op om (1) waarheidsgetrouw te berichten, (2) onafhankelijk informatie te garen en te

verstrekken, (3) fair op te treden en (4) respect te betonen voor het privéleven en de menselijke waardigheid. (Code van de Raad voor de Journalistiek, 2010, p.8)

Deze bovenstaande basisprincipes vormen al meteen de vier hoofdstukken van de Code van de Raad voor de Journalistiek. Journalisten leren deze professioneel-ethische voorschriften al doende op de redactionele werkvloer (Hanson, 2002). Van sommigen normen kan de journalist afwijken als er een gewichtig maatschappelijk belang is en de informatie niet op een andere manier verkregen kan worden. De ethische regels betreffende onderzoeksjournalistiek verschillen niet van de richtlijnen inzake 'gewone' journalistiek (van Eijk, 2005, p.13). Sedert 2007 omvat de code wel een specifieke richtlijn over undercoverjournalistiek (zie titel 3, para. 3). Nieuwe ontwikkelingen kunnen dus leiden tot nieuwe beroepsnormen. Hieruit blijkt dat de beroepsethiek in grote mate situationeel wordt bepaald (Evers, 2012, p.59).

8.2.2 Functies gedragscodes

Volgens de Raad heeft de gedragscode drie functies (Pleijter & Frye, 2007). Ten eerste schept de code duidelijkheid aan het publiek over de criteria waaraan journalistieke handelingen getoetst worden. Op deze manier krijgt de mediaconsument meer inzicht in het journalistieke werkproces (Evers, 2012, p.60). Naast deze publieke transparantie, voorziet de code ook transparantie voor de journalistieke beroepsgroep zelf. Door verwachtingen op een heldere en expliciete wijze te formuleren, weten de journalisten waaraan ze moeten voldoen (Wulfemeyer, 1990). Dit appèl aan hun verantwoordelijkheidsgevoel vervangt het opleggen van formele sancties (van der Wurff & Schönbach, 2011). In bepaalde situaties kan de journalist ervoor kiezen om de ethische voorschriften niet te volgen. Hij moet dan wel in zijn achterhoofd houden dat een overmatig gebruik van onethische werkwijzen, kan leiden tot een dalend vertrouwen in de journalistiek (Piccavet, 2014). Ten derde kan de Raad de code gebruiken als leidraad om te oordelen over het beroepsethische karakter van een journalistieke handeling.

8.2.3 Effectiviteit gedragscodes

Uit onderzoek van Pleijter en Frye (2007) blijkt dat er geen eensgezindheid bestaat onder journalisten over de vraag of codes nu daadwerkelijk ethisch gedrag kunnen bevorderen. Wel zijn ze allen van mening dat bindende gedragscodes indruisen tegen het recht op vrije meningsuiting, omdat ze de autonomie van de journalist in het gedrang kunnen brengen. Uit de resultaten van het onderzoek kon een opdeling worden gemaakt tussen twee groepen journalisten. De eerste groep zag de gedragscode als een ongewenste inperking op de persvrijheid. Volgens deze groep hanteert elke journalist zijn eigen ethische principes, omdat het onmogelijk is om een algemeen geldende gedragscode te creëren. Volgens de andere groep vormt het vastleggen van journalistieke basisregels geen inperking op de journalistieke vrijheid. Deze journalisten menen dat er binnen hun beroepsgroep eensgezindheid bestaat over centrale journalistieke uitgangspunten. Toch twijfelen ook zij of de code wel dienstdoet in de dagelijkse praktijk.

Volgens Zwart en Simons (1999) biedt de beroepscode enkel een houvast, waardoor de journalist dikwijls niet in staat is om een antwoord te formuleren op morele dilemma's. Bovendien kan de code niet universeel worden toegepast, noch ingaan op elke uitzonderlijke situatie (Shepard, 1994). Ook toont literatuuronderzoek van van der Wurff en Schönbach (2011) aan dat journalistieke codes vooral een symbolische werking hebben. Hun effectiviteit in de praktijk hangt sterk af van andere factoren, zoals de rol van het management en de houding van de redactionele leiding ten opzichte van ethische kwesties en morele dilemma's. Verder merken de onderzoekers op dat het publiek steeds vaker de individuele journalist ter verantwoording roept voor onzorgvuldige journalistieke handelingen (van der Wurff & Schönbach, 2011). Daarbij wordt de invloed van routines, bronnen en omstandigheden waaronder journalisten moeten opereren, onderschat. In wat volgt, wordt er verder ingegaan op de morele dilemma's van onderzoeksjournalisten en de interne en externe factoren die hun beslissingsproces kunnen beïnvloeden.

9. Morele dilemma's

Journalisten moeten voortdurend beslissen welke onderwerpen in het nieuws komen en hoe hierover bericht zal worden (Donsbach, 2004). Daarbij stuiten ze dikwijls op ethische dilemma's (Evers, 2012, p.110). Een onderzoeksjournalist zal bijvoorbeeld een afweging moeten maken tussen de maatschappelijke relevantie van zijn onderzoek en de juridische of professionele regels. De morele dilemma's waar onderzoeksjournalisten mee in aanraking komen, vallen opnieuw uiteen in drie categorieën: het vergaren, verwerken en verspreiden van informatie (Kussendrager, 2007, p.48).

9.1 Morele dilemma's tijdens het vergaren, verwerken en verspreiden van informatie

Tijdens het verzamelen van informatie kan de onderzoeksjournalist voor het dilemma komen te staan of hij mensen mag misleiden om belangrijke informatie te bekomen (Kussendrager, 2007, p.48). Volgens artikel 17 van de Code van de Raad voor de Journalistiek werkt de journalist met open vizier door zichzelf en het doel van zijn optreden bekend te maken. Enkel als de informatie op geen enkele andere manier te verkrijgen valt, kan er een uitzondering worden gemaakt (Rodny-Gumede & Chasi, 2016). In dat geval kan de journalist ervoor kiezen om passief of actief te misleiden (Cant, 2015). Bij passieve misleiding kan hij indien nodig zijn beroepshoedanigheid bekend maken. Bij actieve misleiding daarentegen liegt hij over zijn beroepshoedanigheid. In beide gevallen moet hij de schade proberen te beperken. Overigens kunnen onderzoeksjournalisten verleid worden om stiekem informatie te verzamelen, door gebruik te maken van verborgen camera's, microfoons of door documenten te stelen. Alleen als er een maatschappelijk belang is en de informatie niet op een andere manier verkregen kan worden, mogen verborgen beelden of opnames gebruikt worden. Over het algemeen wordt deze methode afgeraden. Daarnaast mag een journalist zijn bron niet misleiden door hem geld aan te bieden in ruil voor informatie. De betrouwbaarheid van informatie kan zo immers in het gedrang komen.

Het morele dilemma in de fase van informatieverwerking heeft onder meer betrekking op de afweging tussen aantrekkelijke versus waarheidsgetrouwe berichtgeving. Een journalist zal altijd een bepaalde kleur aan de werkelijkheid geven. Het manipuleren van tekst en beeld is dus onvermijdelijk, maar het

afbakenen van een grens blijkt niet evident (Kussendrager, 2007, p.51). Het is belangrijk dat het publiek zich op basis van het journalistieke verhaal een goed beeld kan vormen van de realiteit.

Wat betreft het verspreiden van informatie zal de onderzoeksjournalist zich moeten afvragen wat het belang is van de informatie die hij naar buiten wilt brengen. Niet alles wat het publiek zou willen weten, moet immers aan het oppervlak komen. Zeker niet als er mensen zijn die daar schade van kunnen ondervinden. Bovendien moet de journalist nadenken over de manier waarop hij de informatie zal overbrengen. Daarbij is het van essentieel belang dat er voldoende ruimte is voor nuance en context. Ten slotte moet de onderzoeksjournalist doorheen het gehele proces rekening houden met het recht op privacy (Belsey & Chadwick, 1992, pp.77-87). Ten voordele van het algemeen belang kan een inbreuk op de privacy gerechtvaardigd worden.

Journalisten moeten de professionele en juridische regels kennen vooraleer ze morele dilemma's kunnen oplossen en hun keuze kunnen verdedigen. Zoals reeds besproken, kunnen deze regels wel eens conflicteren met elkaar. Daarom is het van belang dat journalisten in staat zijn om te expliciteren welke overwegingen voor hun van doorslaggevend belang waren (Brislin, 1995). Hieronder worden een aantal principes en perspectieven besproken voor het afwegen van verschillende morele argumenten.

9.2 Proportionaliteit en subsidiariteit

Bij de beoordeling van het morele karakter van journalistieke handelwijzen blijken de principes van proportionaliteit en subsidiariteit belangrijk te zijn (Kussendrager, 2007, p.56). Volgens het proportionaliteitsprincipe moet de gebruikte methode en de daarmee verbonden inbreuk op andermans rechten evenredig zijn met het beoogde doel. Deze proportionaliteitsvoorwaarde hangt nauw samen met de aanwezigheid van een maatschappelijk belang. Indien undercover-gaan helpt om een maatschappelijke wantoestand te onthullen, zal zowel de rechter als de Raad sneller oordelen dat de methode legitiem is, zelfs als daardoor andermans rechten worden geschonden (De Brabander, 2010). Het subsidiariteitsprincipe betekent dat de informatie via geen andere methode verkregen kan worden.

9.3 Beginselen, gevolgen en deugden

Ethische dilemma's kunnen vanuit drie verschillende perspectieven benaderd worden (Arackal, 2012; Kussendrager, 2007, p.57). Het absolutistisch perspectief van de beginselen gaat na welke waarden, normen of procedures er van toepassing zijn. Het gaat met andere woorden over de regels waaraan journalisten zich moeten houden. Een journalistieke werkwijze is verantwoord wanneer deze aan bepaalde normen voldoet (Evers, 2012, p.112). Het perspectief van de ethische gevolgen daarentegen heeft betrekking op de positieve of negatieve gevolgen van een journalistieke handeling. Het algemeen nut van de publicatie en de mogelijk aangerichte schade, zoals inbreuk op de privacy of aantasting van eer en goede naam, worden daarbij in rekening gebracht. De journalist gaat na welk handelingsalternatief het grootste welzijn brengt aan het grootste aantal mensen (Evers, 2012, p.113). Hij maakt met andere woorden een morele kosten-batenanalyse voor alle betrokkenen (Mill, 1951). Hier is een journalistieke werkwijze verantwoord wanneer deze geschikt is om het beoogde resultaat te

bereiken. Daarnaast is er ook nog het deugdenperspectief, waarbij er gekeken wordt naar de meest gepaste journalistieke houding in een bepaalde situatie. Het zijn de journalistieke deugden zoals nieuwsgierigheid, zorgvuldigheid en terughoudendheid die bepalen of men zich in de gegeven omstandigheden ethisch heeft gedragen (Kussendrager, 2007, p.57).

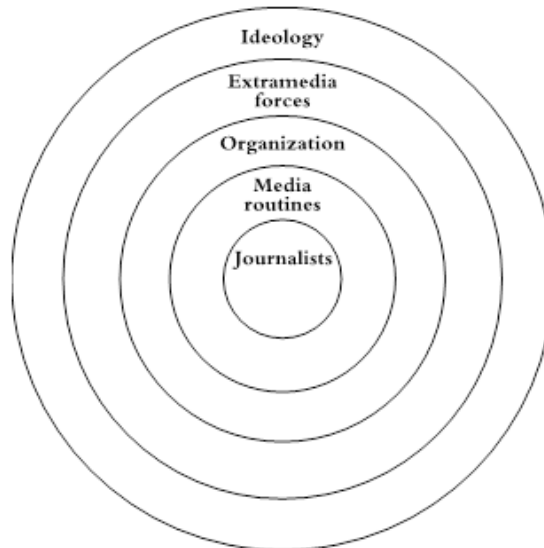
9.4 Morele beslissingen

In de journalistieke literatuur worden journalistieke beslissingen verklaard vanuit universele journalistieke waarden (Wolters, 2016). Deze waarden kunnen bepalend zijn voor het gedrag en werkwijze van een journalist (Mellado & Van Dalen, 2014; Pleijter & Frye, 2007). Deuze (2005) onderscheidt vijf algemeen geaccepteerde, journalistieke kernwaarden: publieke dienstverlening, objectiviteit, autonomie, urgentie en ethiek. Deze laatste principiële waarde weegt zwaar door bij het nemen van beslissingen. Een journalist met gevoel voor ethiek weet welke handelingen deugdelijk, rechtvaardig en ethisch verantwoord zijn. Bovendien staan journalisten die handelen vanuit hun ethische waarden, dikwijls kritisch tegenover de heersende machten. Ze achten zichzelf verantwoordelijk om misstanden op te sporen en aan te kaarten (Deuze, 2005). Bij deze waarheidsvinding treden journalisten op als waakhonden van de democratie of als vierde macht (Hanitzsch, 2007). Ze voeren namelijk een controlefunctie uit binnen het model van de vrije pers. Onderzoeksjournalisten blijken dus te beschikken over een hoog ethisch redeneringsvermogen (Coleman & Wilkins, 2004; White & Pearce, 1991).

Toch houdt deze gedrevenheid om ethisch te handelen niet in dat journalisten enkel op basis van hun eigen principes en overtuigingen morele keuzes maken. Een journalist kan immers geen ethische problemen oplossen in een sociaal vacuüm (Voakes, 1997). Daarom moeten de sociale invloeden op het beslissingsproces mee in rekening worden gebracht. Journalisten laten zich bijvoorbeeld leiden door de mening van derden, hun aanzien bij het publiek en door algemeen gangbare opvattingen van collega's, hun bedrijf en de beroepsgroep zelf (Berkowitz & Limor, 2003; Mackay, 2012; Voakes, 1997).

9.4.1 Sociale invloeden op ethisch beslissingsproces

Het 'hierarchy of influences' model van Shoemaker en Reese (1996) stelt dat de keuzes van journalisten zijn ingebed in een hele reeks aan invloeden. In totaal onderscheiden de onderzoekers zeven verschillende invloeden die de media-productie beïnvloeden: persoonlijke attitudes en overtuigingen, media-routines, mediaorganisatie, extra-media factoren en de heersende ideologie. Ze stellen hun model visueel voor als een cirkelvormig figuur, waarbij de binnenste ringen ondergeschikt zijn aan de buitenste (zie figuur 1). De media-inhoud zou het meest beïnvloed worden door de heersende ideologie binnen een mediabedrijf en het minst door persoonlijke normen. De zeven niveaus bepalen samen de randvoorwaarden waarbinnen er maar weinig speelruimte overblijft voor de individuele journalist (van der Wurff & Schönbach, 2011).

Figuur 1. Hierarchy of Influences Model (Shoemaker & Reese, 1996, p.109)

Op basis van het theoretisch kader van Shoemaker en Reese (1996) ontwikkelde Voakes (1997) een uitgebreider conceptueel model. Net zoals Shoemaker en Reese (1996) definieerde hij zeven sociale invloeden, maar dan op het vlak van ethische besluitvorming. De eerste invloed gaat uit van de journalist zelf en omvat twee grote componenten: ethische redenering en persoonlijke attitudes, waarden en overtuigingen. In de literatuur van media-ethiek wordt deze individuele invloed dikwijls als een bepalende factor gezien in het beslissingsproces (Shamir, Reed, & Comell, 1990; Singletary, Caudill, Caudill, & White, 1990; White & Pearce, 1991; White & Singletary, 1993; Williams, 1995; Wright, 1989). De literatuur betreffende sociologie en sociale psychologie stelt echter dat journalistiek ethisch gedrag sterker beïnvloed wordt door de sociale en professionele context van de journalist dan door diens persoonlijke kenmerken. Zijn ethisch redeneringsvermogen krijgt immers vorm dankzij sociale interactie. De tweede invloed gaat uit van kleine groepen waarin de journalist opereert. De sociale structuren en interacties, eigen aan deze groepen, kunnen het journalistieke denkvermogen in een bepaalde richting sturen. Daarom beklemtoont Voakes (1997) net zoals Shoemaker en Reese (1996) het belang van socialisatie. Dat betekent dat journalisten na verloop van tijd de sociale regels en media-routines van de nieuwsredactie incorporeren. Het socialisatieproces vindt meestal plaats op de werkvloer zelf door middel van observatieleren (Breed, 1955). Ook interactieve processen zijn bepalend voor de besluitvorming. Journalisten conformeren zich aan de gangbare groepsnormen om niet uit de boot te vallen (Voakes, 1997). De derde soort invloed bevindt zich op het niveau van de organisatie. Om de doelen van een mediaorganisatie na te streven, moet de journalistieke autonomie soms wijken. Dat kan leiden tot conflict en morele dilemma's. De competitieve invloed sluit daarbij aan en heeft betrekking op de marktpositie en de organisatorische relaties met concurrerende mediabedrijven. De vijfde invloed gaat uit van de gedeelde beroepsnormen, -attitudes en -overtuigingen. Zoals reeds besproken legt de Code van de Raad voor de Journalistiek in Vlaanderen een set van ethische normen vast als richtlijn voor de praktijk. Toch zijn niet alle auteurs het eens over de rol van journalistieke codes in morele besluitvorming (Boeyink, 1994; Pritchard & Morgan, 1989; Shepard, 1994). Journalisten zouden bij

tijdsgebrek op hun eigen ethische inschattingen vertrouwen in plaats van de code te volgen (Parsons & Smith, 1988). De code geeft namelijk geen handelsvoorschrift indien normen met elkaar conflicteren (van der Wurff & Schönbach, 2013). Verder onderscheidt Voakes (1997) twee extra-media factoren die een grote rol spelen in de ethische besluitvorming. De eerste invloed gaat uit van journalistieke informatiebronnen. Indien de journalist zich te kritisch opstelt ten opzichte van een machtige bron kan hij worden afgesloten van diens informatiestroom. Juist daarom durven veel journalisten hun bronnen niet uit te dagen. De tweede invloed gaat uit van de publieke opinie. Indien een publicatie een negatief onthaal krijgt, dalen de oplagecijfers en inkomsten en bijgevolg ook de advertentie-inkomsten en investeringen. Naast deze externe factoren beïnvloedt ook de wetgeving bijna elke ethische beslissing. Journalisten zullen hun beslissing doorgaans baseren op wat de juridische regels voorschrijven.

Uit het onderzoek van Voakes (1997) blijkt dat de verschillende invloeden op de ethische besluitvorming hiërarchisch geordend kunnen worden. De legale component blijkt de meest invloedrijke factor te zijn. Onderzoek suggereert dat rechtszaken en wetgeving een *chilling*-effect kunnen veroorzaken (Hansen & Moore, 1990). Dit effect ontstaat wanneer de veroordeling van een journalist ervoor zorgt dat collega-journalisten geen kritieken meer durven publiceren. Voakes (1997) toont aan dat journalisten na een rechtszaak, ongeacht het vonnis, angstiger worden en voorzichtiger te werk gaan. Andere bevindingen stellen dat onderzoeksjournalisten bepaalde onderwerpen niet aannemen uit angst voor vervolging (Labunski & Pavlik, 1985). Naast wetgeving gaat er ook een invloed uit van kleine groepen, organisaties, beroepsgroepen, extra-media factoren en competitie. Enkel de eigen, persoonlijke normen blijken geen effect te hebben op het beslissingsproces van de journalist. Voakes (1997) concludeert dus dat externe factoren zwaarder doorwegen op de keuze om al dan niet ethisch te handelen.

Volgens andere onderzoekers handelt de individuele journalist wel op basis van zijn eigen morele logica (Braun, 1988; Parsons & Smith, 1988). Vanwege tijdsdruk heeft hij immers te weinig tijd om de mogelijke gevolgen van zijn acties in overweging te nemen. Dat leidt tot een bijna reflexmatige, ethische besluitvorming op basis van eigen routines en inschattingen. Het verplicht de journalist om voor zichzelf een aantal morele regels af te bakenen. Deze verhinderen hem om te snel over te schakelen tot onethische methoden om een verhaal te brengen.

9.5 Ethische ideologieën

Ook onderzoeker Hanitzsch (2007) besteedt in zijn werk over journalistieke cultuur aandacht aan ethische besluitvorming. In tegenstelling tot Voakes (1997) vertrekt hij niet vanuit morele waarden, aangezien ze te cultuurgebonden en specifiek zijn om ethische beslissingen te verklaren. Het leek hem nuttiger op te focussen hoe journalisten precies reageren op ethische problemen. Op basis van de literatuur onderscheidt hij vier gangbare ethische ideologieën. Daarbij baseert hij zich voornamelijk op het werk van Forsyth (1980, 1981), die een classificatie creëerde aan de hand van twee dimensies: relativisme en idealisme.

De eerste dimensie handelt over de mate waarin individuen hun persoonlijke morele overwegingen baseren op universele ethische regels. Indien ze weigeren hun beslissingen te laten beïnvloeden door deze regels, scoren ze hoog op de schaal van relativisme. Zij achten ethische handelingen afhankelijk van de situatie, cultuur en betrokken personen. Wanneer ze voor een moreel dilemma staan, zal hun beslissing sneller bepaald worden door de omstandigheden dan door ethische principes. Indien men daarentegen sterk vasthoudt aan morele regels, scoort men laag op relativisme. Deze individuen volgen in eender welke situatie de regels. De tweede dimensie focust op de mate waarin een individu zijn beoordeling van een handeling laat afhangen van de uitkomst van de handeling. Idealisme heeft dus betrekking op de bezorgdheid over het welzijn van anderen. Er kan een opdeling worden gemaakt tussen journalisten die menen dat hun doel de middelen heiligt en zij die vinden hun doel enkel bereikt kan worden met legale handelingen. De eerste groep scoort laag op de dimensie 'idealisme', omdat schade toebrengen soms noodzakelijk geacht wordt om het doel te bereiken. De tweede groep meent dat handelingen die schade teweeg brengen, vermeden moeten worden. Door deze ingesteldheid scoren ze hoog op idealisme.

Op basis van deze twee dimensies onderscheidt Forsyth (1980, 1981) de volgende vier ethische ideologieën: situationalisme, absolutisme, subjectivisme en exceptionalisme (zie tabel 1). In confrontatie met een moreel dilemma zal een journalist zich baseren op één van deze vier ideologieën. **Situationalisten** scoren hoog op relativisme en idealisme. Ze zullen sneller morele regels verwerpen, omdat ze vinden dat elke handeling in elke situatie individueel geanalyseerd moet worden. Bovendien streven ze naar de meest positieve uitkomsten voor iedereen. **Absolutisten** scoren laag op relativisme, maar hoog op idealisme. Ze passen de universele morele regels toe en streven naar de best mogelijke gevolgen van hun handelingen. Absolutisten zullen daarom verhinderen om schade te berokkenen aan anderen. **Subjectivisten** scoren daarentegen hoog op relativisme, maar laag op idealisme. Ze baseren hun ethische beslissingen niet op morele regels, maar wel op hun persoonlijke principes. Verder achten ze het onmogelijk om voor iedereen goed te doen. Daarom geven ze toe dat het toebrengen van schade soms nodig is hun doel te bereiken. **Exceptionisten** scoren laag op zowel relativisme als idealisme. Ze aanvaarden universele morele regels als leidraad in hun beslissingsproces, maar durven er ook van afwijken als de situatie daarom vraagt. Daarnaast menen ze dat onconventioneel gedrag vereist kan zijn om het goede te realiseren. Volgens hen is het geoorloofd om daarbij het welzijn van anderen op het spel zetten. Subjectivisten en exceptionisten zijn utilitaristisch ingesteld. Ze vinden een handeling moreel juist als deze zoveel mogelijk nut oplevert voor iedereen die door de handeling wordt beïnvloed.

Tabel 1. Classificatie van de ethische ideologieën (Forsyth, 1980, p.176)

Vier ethische ideologieën		RELATIVISME	
		Hoog	Laag
IDEALISME	Hoog	Situationalisme	Absolutisme
	Laag	Subjectivisten	Exceptionisten

Deze masterproef zal onderzoeken of journalisten, die voor onderzoek undercover gaan, botsen op ethische en/of juridische grenzen in de praktijk. Wat betreft het ethisch luik wordt er zowel gekeken naar de beroepsethiek als naar de individuele ethiek. Wat betreft het juridisch luik wordt er onderzocht in hoeverre journalisten de wettelijke regels naleven. Bovendien wordt er onderzocht hoe deze journalisten omgaan met ethische dilemma's en door welke factoren ze zich laten beïnvloeden in hun beslissingsproces.

Onderzoeksdoel

Het doel van deze masterproef is drievoudig. Allereerst is er een persoonlijke motivatie. Al vanaf het begin van mijn studie Communicatiewetenschappen ben ik geïnteresseerd in onderzoeksjournalistiek. Ik vind het enorm boeiend hoe onderzoeksjournalisten door diepgravend speurwerk en een kritische ingesteldheid verborgen misstanden aan het licht kunnen brengen. Daarom nam ik zelf het initiatief om me hier gedurende een jaar verder in te verdiepen. Ik wou onderzoeken hoever onderzoeksjournalisten effectief gaan om de waarheid aan het licht te brengen en welke ethische vraagstukken ze daarin tegenkomen. Daarnaast wilde ik nagaan of hun onderzoekspraktijken passen binnen het heersend juridisch en professioneel kader. Onderzoeksjournalisten moeten immers dikwijls een afweging maken tussen de maatschappelijke relevantie van hun onderzoek en de bestaande professionele en wettelijke regels.

Het tweede doel van dit onderzoek is een lacune opvullen in de literatuur over onderzoeksjournalistiek in Vlaanderen. Onderzoeksjournalistiek is immers nauwelijks het onderwerp van Vlaams onderzoek (van Eijk, 2005). Een studie van Desmet, Ernst, Vermeer, en van Vonderen (2002) toont zelfs aan dat er binnen het Nederlandstalige taalgebied een discussie bestaat over de invulling ervan. Er bestaat dus tot heden geen algemeen aanvaarde definitie van onderzoeksjournalistiek. Vrijwel alle standaardwerken over dit soort journalistiek zijn bovendien afkomstig uit de Angelsaksische wereld, voornamelijk uit de Verenigde Staten (van Eijk, 2005). Ondanks enkele initiatieven om onderzoeksjournalistiek te promoten in België, blijft deze diepgravende vorm van journalistiek en het onderzoek ernaar beperkt (Debeer & De Smaele, 2010). Mijn masterproef zal deze ontbrekende praktijk in Vlaanderen onderzoeken en daarbij de focus leggen op het ethische en juridische aspect. Hoewel er reeds talloze werken verschenen zijn over journalistieke ethiek, ontbreekt ook hier literatuur over de praktijk van onderzoeksjournalistiek. (Deuze, 2005; Frost, 2011; Jacqueline, 2007; Sanders, 2003; Ward, 2006). Wat betreft het ethisch luik, zal mijn onderzoek een bijdrage leveren aan de bestaande onderzoeksliteratuur over de effectiviteit van journalistieke gedragscodes (Pleijter & Frye, 2007; van der Wurff & Schönbach, 2013). Verder zal mijn onderzoek nieuwe inzichten bieden door de individuele ethiek van journalisten, actief in het domein van de onderzoeksjournalistiek, in kaart te brengen. Daarvoor zal er onderzocht worden of ze hun eigen ethische waarden en normen overschrijden om tot het gewenste resultaat te komen. Wat betreft het juridisch luik, beoogt mijn verkennende studie na te gaan of deze journalisten botsen op juridische grenzen tijdens het uitvoeren van hun onderzoek.

Naast deze wetenschappelijke relevantie, bezit mijn masterproef ook een maatschappelijk belang. Mijn onderzoek beoogt namelijk een kennisbijdrage te leveren aan de praktijk van onderzoeksjournalistiek. Daardoor kan het maatschappelijk belang van kritische, kwaliteitsvolle en diepgravende journalistiek worden aangescherpt. Het domein van de onderzoeksjournalistiek zelf bezit overigens een inherente maatschappelijke relevantie binnen een democratische rechtsstaat (Debeer & De Smaele, 2010).

Concreet zal dit onderzoek op een verkennende manier bij negen Vlaamse journalisten nagaan hoever zij gaan om de waarheid aan het licht te brengen. De focus ligt daarbij op een combinatie van voltijdse

onderzoeksjournalisten enerzijds en journalisten die af en toe aan onderzoeksjournalistiek doen anderzijds. Al deze journalisten voerden minstens één undercoverpraktijk uit in het verleden. Deze masterproef zal onderzoeken of deze journalisten in het kader van hun onderzoek op ethische en/of juridische grenzen bots(t)en.

Met dit doel voor ogen wordt onderstaande beschrijvende centrale onderzoeksvraag geformuleerd:

Ervaren Vlaamse journalisten, die voor onderzoek undercover gaan, ethische en/of juridische grenzen, en zo ja, welke?

Om gericht te werk te kunnen gaan, wordt deze onderzoeksvraag opgesplitst in verschillende deelvragen.

1. *Op welke ethische grenzen botsen Vlaamse journalisten tijdens undercoveronderzoek?*
 - a) *In hoeverre houden ze zich aan de deontologische regels?*
 - b) *In hoeverre houden ze zich aan hun eigen waarden en normen?*
2. *In hoeverre houden Vlaamse journalisten zich aan de wettelijke regels tijdens undercoveronderzoek?*
3. *Ervaren Vlaamse journalisten morele dilemma's tijdens undercoveronderzoek? Zo ja, welke en hoe gaan ze daarmee om?*

Onderzoeksaanpak

10. Methode

Om de probleemstelling te onderzoeken, werden er semigestructureerde diepte-interviews afgenomen. Deze kwalitatieve methode laat toe om door te dringen tot de werkelijkheid van de onderzochte subjecten door te focussen op hun perspectief. Op deze manier kan er inzicht verkregen worden in het 'hoe' en 'waarom' achter de feiten. In totaal zijn er negen interviews afgenomen met behulp van een vragenlijst (zie bijlage 1). De vragen werden op voorhand geformuleerd om de antwoorden achteraf op een systematische wijze te vergelijken. Op basis van de literatuurstudie werden de vragen onderverdeeld in negen topics: ervaring in de onderzoeksjournalistiek (1), motivatie (2), toegepaste methoden in de onderzoeksjournalistiek (3), undercoverjournalistiek (4), deontologische codes (5), individuele ethiek (6), juridische regels (7), morele dilemma's (8) en invloeden op het beslissingsproces (9). Enkele openingsvragen peilden onder andere naar hun leeftijd, werkstatuut en het gepercipieerde verschil tussen traditionele journalistiek en onderzoeksjournalistiek. De volgorde van de vragen varieerde per afgenomen interview, waardoor het gesprek soms alternatieve wendingen aannam. De respondenten kregen immers de ruimte om hun eigen mening toe te lichten en zelf het initiatief te nemen. Bovendien maakte deze werkwijze het gemakkelijker om bij te sturen waar nodig en in te spelen op de gegeven antwoorden. Op deze manier werd het evenwicht tussen structuur en flexibiliteit behouden.

Door middel van *probing* werd er doorgevraagd naar dieperliggende opinies, betekenissen en motivaties (Meuleman & Roose, 2017). De focus lag immers op de toegekende betekenis van journalisten aan hun onderzoekpraktijken en hun daarop gebaseerd gedrag. Door te vertrekken vanuit het perspectief en de beleving van de journalist zelf stond de interpretatie van diens leefwereld centraal (Koetsenruijter & Van Hout, 2014).

De respondenten uit de oorspronkelijke steekproef werden per e-mail gecontacteerd in maart 2020. Aanvankelijk kregen 14 journalisten een e-mail toegestuurd. Zes journalisten gaven meteen een positief antwoord. Twee andere journalisten antwoordden niet te kunnen meewerken wegens een te drukke agenda. De zes overige journalisten, die niet op de herinneringsmail reageerden, werden vervolgens telefonisch gecontacteerd. Slechts één van deze journalisten wenste toch nog mee te werken. Deze journalist gaf mij de contactgegevens van een van zijn collega's, die ook in de steekproef werd opgenomen. Deze collega bracht mij vervolgens in contact met nog twee andere journalisten, waarvan er één instemde om deel te nemen aan het interview. Alle negen interviews werden via Skype afgenomen tussen 20 maart en 7 april 2020. De interviews namen gemiddeld 60 tot 90 minuten in beslag. Alle interviews werden opgenomen met een SONY PCM-M10 audiorecorder. Achteraf werden de gesprekken integraal en waarheidsgetrouw getranscribeerd. Twee journalisten die de transcriptie wensten na te lezen, kregen deze doorgestuurd via e-mail.

Wat betreft de ethische kwesties in dit onderzoek kregen de journalisten een geïnformeerde toestemming via e-mail doorgestuurd. Het was de bedoeling dat ze deze ondertekenden als ze akkoord gingen met de manier waarop deze studie werd uitgevoerd. De deelnemers kregen ook de kans om op elk moment het gesprek af te breken, zonder daarvoor een specifieke reden te geven. Deze formulieren werden door alle journalisten ondertekend.

11. Steekproef

Wat betreft de dataverzameling werd er gebruik gemaakt van een beredeneerd selectieve steekproef op basis van bepaalde criteria. Daarbij werden enkel onderzoekseenheden geselecteerd met de grootste relevantie voor mijn onderzoeksvragen. Op voorhand werden er een aantal criteria gedefinieerd die de steekproef hielpen afbakenen. Ten eerste moesten de respondenten minimum eenmaal diepgravend en kritisch onderzoek verricht hebben in hun journalistieke loopbaan. Een tweede belangrijke vereiste was dat de journalisten hierbij minstens één keer gebruik maakten van undercoverpraktijken. Het derde en laatste criterium hield in dat de respondenten afkomstig moesten zijn uit Vlaanderen, omdat het onderzoek focust op Vlaamse onderzoeksjournalisten. Eens deze criteria waren afgebakend, ging ik op zoek naar geschikte respondenten voor de diepte-interviews. Op deze manier werden er 14 respondenten gecontacteerd, waarvan er zeven instemden om aan het onderzoek deel te nemen. Naast een beredeneerd selectieve steekproef maakte ik ook gebruik van een sneeuwbalsteekproef. Ik vroeg immers aan twee respondenten om mij in contact te brengen met andere onderzoeksjournalisten. Op deze manier contacteerde ik nog eens drie journalisten, waarvan er twee bereid waren om mee te werken. In totaal werden er dus 17 respondenten gecontacteerd: tien mannen en zeven vrouwen. Van deze 17 journalisten stemden er negen in om aan het onderzoek deel te nemen.

Meer specifiek bestaat de steekproef van dit onderzoek uit acht mannen en een vrouw. De mannelijke respondenten zijn tussen de 30 en 74 jaar oud. De vrouwelijke respondent is 33 jaar oud. Er werden zowel respondenten bevraagd die voor geschreven als voor audiovisuele media werk(t)en. De journalisten uit de audiovisuele sector werk(t)en voor de publieke of commerciële omroep. De printjournalisten werk(t)en voor een krant of voor journalistieke magazines. Daarnaast schrijven drie journalisten ook regelmatig boeken. Van de negen respondenten werk(t)en er drie in dienstverband en twee als freelancer. Drie journalisten begonnen hun carrière als werknemer, maar gingen later als zelfstandige aan de slag. Een andere journalist werkt momenteel in loondienst, maar is zelfstandige in bijberoep.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de respondenten met hun leeftijd, het soort medium waarvoor ze werk(t)en, hun (media)bedrijf en werkstatuut. Om de anonimiteit van de respondenten te verzekeren, worden ze in de tabel weergegeven met een combinatie van de letter R (respondent) en een nummer. De combinaties die tussen haakjes staan, duiden op journalisten die inmiddels niet meer werkzaam zijn in het journalistieke veld. De gehanteerde pijlen wijzen op een overgang van het ene medium naar het andere of van het werknemersstatuut naar het zelfstandigenstatuut.

Tabel 2: Steekproef

RESPONDENT	LEEFTIJD	MEDIUM	(MEDIA)BEDRIJF	WERKSTATUUT
R1	53	Audiovisueel + print	VRT + boeken	Werknemer en zelfstandige in bijberoep
R2	39	Print	Knack, MO*Magazine, Eos magazine	Zelfstandige
R3	53	Print	Het Belang van Limburg, De Tijd, De Morgen, Het Nieuwsblad, P- Magazine, Eos magazine → ngo - boeken	Werknemer → zelfstandige
R4	49	Audiovisueel	VTM	Werknemer
(R5)	74	Audiovisueel → print	VRT → boeken	Werknemer → zelfstandige
(R6)	52	Audiovisueel	VTM	Werknemer
(R7)	30	Audiovisueel	VRT	Werknemer → zelfstandige
R8	33	Print	De Morgen	Werknemer
R9	34	Audiovisueel	VRT	Zelfstandige

12. Data-analyse

Na de data-verzameling werden de interviews eerst integraal getranscribeerd. Vervolgens werden deze kwalitatieve gegevens geanalyseerd volgens de *Grounded Theory* of gefundeerde theoriebenadering (Glaser & Strauss, 1974). Deze strategie staat toe de empirische data te reduceren en hieruit een theorie te ontwikkelen op inductieve wijze. Dit verkennend onderzoek tracht dan ook kwalitatieve uitspraken te doen over de ethische en juridische grenzen aan de praktijk van onderzoeksjournalistiek. Dit gebeurde op basis van negen individuele gesprekken.

De data werden georganiseerd in categorieën en vervolgens geïnterpreteerd. Daarbij werden de verschillende stappen van het analyseproces gevolgd. Allereerst werden er, in de fase van het open coderen, zowel concrete als meer overkoepelende codes toegekend aan belangrijke citaten of paragrafen. In de tweede fase, het axiaal coderen, werden de codes die herhaaldelijk terugkwamen of verband hielden met elkaar, gegroepeerd onder één categorie in een datamatrix. In de derde fase, het selectief coderen, werd er gezocht naar een patroon in de uitspraken. De verschillende categorieën uit

de fase van het axiaal coderen werden met elkaar verbonden, waardoor er zich een theorie kon ontwikkelen.

De data-analyse verliep cyclisch, aangezien het coderingsproces verschillende keren herhaald werd vooraleer er betekenisvolle concepten geformuleerd werden (Koetsenruijter & Van Hout, 2014). Nieuwe concepten werden voortdurend vergeleken met vorige concepten, waardoor eerdere coderingen aangepast en verfijnd konden worden. Elke nieuwe bevinding werd dus met andere woorden getoetst op haar waarheidsgehalte. Deze continue en systematische vergelijking tussen antwoorden van verschillende onderzoekseenheden garandeert de externe geldigheid en geloofwaardigheid van een nieuw ontwikkelde theorie.

12.1 Codeboek

PROFIEL JOURNALIST	UNDERCOVERONDERZOEK	JOURNALISTIEKE ETHIEK	INDIVIDUELE ETHIEK	JURIDISCH KADER	MORELE DILEMMA'S
LEEF TIJD WERKSTATUUT MEDIUM + (MEDIA)BEDRIJF MOTIVATIE JOB GEbruik TOEGEPASTE METHODEN	VORM VOORWAARDEN	CODE RVDJ DEONTOLOGISCHE CODE (MEDIA)ORGANISATIE TOEZICHTSORGANEN	MOREEL KOMPAS ETHISCHE GRENZEN GRENVERSCHUIVING GRENsoverschrijding	KENNIS NALEVING AANRAKING POLITIE/GERECHT OMKADERING	INHOUD OMGANG VERANTWOORDING

12.2 Categorieën

In het coderingsproces werden zes verschillende categorieën opgesteld op basis van de deelvragen van het onderzoek. Om een overzicht te creëren, werden er kleurschakeringen aangebracht in het codeboek.

Profiel van de journalist (blauw)

Deze categorie overkoepelt alles wat betrekking heeft op het profiel van de respondent: de leeftijd, het werkstatuut (werknemer/zelfstandige), het medium en bedrijf waar hij of zij voor werkt of werkte en zijn of haar motivatie voor de job. Daarnaast omvat deze categorie de toegepaste methoden, waar de respondent gebruik van maakt(e).

Undercoveronderzoek (rood)

Deze categorie heeft specifiek betrekking op de praktijk van undercover-gaan. Allereerst wordt er gekeken naar de vorm van het undercoveronderzoek. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen incognito- en aliasjournalistiek. Daarnaast worden de voorwaarden van undercoveronderzoek besproken.

Journalistieke ethiek (oranje)

De categorie van journalistieke ethiek omvat zowel de deontologische code van het mediabedrijf zelf als de kennis en toepassing van de Code van de Raad voor de Journalistiek. Daarnaast wordt er ingezoomd op de organen die toezicht houden op de journalistieke beroepsethiek.

Individuele ethiek (groen)

Deze categorie gaat dieper in op het moreel kompas van de respondent en diens ethische grenzen. Verder wordt er gekeken naar de mate waarin de praktijk van undercover-gaan grenzen verschuift en of de respondenten hun eigen ethische grenzen overschrijden.

Juridisch kader (paars)

In deze categorie wordt er gefocust op de kennis en naleving van de juridische regels inzake undercoverjournalistiek. Daarnaast wordt er besproken of de respondenten al in aanraking zijn gekomen met de politie of het gerecht vanwege een journalistiek onderzoek. Als laatste behandelt deze categorie de juridische omkadering van sommige respondenten.

Morele dilemma's (geel)

Deze laatste categorie handelt over de morele dilemma's waar respondenten mee in aanraking komen. De inhoud van deze dilemma's wordt eerst besproken. Vervolgens wordt er ingezoomd op de journalisten hun omgang met zulke dilemma's en dus ook op de interne en externe factoren die hun beslissingsproces beïnvloeden. Om af te ronden, wordt er nagegaan ten opzichte van wie de journalisten verantwoording afleggen bij het maken van een morele beslissing.

Resultaten

In deze sectie worden de resultaten van de diepte-interviews beschreven. Daarbij wordt er waar kan, teruggekoppeld naar de literatuurstudie. De onderverdeling is gebaseerd op de drie deelvragen. Onder titel 13 wordt het profiel van de respondenten besproken. Dit gebeurde al in de bespreking van de onderzoeksaanpak, waardoor er nu vooral gefocust zal worden op hun motivatie voor het beoefenen van hun job en op het gebruik van toegepaste methoden voor hun onderzoek. Titel 14 gaat in op het undercoveronderzoek zelf, om er een duidelijk inhoudelijk kader over te schetsen. Titels 15, 16, 17 en 18 hebben effectief betrekking op de deelvragen. De journalistieke ethiek wordt besproken onder titel 15 en de individuele ethiek onder titel 16. Titel 17 gaat dieper in op het juridisch kader van undercoveronderzoek. Als laatste behandelt titel 18 het aspect over morele dilemma's.

13. Profiel journalist

13.1 Motivatie job

Op de vraag: 'Wat drijft u om regelmatig diepgravend onderzoek te verrichten?', geven de respondenten verschillende antwoorden. Uit de literatuurstudie blijkt dat journalisten soms aanzien worden als waakhonden van de democratie of als vierde macht (Hanitzsch, 2007). Bovendien wijst onderzoek van Deuze (2005) uit dat journalisten zichzelf verantwoordelijk achten om misstanden aan het licht te brengen. De antwoorden van de geïnterviewde respondenten wijzen in dezelfde richting. Vijf van de negen respondenten geven immers aan hun job uit te oefenen vanuit een maatschappelijke geëngageerdheid. De brandstof om diepgravend onderzoek te verrichten, halen ze uit het aantonen van sociaal onrecht (R7), het plaatsen van maatschappelijke problemen op de agenda (R6) en het blootleggen van verborgen structuren (R8). Respondent 1 beschrijft deze maatschappelijke gedrevenheid als volgt:

Ik vind het belangrijk dat onderzoeksjournalisten bijdragen aan het bekritisieren van bepaalde structuren. Journalisten hebben een maatschappelijke opdracht. We moeten bepaalde zaken in vraag stellen en onrecht aantonen.

Van deze vijf respondenten benoemen twee journalisten (R5 & R8) expliciet hun controlefunctie. Respondent 8 stelt het als volgt:

De oldschool naïviteit om zaken bloot te leggen, vormt de grootste drijfveer voor mij. Ik vind het leuk om de luis in iemands pels te zijn. Ik vind dat journalisten moeten controleren of alles goed verloopt en als dat niet zo is dan moet er onderzoek naar verricht worden.

Naast de controlefunctie stelt deze respondent dat ze haar motivatie haalt uit het idee dat ze effectief een verschil kan maken in de wereld. Respondent 3 deelt deze visie en zegt het volgende:

Het motiveerde mij ook enorm dat ik een verschil kon maken, omdat ik verantwoordelijk was voor de redding van kinderen, de arrestatie van offenders en de verspreiding van relevante informatie over het fenomeen van seksuele uitbuiting.

Respondent 9 verschilt van visie met de overige journalisten. Hij stelt dat het onmogelijk is om als journalist de wereld te verbeteren of veranderen. Hij haalt volgende metafoor aan om zijn standpunt te verduidelijken: *“Het enige wat je kan doen is met een zaklamp tonen hoe een bepaald aspect van de rauwe werkelijkheid eruitziet, maar nadien valt alles gewoon terug in zijn plooi.”*

Daarnaast stelt hij dat journalisten wel een waakhond van de samenleving zijn, maar dat er andere instanties zijn die dat beter kunnen. Hij geeft daarvoor volgende verklaring: *“Journalisten moeten altijd een commerciële overweging hebben, want anders overleeft de journalistiek niet. Daarom zullen ze een vereenvoudigde versie van de werkelijkheid afspiegelen.”*

Zes van de negen respondenten halen ook hun persoonlijke motivatie aan. Ze verwijzen onder andere naar hun interesse in onderzoek (R5, R8, R9) en hun journalistieke nieuwsgierigheid (R1). Daarnaast geven respondent 2 en 7 aan veel voldoening uit hun werk te halen, ondanks hun grote tijdsinvestering en niet al te hoog loon.

13.2 Toegepaste methoden

Uit de literatuur blijkt dat onderzoeksjournalisten verschillende bronnen, technieken en methoden gebruiken voor hun onderzoek (de Burgh, 2008). De antwoorden van de respondenten stroken met deze bevinding, aangezien ze allemaal een combinatie van *practices* hanteren. Alle negen journalisten maakten bovendien minstens één keer gebruik van de undercovermethode. Afgezien van undercoverpraktijken, blijkt de meest voorkomende techniek het afnemen van interviews te zijn (8/9). Daarnaast krijgen ook acht van de negen respondenten dikwijls belangrijke informatie in handen via klokkenluiders. Vier televisiejournalisten (R1, R4, R7, R9) geven aan dat informanten tegenwoordig snel en gemakkelijk contact opnemen met mediabedrijven. Zo zegt respondent 1, die werkt voor Pano, het volgende:

Na verloop van tijd heb ik gemerkt dat mensen steeds meer uit zichzelf de stap zetten om een journalist aan te spreken. Op basis van hun getuigenissen, start ik mijn onderzoek op. Ik vraag dan natuurlijk wel documenten op, bijvoorbeeld uit gerechtelijke dossiers, die hun verhaal kunnen onderbouwen.

Uit de antwoorden blijkt dat slechts drie respondenten (R1, R8, R9) wobbten. Eén respondent (R6) wist zelfs niet wat de Wet openbaarheid van bestuur precies inhield. Twee andere respondenten (R3 & R4) geven aan dat ze zelf niet wobbten, maar dat ze samenwerken met collega's die dat in hun plaats doen. Op basis van de literatuurstudie werd reeds duidelijk dat slechts weinig Belgische journalisten wobbten (van Eijk, 2005, p.240; Voorhoof, 2010). Respondent 1 bevestigt deze stelling: *“Verder maak ik ook*

gebruik van wobbing, maar nog te weinig. Het is een heel belangrijk instrument, maar het wordt nog te weinig gebruikt in België.”

Net zoals *wobbing*, wordt er ook maar weinig gebruik gemaakt van *computer assisted reporting* (CAR). Slechts twee van de negen journalisten (R3 & R9) bespreken CAR als een gebruikelijke methode. Vier andere journalisten geven uit zichzelf aan geen gebruik te maken van CAR. Drie onder hen (R1, R7, R8) geven toe er niet goed in te zijn. Debeer en De Smaele (2010) stelden al eerder vast dat deze methode nauwelijks gebruikt wordt in Vlaanderen.

14. Undercoveronderzoek

14.1 Vorm

Slechts één respondent (R8) verzweeg enkel haar beroepshoedanigheid tijdens haar undercoveronderzoek. Acht van de negen respondenten gingen een stap verder en namen minstens één keer een andere identiteit aan voor hun onderzoek. Zes van deze acht journalisten deden het slechts eenmalig. Twee anderen hebben reeds meer ervaring met aliasjournalistiek. Zo nam respondent 5 voor zijn onderzoek naar de Bende van Nijvel meerdere keren een andere identiteit aan. Respondent 3 verricht voortdurend undercoverwerk. Door op het internet de identiteit van een pedofiel aan te nemen, probeert hij seksuele kinderuitbuiting te bestrijden. Hij zegt het volgende:

Als ik mijn werk naar behoren wil uitvoeren, dan moet ik undercover gaan. Ik werk altijd undercover, waardoor ik mij na verloop van tijd undercover voel in mijn eigen wereld. Ik heb ook geleerd om verschillende rollen aan te nemen in om het even welke situatie. Als je weet hoe je het spel moet spelen dan heb je gewoon een grotere kans op overleven.

14.2 Voorwaarden

De antwoorden van de journalisten op de vraag: “Wanneer vindt u het geoorloofd om undercover te gaan?”, komen in grote mate overeen. Alle negen journalisten zijn het er allereerst over eens dat er sprake moet zijn van een maatschappelijke relevantie vooraleer er een undercoveronderzoek wordt opgestart. Daarnaast stellen zeven van de negen respondenten dat deze methode enkel gebruikt mag worden als de informatie niet op een andere manier verkregen kan worden. Respondent 6 vat bovenstaande voorwaarden van proportionaliteit en subsidiariteit, zoals beschreven door Deltour (2003, p.8), samen als volgt:

Je mag enkel beroep doen op de undercovermethode als de informatie niet verzameld kan worden via de officiële weg. Het moet altijd de uiterste methode blijven om tot de waarheid door te dringen. Undercover-gaan moet echt de uitzondering blijven. Daarnaast moet het onderzoek maatschappelijk relevant zijn. Het fenomeen waarnaar je onderzoek doet, moet belangwekkend genoeg zijn om de undercovermethode te rechtvaardigen.

Respondent 2 en 3 vinden niet dat undercover-gaan de uiterste methode moet blijven om de waarheid aan het licht te brengen. Een freelancejournalist die undercover ging als vluchteling, licht zijn visie toe als volgt:

Als je de informatie op een andere manier kan verkrijgen dan zou ik checken of de informatie dezelfde waarde heeft voor een verhaal of niet. Misschien is de informatie die je met undercover-gaan zou verkrijgen rijker. Door zelf mee te gaan met mensensmokkelaars krijg je bijvoorbeeld een veel unieker verhaal. (R2)

Ook aan de voorwaarde 'veiligheid' hechten zeven van de negen journalisten veel belang. De Code van de Raad voor de Journalistiek schrijft voor dat de journalist geen overdreven risico's mag nemen, die zijn eigen veiligheid of die van derden in gevaar brengen. De respondenten blijken dit zelf ook belangrijk te vinden, aangezien ze een goede voorbereiding essentieel achten en hun eigen veiligheid voorop plaatsen. Respondent 3 stelt het zo: *"Het is belangrijk om rekening te houden met je eigen veiligheid. Je moet de waarde van je verhaal afwegen tegen de risico's die je neemt. Ook moet je nadenken wie je tegenover je hebt."*

Vier journalisten troffen effectief maatregelen in de praktijk om hun veiligheid te garanderen. Zo kreeg respondent 3 continue bescherming van een veiligheidsagent tijdens zijn veldwerk en droeg respondent 5 een neppistool op zak. Respondent 6 en 7 spraken met collega's af om in te grijpen in nood: *"Minstens één iemand wist altijd waar we waren. Als deze persoon binnen een bepaalde tijd niets van ons hoorde, moest hij de politie verwittigen."* (R6)

Een voorwaarde die niet terugkomt in de Code van de Raad voor de Journalistiek is dat undercoveronderzoek niet gedreven mag worden door sensatieredenen. Vijf van de negen journalisten benadrukken dit expliciet (R2, R3, R4, R7, R9). Deze respondenten zijn daarom van mening dat er voorzichtig moet worden omgegaan met undercoverpraktijken. Respondent 4 stelt bijvoorbeeld dat de undercovermethode enkel relevant is om *"the smoking gun te vinden: het zwart-op-wit bewijs"*. De praktijk van undercover-gaan mag volgens hem niet gezien worden als een stijlfiguur. Een ex-televisiejournalist van Pano (R7) slaat de nagel op de kop:

Ik ben echt principieel tegen de uitholling van onderzoeksjournalistiek. Soms zie ik undercoverjournalistiek gebeuren, die niet had moeten gebeuren. Journalisten belichten dan bijvoorbeeld alles vanuit een sensationele invalshoek. Ik ben daar echt tegen, omdat je dan met een bazooka op een mug schiet en de relevantie bij de kijkers zal verliezen.

15. Journalistieke ethiek

15.1 Code van de Raad voor de Journalistiek

15.1.1 Kennis

De vragen die peilden naar de kennis en toepassing van deontologische codes, leverden opmerkelijke antwoorden op. Zo blijkt dat slechts vier van de negen journalisten (R3, R4, R6, R8) de Code van de Raad voor de Journalistiek kennen. Twee andere journalisten (R5 & R9) weten af van het bestaan van deze journalistieke code, maar geven toe hem nooit gelezen te hebben. De drie overige respondenten (R1, R2, R7) weten niet dat er een journalistieke code bestaat. Na een korte uitleg over de inhoud van de Code van de Raad voor de Journalistiek, schoven respondent 1 en 7 de verantwoordelijkheid door naar de adviesraad van de VRT (zie 15.3.2):

Ik ken de code niet maar ik ga ervan uit dat de deontologische adviesraad van de VRT op de hoogte is van de voorschriften uit Code van de Raad voor de Journalistiek. Als deze adviesraad mij adviseert over een bepaalde zaak, ga ik ervan uit dat ze de journalistieke code mee in acht neemt. (R1)

15.1.2 Toepassing

Uit de interviews blijkt dat drie van de vier journalisten (R4, R6, R8) die de code kennen, zich hier strikt aan houden. Deze journalisten werk(t)en allemaal in dienstverband en geven aan de code te hanteren als leidraad voor de praktijk. Respondent 8 stelt dat de code haar helpt om niet over de schreef te gaan. Respondent 4 en 6 hebben het gevoel dat deontologische codes garant staan voor journalistieke kwaliteit:

Ik vind het essentieel dat er deontologische codes bestaan en ik voel me er niet belemmerd door. Als die er niet zouden zijn, zou het moeilijk zijn om een onderscheid te maken tussen échte ernstige journalistiek en free journalism. Ik vind dat je als journalist moet werken volgens de deontologische codes, zo niet doe je niet aan échte journalistiek. (R4)

Respondent 2 en 3, die werken als zelfstandigen, stellen het nut van deontologische codes in vraag. Respondent 2 kent de Code van de Raad voor de Journalistiek niet, maar betwijfelt de effectiviteit ervan. Hij is van mening dat ervaring veel kostbaarder is dan voorgeschreven regels. Hij verwoordt het als volgt:

In het veldwerk zal je altijd wel kleine ethische afwegingen moeten maken. Of een code echt houvast zou bieden, ik weet het niet. Ik denk dat je vooral veel leert uit ervaring en dat je na verloop van tijd wel je eigen weg erin vindt.

Respondent 3 probeert de code als houvast te hanteren, maar geeft toe dat het verleidelijk is om de beroepsethische regels links te laten liggen. Hij geeft ook toe dat hij de code al verschillende keren aan zijn laars gelapt heeft:

De Code van de Raad voor de Journalistiek of het advies van collega's kunnen mij helpen om niet te ver te gaan. Toch vind ik de code veel te vaag en voor verschillende interpretaties vatbaar. Een groot deel van mijn onderzoek zou niet mogelijk zijn als ik strikt aan de Code van de Raad voor de Journalistiek zou vasthouden.

Deze resultaten bevestigen de bevindingen van het onderzoek van Pleijter en Frye (2007). Er blijkt immers geen eensgezindheid te bestaan onder de journalisten over de effectiviteit van journalistieke gedragscodes. Op basis van de interviews blijft het dus onduidelijk of journalistieke codes ethisch gedrag kunnen bevorderen.

15.2 Deontologische code mediaorganisatie

De (media)organisaties waar de respondenten voor werk(t)en, beschikken dikwijls zelf over een code om ethisch gedrag te stimuleren. Zes van de negen journalisten geven aan dat ze geacht worden zich te houden aan deze deontologische code. Respondent 3 werkt inmiddels voor een ngo, die ook over een ethische code beschikt. Respondent 8 werkt voor De Morgen en stelt dat er een redactiestatuut bestaat dat ook deontologische regels omvat. De overige vier respondenten werk(t)en voor de publieke omroep VRT of de commerciële omroep VTM. De oudste respondent (74 jaar), die 25 jaar werkte voor de VRT, vermeldt dat er vroeger nog geen sprake was van de undercovermethode. Bijgevolg bestonden er nog geen regels over incognito- of aliasjournalistiek.

Respondent 6 zegt dat VTM nog niet beschikte over een eigen deontologische code, toen hij daar werkte als journalist. Respondent 2 is niet op de hoogte van deontologische codes, omdat hij enkel losse opdrachten vervult voor verschillende mediaorganisaties: *“Ik weet niet of de mediabedrijven waarvoor ik werk een deontologische code hebben. Als freelancer sta je toch op je eigen benen.”*

15.3 Toezichtsorganen

15.3.1 Raad voor de Journalistiek

De Raad voor de Journalistiek is, zoals in de literatuurstudie besproken, gericht op journalistieke zelfregulering. Deze onafhankelijke instantie behandelt vragen en klachten, die verband houden met journalistieke activiteiten (Pleijter & Frye, 2007). Op deze manier ziet de Raad erop toe dat de journalistieke deontologie wordt gehanteerd, zonder sancties op te leggen.

Slechts twee van de negen journalisten zijn in het verleden moeten verschijnen voor de Raad voor de Journalistiek. Respondent 1 werd eenmaal op de vingers getikt wegens een beroepsethische fout op het vlak van identificeerbaarheid. De tweede keer werd een klacht tegen hem ongegrond verklaard. Ook respondent 4 moest twee keer voor de Raad voor de Journalistiek verschijnen, maar kreeg tweemaal zijn gelijk.

15.3.2 Deontologische adviesraad

Uit de interviews blijkt dat er naast de Raad voor de Journalistiek nog andere toezichthouders bestaan, die ervoor zorgen dat journalisten ethisch verantwoord gedrag stellen en geen scheve schaats rijden.

Zo geven drie VRT-journalisten aan rekening te houden met de adviezen van de deontologische adviesraad van hun nieuwsdienst. Deze adviesraad telt 11 verkozen leden en spitst zich toe op beroepsethische vragen. Twee Pano-reporters verschillen onderling erg van mening over het nut van deze adviesraad. Respondent 1 formuleert het scherp:

Ik zou vaker geneigd zijn om een paar stappen verder te gaan dan wat mag van de deontologische adviesraad. Zij willen het veilig spelen en mensen beschermen, terwijl ik er sneller voor zou kiezen om de reportage scherper, concreter en aanvullender te maken. Ik heb al vaker hevige discussies gehad, omdat mijn eigen ethische principes soms niet in lijn liggen met die van de adviesraad.

Respondent 7, die gedurende drie weken undercover werkte voor het pakjesbedrijf DHL om het misbruik van dagcontracten aan te tonen, stelt het tegenovergestelde. Hij deelt mee dat hij erg vrijgelaten werd tijdens zijn onderzoek en dat hij niet het gevoel had dat de deontologische adviesraad van de VRT hem beperkte. Hij had naar eigen zeggen zelfs verwacht dat er veel meer beperkingen zouden worden opgelegd.

15.3.3 Hoofd- en eindredactie

Naast de deontologische adviesraad blijken ook de hoofd- en eindredactie toe te zien op het beroepsethische karakter van een journalistieke handelwijze. Zowel journalisten voor de openbare omroep (R1, R7, R9) als voor VTM (R4) en De Morgen (R8) geven aan dat er altijd overleg plaatsvindt met hoofd- en eindredacteur vooraleer er bijvoorbeeld beslist wordt om undercover te gaan:

Bij ons zorgt de eindredacteur ervoor dat wij geen ethische beroepsfouten maken. Hij kijkt mee over onze schouder. Daarnaast is er de hoofdredactie en de deontologische adviesraad. Ik moet zeggen dat het zo wel volstaat voor mij. Ik heb geen nood aan nog andere instanties die bepalen hoe ik mijn werk moet doen. (R1)

Respondent 5 werd ontslagen door de VRT-directie, omdat hij weigerde zijn undercoveronderzoek naar Oost-Europese vrouwenhandel stop te zetten. De hoofdredacteur haalde hem van de zaak uit veiligheidsoverwegingen. Zelf gaf hij aan geen advies op te volgen van zijn hoofdredacteur, omdat het op persoonlijk vlak niet klikte.

15.3.4 Sociale controle

Uit de literatuurstudie blijkt dat journalisten rekening houden met de meningen van collega's tijdens het maken van ethische beslissingen (Berkowitz & Limor, 2003; Voakes, 1997). Respondent 2, 3, 8 en 9 benadrukken in hun antwoorden expliciet dit belang van sociale controle. Ze merken op dat collega's dienstdoen als een belangrijke remmende factor. Zo haalt respondent 9 het belang van teamwerk aan: *“In een team voel ik me ook meer op mijn gemak, omdat mijn teamgenoten mij kunnen tegenhouden wanneer ik te ver wil gaan.”*

In dit onderzoek hangt het werkstatuut van de respondenten niet samen met het hebben van meer of minder collega's. Drie van de vijf freelancers werken immers nog steeds samen met collega-journalisten. De twee overige freelancejournalisten (R2 & R5), die op eigen houtje onderzoek verricht(t)en, geven aan dat het soms moeilijk is om alleen op het veld te staan:

Ik had geen team achter mij en dat is soms de moeilijkheid van freelancer zijn: je krijgt geen feedback van anderen en je kan niet overleggen met collega's. Dat is soms wel nodig, aangezien zij op de rem kunnen gaan staan. (R2)

16. Individuele ethiek

16.1 Moreel kompas

Uit de interviews blijkt dat alle negen journalisten zich in het veld laten of lieten begeleiden door hun moreel kompas. Elke respondent geeft aan zich strikt te houden aan zijn of haar eigen ethische principes. Zo benadrukken respondent 2, 7 en 9 te vertrouwen op hun gezond verstand:

Ik wist voor mijzelf heel goed wat mijn moreel kompas was, wat ik wel of niet zou doen. Al de rest zou ik zien van dag tot dag. Ik volgde vooral mijn eigen ethische principes of buikgevoel en op het moment zelf improviseerde ik. Ik deed dus wel echt beroep op mijn gezond verstand. (R7)

Acht van de negen respondenten, die sterk vasthouden aan hun eigen deontologie, houden ook in de mate van het mogelijke rekening met de bestaande professionele of wettelijke regels. Zo stelt respondent 4 dat hij probeert om zowel zijn journalistieke plicht, moreel kompas als de bestaande regels met elkaar te verzoenen. Vier van deze acht journalisten (R1, R5, R7, R8) hebben het gevoel dat hun eigen waarden en normen min of meer gelijklopen met die van hun (ex)-opdrachtgever of met de beroepsethiek in het algemeen:

Ik hanteer zowel mijn eigen ethische principes als de professionele regels. Ik denk dat mijn eigen ethische maatstaven nauw aansluiten bij de bestaande journalistieke richtlijnen. Ik ben liever te voorzichtig dan te impulsief. (R8)

Respondent 2, freelancejournalist voor verschillende mediabedrijven, kent de Code van de Raad voor de Journalistiek niet. Toch heeft ook hij het gevoel dat zijn eigen ethische maatstaven overeenstemmen met de professionele regels:

Om eerlijk te zijn denk ik dat mijn eigen ethische principes niet veel verschillen van de professionele regels hoor. Of ja eigenlijk... ik zou het niet weten. Ik zal de regels eens opzoeken, maar ik denk niet dat ze ver uiteen liggen.

16.2 Ethische grenzen

16.2.1 Botsing ethische grenzen

Op de vraag: 'Botst u wel eens op individuele ethische grenzen?', geven zes van de negen respondenten (R1, R2, R3, R7, R8) een bevestigend antwoord. Twee van deze journalisten (R3 en R7) geven aan dat deze confrontatie vanzelfsprekend is tijdens het uitvoeren van een undercoveronderzoek. Zo antwoordt respondent 7 het volgende:

Ja, maar dat weet je ook op voorhand. Als je beslist om undercover te gaan dan kan je je verwachten aan moeilijke momenten, zoals het botsen op individuele ethische grenzen. Je kan je niet op alle mogelijke scenario's voorbereiden.

De overige drie respondenten menen nooit op zulke grenzen te stuiten. Respondent 5 en 6 klinken vast overtuigd. Zo stelt een ex-VRT-journalist dat hij zich tijdens zijn journalistieke carrière nooit afvroeg of hij wel de juiste keuze maakte. Ook toen hij zich nadien als freelancer vastbeet in het dossier van de Bende van Nijvel, betwijfelde hij nooit of hij eigenlijk te ver ging in het kader van zijn onderzoek. Respondent 4 kan zich inbeelden dat onderzoeksjournalisten wel eens botsen op individuele grenzen, maar vermeldt zelf nog nooit het gevoel gehad te hebben. Dat lag volgens hem aan zijn goede voorbereiding:

Op voorhand wist ik wel altijd tot waar ik zou gaan. Bij de zoektocht naar coke, wisten we waar we de grens moesten trekken. Op het moment dat we echt coke kregen aangeboden, zouden we een smoes verzinnen om er onderuit te geraken.

16.2.2 Concretisering ethische grenzen

Tijdens het interview werd er dieper doorgevraagd om te weten te komen welke individuele ethische grenzen de journalisten nu precies ervaren of ervaren. Uit hun antwoorden blijkt dat deze ethische grenzen erg persoonsgebonden zijn. De variatie tussen de verschillende antwoorden is te groot om algemene conclusies te trekken. Wat wel opvalt, is dat vier van de negen respondenten (R1, R2, R9, R4) stellen dat ze met hun onderzoek niemand anders in de problemen willen brengen. Respondent 2 zou bijvoorbeeld nooit iets publiceren wat anderen in een gevaarlijke positie zou kunnen plaatsen. Net zoals respondent 9 wil deze freelancejournalist niemand nodeloos schaden. Respondent 1 vindt dat hij over de schreef zou gaan als hij door zijn werk slachtoffers zou maken.

Respondent 4 en 6 kunnen strikt hun individuele ethische grenzen afbakenen. Beiden maakten ze een undercoverreportage voor Telefacts. Respondent 6 geeft aan dat zijn individuele ethische grenzen gelijk lopen met de grens van het wettelijk toelaatbare. Respondent 4 stelt dat hij nooit een crimineel milieu zou sponsoren door wapens of drugs te kopen:

Ik vind dat je als journalist niet zover kan gaan tot het effectief afsluiten van een deal. Daar ligt dus wel echt de ethische grens vind ik. Wel vind ik het een morele en journalistieke plicht om aan te tonen dat

er criminaliteit bestaat. Toch ga je ethisch gezien niet verder, want dan ben je medeplichtig aan misdaad. Je kan tafelen met de zondaars, maar dat betekent niet dat je moet zondigen met de zondaars.

Respondent 5 geeft aan dat hij tijdens zijn journalistieke carrière nooit echt in aanraking kwam met persoonlijke ethische grenzen. Deze journalist is van mening dat bedriegers en criminelen hard mogen worden aangepakt, maar eerlijke mensen niet. Hij voegt er wel aan toe dat hij niemand zou bedreigen met een handwapen. Respondent 7 antwoordt in dezelfde trend en geeft aan dat hij nooit een moord zou verzwijgen of ernstige criminele praktijken zou uitvoeren.

16.3 Grensverschuiving

16.3.1 Undercover-gaan

Acht van de negen journalisten zijn van mening dat de praktijk van undercover-gaan hun eigen ethische grenzen verschuift. Ze stellen dit voor als zijnde logisch, omdat undercoverwerk automatisch meer vraagt van een journalist. Deze zal zich bij een undercoveroperatie anders gedragen dan in het gewone leven. Respondent 9 maakt *“een enorme klik in zijn hoofd”* als hij undercover gaat. Respondent 1, die regelmatig diepgravend onderzoek verricht voor Pano, beschrijft het als volgt:

Undercover-gaan verschuift zeker individuele ethische grenzen. Voor een kleine undercoveropdracht moest ik proberen om Bulgaarse meisjes te werk te stellen bij klanten. Het is een stuk meegaan in een crimineel netwerk, normaal zou ik dat niet doen.

Respondent 7 stelt dat zijn undercoveroperatie hemzelf veranderde als persoon. Hij geeft als voorbeeld dat hij undercover anders reageerde op bepaalde situaties dan dat hij normaal zou doen. Respondent 2, die voltijds onderzoek verricht in het milieu van het webcam kindersekstoerisme op de Filipijnen, zegt dat zijn moreel perspectief helemaal gekanteld is. Hij moet rollen spelen die volledig haaks staan op zijn eigen persoonlijkheid. Hij gaat immers undercover als pedofiel en komt regelmatig in contact met mensen die minderjarige kinderen seksueel uitbuiten. De impact van zijn werk is merkbaar:

Ik moet de taal spreken die mijn targets spreken en dat is niet evident op ethisch vlak. Toch is het veel makkelijker geworden dan vroeger, omdat ik het gewoon geworden ben. Je merkt dus automatisch dat je eigen ethisch perspectief verschuift, omdat je het anders niet volhoudt. Als mijn grenzen niet zouden verschuiven, zou ik een vis zijn die op het droge zwemt.

Volgens respondent 6 werden zijn eigen ethische grenzen niet verschoven toen hij undercover een cannabisplantage aanlegde. Hij geeft aan dat hij undercover niets deed dat tegen zijn individuele ethiek indruiste. Daarnaast stelt hij dat zijn ethisch redeneringsvermogen hetzelfde is gebleven doorheen de tijd.

16.3.2 Evolutie ethische grenzen

Op de vraag: 'Heeft u het gevoel dat uw ethische grenzen zijn verschoven over de tijd heen?', antwoorden zes van de negen respondenten positief. Een andere 30-jarige journalist (R7) geeft aan dat dit op hem nog niet van toepassing is, maar dat hij wel gelooft dat leeftijd evenredig samenhangt met ethisch redeneringsvermogen. Vier van de zes journalisten beamen deze veronderstelling door te stellen dat hun eigen ethische grenzen door ervaring zijn verschoven. Respondent 2, 3, 4 en 9 geven aan voorzichtiger geworden te zijn in hun handelen:

Sommige dingen vind ik nu minder erg, terwijl ik er vroeger 'ow shit' over zou denken. Ik heb al zoveel gezien, dat ik nog van weinig verschiet. Voor mijzelf ben ik een stuk voorzichtiger geworden, want vroeger was ik heel naïef. (R3)

Twee andere journalisten (R5 & R8) stellen het tegenovergestelde. Respondent 5, de oudste respondent, zag zijn ontslag bij de VRT als een uitgelezen kans om zijn onderzoek verder te zetten op zijn eigen moreel gevoel. Door freelancer te worden, verschoven zijn eigen ethische grenzen:

Na mijn VRT-carrière moest ik op ethisch vlak anders gaan handelen want ik kwam terecht in de wereld van geheime diensten en criminelen. Ik was vrij en had geen werkgever meer, waardoor vroegere grenzen ruimer geïnterpreteerd konden worden.

Uit de literatuurstudie blijkt dat onderzoeksjournalisten doorheen de jaren een hoger ethisch bewustzijn ontwikkelen (Piccavet, 2014). Op basis van negen interviews kan deze stelling niet worden bevestigd. Vier van de negen journalisten geven aan dat ze door ervaring voorzichtiger te werk gaan, maar de journalist met de meeste ervaring (R5) bleek juist een lossere manier van werken te hanteren doorheen de jaren. Bovendien geven twee andere journalisten (R1 & R6) aan dat hun individuele ethische grenzen niet zijn verschoven.

16.4 Grensoverschrijding

16.4.1 Overschrijding eigen ethische grenzen

Om na te gaan hoever de journalisten gaan om de waarheid aan het licht te brengen, werd hen gevraagd of ze al ooit hun eigen ethische grenzen hebben overschreden om tot het gewenste resultaat te komen. Op deze vraag geven zes van de negen respondenten een negatief antwoord. Respondent 4, 6 en 9 indiceren dat ze ook nooit zover zouden gaan. Een andere respondent, inmiddels niet meer actief in het journalistieke veld, geeft aan dat hij vroeger nooit zijn eigen ethische grenzen heeft overschreden, maar wel de normen die gangbaar waren in de samenleving. Hij zag zichzelf als een apart geval in de wereld van de onderzoeksjournalistiek: *"Velen zouden nooit doen wat ik gedaan heb, daar ben ik zeker van. 95% van de onderzoeksjournalisten zou nooit zo ver gaan als ik ging."* (R5)

De drie overige journalisten geven aan wel al eens in een situatie terecht gekomen te zijn, waarin ze hun eigen ethische grenzen overschreden. Respondent 2 stelt dat hij al meermaals informele

gesprekken heeft gebruikt voor artikels, zonder dat zijn gesprekspartners iets afwisten van zijn beroepshoedanigheid. Respondent 3 overschrijdt regelmatig zijn eigen ethische normen om seksuele kinderuitbuiting te bestrijden. Hij deelt een ervaring uit de praktijk:

Eén keer ben ik echt heel ver voorbij mijn eigen ethische grens gegaan. In 2013 bij het schrijven van die artikels kwam ik voor de eerste keer in contact met cyberseks. Het was mind-blowing, ik was zeer zeer zwaar geschokkeerd en aangedaan. Ik heb in die periode dingen gezien, die ik niet wou zien. Zo kwam ik via een Amerikaanse pedoseksueel in contact met een cybersex den. Ik werd opgebeld door mijn targets en opeens zat ik middenin zo een misbruik show.

Ook respondent 7 moest voor een undercoveronderzoek bij pakjesbedrijf DHL regelmatig zijn eigen grenzen overschrijden om geen getuigen en aanspreekpunten te verliezen. Zo kwam hij bijvoorbeeld in contact met collega's die hem in vertrouwen namen over hun illegale praktijken. Hoewel niets zeggen grandioos indruiste tegen zijn eigen ethische principes, koos hij er toch voor om "het groter geheel te laten primeren". Hij verantwoordt zijn keuze als volgt:

Op zo'n momenten ben je zo erg gefocust op het aanpakken van sociaal onrecht dat andere dingen soms moeten wijken. Mijn collega zei altijd: "Pick your battles". Het is ook zo, je kan niet elke dag tegen alles en iedereen oorlog voeren.

16.4.2 Doel heiligt de middelen

Zeven van de negen respondenten zijn van mening dat het doel de middelen heiligt in bepaalde gevallen. Hieronder vallen ook drie respondenten (R1, R8, R9) die nog nooit hun eigen ethische grenzen hebben overschreden. Het merendeel van de respondenten stelt dat er geval per geval afgewogen moet worden: "In sommige gevallen heiligt het doel de middelen zeker wel. Het hangt af van geval tot geval en met wie je te maken hebt, vind ik." (R8)

Respondent 1, die onderzoek deed naar de illegale migratiestroom tussen Moskou en Brussel, betaalde 2000 euro aan een crimineel netwerk van mensenhandelaars. Hij geeft toe dat daar discussie over ontstond met de VRT-nieuwsdienst, omdat je op zo'n moment deelneemt aan mensensmokkel. De Pano-reporter motiveert zijn werkwijze als volgt:

De VRT is daar uiteindelijk toch in meegegaan, omdat we enkel zo geloofwaardig overkwamen. Het was de enige manier waarop we dieper konden doordringen tot het gehele netwerk. Ik had er zelf geen problemen mee.

Respondent 5 is van mening dat personen mogen gebruikt worden om tot het gewenste resultaat te komen. Hijzelf deed in het verleden beroep op criminele informanten om zich in te werken in de criminele wereld. Wanneer ik hem op de man af vraag of hij vindt dat het doel de middelen heiligt, vergelijkt hij zichzelf met een sportman. Hij onderbouwt zijn metafoor als volgt:

Ik ga voor de overwinning, ik leg me niet neer bij een nederlaag. Om de overwinning te halen, haal je alles uit de kast en ga je dus écht tot het uiterste, het doel dus. Mijn doel was bijvoorbeeld de waarheid vinden over de Bende van Nijvel en daarvoor ging ik tot het uiterste. In de criminele wereld moet je dat doen om bepaalde zaken te achterhalen.

17. Juridisch kader

17.1 Kennis

De vraag: 'Bent u op de hoogte van de juridische regels inzake undercoverjournalistiek?', levert verrassende antwoorden op. Slechts twee journalisten (R4, R9) geven aan bekend te zijn met de grote lijnen van de wettelijke regels. Respondent 6 kan het zich niet meer goed herinneren, omdat hij al meer dan tien jaar een andere job uitoefent. Hij neemt aan dat hij op het moment van zijn undercoveronderzoek vooral rekening hield met de journalistieke deontologie, maar wel op de hoogte was van de juridische regels.

De zes overige journalisten weten niet dat er wettelijke regels bestaan, die van toepassing zijn op undercoverjournalistiek. Twee onder hen staan nogal kritisch ten opzichte van deze regels. Zo stelt respondent 5 dat 25 jaar ervaring in het veld volstaat om te weten wat wel of niet kan. Respondent 3 reageert nogal scherp: *"Wettelijke regels? I don't care, om eerlijk te zijn. Ik weet dat wettelijke regels vaak gebruikt kunnen worden om een onderzoek te kelderen."*

17.2 Naleving

Een opmerkelijke bevinding uit de interviews is dat maar liefst acht van de negen journalisten toegeven een juridische regel te hebben overtreden in het kader van hun onderzoek. Zes onder hen gaven aan de regels bewust aan hun laars te lappen om hun onderzoek te doen slagen. Een ex-Pano-reporter (R7) zegt het volgende: *"Ik vind dat de regels er zijn om overtreden te worden, anders kan je je onderzoek niet naar behoren uitvoeren."* Een andere Pano-reporter (R9) stelt dat illegale praktijken eigenlijk niet toelaatbaar zijn, maar wel kunnen helpen om verder te geraken in een onderzoek. Een overtreding van de wet is voor hem niet noodzakelijk een overtreding van zijn eigen ethiek. Voor zijn onderzoek naar illegale puppyhandel bracht hij puppy's over de grens om aan te tonen hoe gemakkelijk het is om in dat milieu illegale praktijken uit te voeren. Respondent 3 stelt dat hij de regels *"met plezier overtreedt"*. Hij voegt eraan toe dat de wereld van onderzoeksjournalistiek te fluide en flexibel is om te werken met protocollen. Zijn onderzoek zou niet mogelijk zijn als hij daders van seksueel misbruik niet zou mogen uitlokken. Een andere freelancejournalist (R2) is van mening dat niet alle juridische regels even eerlijk zijn: *"De regels die ik overtreden heb, zijn in mijn opzicht onfair. Juist daarom heb ik er geen moeite mee om ze te negeren."* Hij stak voor zijn onderzoek meermaals illegaal de grens over in de Balkan en het Midden-Oosten en betrad illegaal vluchtelingenkampen.

Twee andere journalisten overtreden de juridische regels niet met voorbedachten rade. Zo stelt respondent 1 na mijn uitleg over de bestaande wettelijke regels het volgende: *"Ik ken die regels niet,*

maar eigenlijk treden we ze wel met voeten. Ik heb er nog nooit zo over nagedacht, omdat ik geen rekening hou met die regels.” Ook respondent 4 stelt dat hij de regels niet bewust langs zich neerlegt:

Als iemand een dossier overhandigt aan jou, dan ben je bijvoorbeeld nooit helemaal zeker of dat dossier gestolen is of niet. Je kan het wel vragen aan jouw bron of het legitiem is of niet, maar als het blijkt dat het een gestolen document is, dan overtreed je onbewust een juridische grens, ook al handel je ter goeder trouw.

Respondent 8, de enige journalist die nog nooit een juridische grens heeft overschreden, heeft een uitgesproken visie over overtredingen: *“Ik ben voorzichtig in de praktijk, maar ik denk niet dat dat nadelig is voor mijn onderzoek. De regels aan uw laars lappen, levert niet echt een meerwaarde op.”*

17.3 Aanraking politie/gerecht

Uit de interviews blijkt dat het merendeel van de respondenten (7/9) al in aanraking is gekomen met de politie of het gerecht vanwege een journalistiek onderzoek. Vijf journalisten (R1, R2, R3, R4, R6) zijn in het kader van hun onderzoek ondervraagd geweest door de politie. Eén onder hen (R1) ondervond naar eigen zeggen al verschillende keren juridische gevolgen van de publicatie van verschillende boeken, waarin schandalen werden blootgelegd. Hij werd al meermaals opgeroepen als getuige voor rechtszaken. Zelf gaf hij aan telkens beroep te hebben gedaan op zijn bronnengeheim. Ook respondent 3 is al een keer gaan getuigen tegen een dader van seksueel misbruik voor de rechtbank in Oslo. De twee overige respondenten kwamen ook al in aanraking met het gerecht. Respondent 9 kocht voor zijn onderzoek naar illegale hondenhandel verschillende puppy's. Hij slaagde erin om ze onder valse papieren van de Balkan naar België te transporteren. Als reactie hierop werd er een klacht ingediend tegen het illegaal handelen van dieren. Deze klacht werd geseponeerd. Respondent 5, die onderzoek deed naar de Bende van Nijvel, is al drie keer voor de rechtbank gedaagd. Iedere keer werd hij vrijgesproken. Daarnaast werd hij een maand in de gevangenis van Vorst opgesloten, omdat hij een advocaat had bedreigd onder een valse naam. Het kwam hem naar eigen zeggen goed uit: *“In de gevangenis gezeten hebben, was een prachtig visitekaartje. Door mijzelf te portretteren als een halve crimineel, kon ik bij de echte criminelen infiltreren en informatie verkrijgen.”*

17.4 Omkadering

Zes van de negen respondenten stellen op juridisch vlak goed omkaderd te zijn op hun nieuwsdienst. Enkel respondent 2, 3 en 5, die als freelancer werk(t)en los van een vast mediabedrijf, zeggen hier niets over.

17.4.1 Juridische dienst

Drie journalisten, die werk(t)en voor VTM en De Morgen, voelen zich juridisch beschermd, omdat DPG Media beschikt over een juridische dienst. Deze juridische dienst is op de hoogte van de wettelijke regels en geeft advies waar nodig. Respondent 4 stelt het als volgt: *“Als we twijfelen aan iets, doen we altijd beroep op de juridische dienst. Deze dienst checkt dan wat de juridische implicaties van de reportage kunnen inhouden. Op dat vlak zijn we goed omkaderd.”*

Ook een andere VTM-journalist (R6) deed bij aanvang van zijn undercoveroperatie beroep op deze juridische dienst om te vragen waar de grenzen van het juridisch toelaatbare lagen. Hij kreeg groen licht om een cannabisplantage op te starten, maar overgaan tot kweken, zou strafbaar zijn. Respondent 8 is niet op de hoogte van de juridische regels inzake undercoverjournalistiek, maar gaat ervan uit dat de juridische dienst weet wat wel of niet mag. Voor haar onderzoek naar antivaxers besprak ze het gebruik van verborgen camera's met de juridische dienst. Ze stelt het als volgt: *“We hebben het juridische aspect van ons dossier dus wel afgetoetst, maar ik heb me er zelf niet in verdiept.”*

17.4.2 Deontologische adviesraad

Drie andere journalisten, die werk(t)en voor de VRT-nieuwsdienst, voelen zich juridisch beschermd door de deontologische adviesraad. Net zoals respondent 8 rekt op de kennis van de juridische dienst, rekt respondent 7 op de kennis van de deontologische adviesraad: *“Zelf wist ik niet veel over de wettelijke regels. Hetgeen ik moest weten, werd mij vooraf meegedeeld door de deontologische adviesraad.”* Hij vindt het belangrijk dat ook freelancejournalisten juridische bescherming krijgen binnen een bedrijf. Een soort van ruggesteun of back-up hebben tijdens het uitvoeren van een undercoveropdracht is voor hem daarom ook een must. Hij kreeg van de adviesraad de toelating om drie wettelijke regels aan zijn laars te lappen: CV vervalsing, filmen met verborgen camera en filmen op privéterrein. Hij licht zijn visie toe als volgt: *“Het zou een heel andere zaak zijn als je kans maakt om persoonlijk aangeklaagd te worden. Als ik het gevoel had dat ik er alleen voor stond, zou ik er niet aan zijn begonnen.”*

Respondent 1 en 9, journalisten voor Pano, vertrouwen ook op het juridisch advies van de deontologische raad van de VRT. Respondent 1, die werkt in dienstverband, heeft het gevoel sterk omkaderd te zijn. Hij zegt het zo:

Er zit een instituut rond mij, waardoor ik juridisch beschermd word. Als de eindredacteur en adviesraad vinden dat ik te ver wil gaan, dan word ik achteruit getrokken. Zolang ik mij hou aan wat zij zeggen, ben ik eigenlijk beschermd.

Respondent 9, die werkt als freelancer, weet dat als hij aansprakelijk geacht kan worden als hij de regels van de VRT niet volgt. Daarom gaat hij enkel undercover als hij een welomschreven opdracht krijgt. Als de adviesraad aanraadt iets niet te doen, zal hij dat advies opvolgen.

18. Morele dilemma's

18.1 Inhoud

Acht van de negen journalisten erva(a)r(d)en morele dilemma's tijdens het uitoefenen van hun beroep. Enkel respondent 5 kwam nooit eerder in aanraking met een moreel dilemma: *“Ik heb me nooit afgevraagd of ik wel het goede deed. Ik heb ook nooit erg getwijfeld tussen verschillende opties.”* Volgens hem speelt zijn karakter daar een grote rol in. Hij omschrijft zichzelf als *“koppig, impulsief en*

onafhankelijk". Hij ondervond geen moeilijkheden met het misleiden van criminelen en andere mensen die "de boel belazeren".

Vier journalisten ervaren morele dilemma's op het vlak van privacy. Uit de literatuurstudie bleek reeds dat journalisten tijdens het verzamelen, verwerken en verspreiden van informatie rekening moeten houden met het recht op privacy (Belsey & Chadwick, 1992, pp.77-87). Respondent 1 geeft toe dat er tijdens undercoveroperaties dikwijls wordt gediscussieerd over de mate waarin iemands identiteit kan worden vrijgegeven. Hijzelf vindt dat journalisten in de meeste gevallen mensen ter verantwoording mogen roepen met naam en toenaam. Toch vindt hij het niet altijd een gemakkelijke afweging: "Door een goed beeldverhaal te verkiezen boven anonimisering, kan iemand zwaar in de problemen komen." Respondent 6 antwoordt in dezelfde lijn:

Privacy was wel altijd een belangrijk issue, omdat wij dikwijls informatie hadden over mensen of verdachten. We moesten altijd afwegen of we die mensen met naam en toenaam in de pers zouden brengen of niet. We moesten dan afwegen of we meer belang gingen hechten aan het recht op privacy aan het maatschappelijk belang van ons onderzoek.

Ook respondent 8 vindt het een moeilijke beslissing om mensen met naam en toenaam in de pers te brengen. Daarnaast geeft ze toe dat ze het moeilijk had op het vlak van misleiding tijdens haar undercoveroperatie: "Die mensen wisten van niets toen we met hen aan het spreken waren, dat vond ik wel lastig." Bovendien ervaarde ze een moreel dilemma op het vlak van het al dan niet herkenbaar in beeld brengen van personen, die gefilmd worden met een verborgen camera. Respondent 7 beaamt bovenstaand moreel dilemma:

Een grote uitdaging voor journalisten is het opnemen van anonieme getuigenissen in een reportage. Het is een illusie dat mensen je niet gaan herkennen bij zo'n getuigenissen. Je kan veel proberen te vermommen, maar je naasten zullen altijd je handgebaren of manier van spreken herkennen, ook al vervorm je de stem.

Drie andere journalisten vinden het moreel moeilijk om anderen schade te berokkenen met hun onderzoek. Respondent 9, freelancer voor Pano, vindt het bijvoorbeeld lastig als hij door zijn onderzoek verantwoordelijk is voor het "fnuiken iemands carrière". Respondent 4, journalist voor Telefacts, stelt dat journalisten daarom moeten stilstaan bij de mogelijke gevolgen van hun onderzoek:

Als we iets naar buiten brengen over een persoon, dan moeten we in ons achterhoofd houden dat er rond die persoon veel meer zit, zoals een gezin, kinderen, enzovoort. Als je openbaar maakt dat iemand iets fundamenteel fout doet of de boel oplicht, dan kan die persoon juridisch in de moeilijkheden komen door jouw reportage. De familie van die persoon wordt dan deels ongelukkig door jouw toedoen. Je draagt er als journalist aan bij, dus ik noem dat wel echt een moreel dilemma.

Een andere journalist (R2), die schrijft over migratie en mensensmokkel, stelt dat hij soms beschikt over interessante informatie die vluchtelingen in moeilijkheden zou kunnen brengen bij publicatie:

Als de autoriteiten door mijn informatie weten waar vluchtelingen een vals paspoort kunnen kopen, dan kan het zijn dat ze verhinderd worden om in de toekomst op die plaats een vals paspoort te bemachtigen. Wanneer ik bezig ben met het schrijven van mijn artikel stuit ik dus wel op zulke morele dilemma's. Dan vraag ik me af tot in hoeverre ik bepaalde informatie kan onthullen, zonder mensen in gevaar te brengen of schade toe te brengen.

18.2 Omgang

De vragen: 'Hoe gaat u om met morele dilemma's?' en 'Wordt uw beslissingsproces beïnvloed door interne en/of externe factoren?', leveren uiteenlopende antwoorden op. Toch kunnen er verschillende trends worden opgemerkt. Zo laten zeven van de negen respondenten zich in hun beslissingsproces leiden door zowel externe als interne factoren. Respondent 1 bespreekt het als volgt:

Ik moet zeggen dat ik van geval tot geval een inschatting maak. Er spelen verschillende invloeden op mijn beslissingsproces. Dan spreek ik over mijn eigen aanvoelen, andermans inzichten, mijn eigen ethische normen en de visie van de redactie. Het is een soort van cocktail die ervoor zorgt dat we tot een eindbeslissing komen.

De twee overige respondenten (R2 & R5) laten hun beslissing enkel beïnvloeden door interne factoren. Deze journalisten werk(t)en als freelancer en voer(d)en hun onderzoek uit op eigen houtje, zonder collega's. Respondent 2 benoemt expliciet zijn werkstatuut bij de verklaring van zijn beslissingsproces:

Ik beslis alles volledig zelf vanuit mijn eigen ethische principes. Mijn keuze wordt niet beïnvloed door externe factoren, omdat je als freelancer echt wel op jezelf bent aangewezen. Er is geen redactie die mij gaat sturen of helpen met mijn morele beslissingen.

In wat volgt, wordt er een opdeling gemaakt tussen de externe en interne invloeden op het beslissingsproces van de respondenten. De meest opvallende invloeden worden daarbij besproken.

18.2.1 Externe invloeden op beslissingsproces

Vijf van de negen journalisten (R1, R4, R7, R8, R9) benadrukken het belang van overleg met collega's en/of hoofd- en eindredactie in het maken van een morele beslissing. Respondent 4 geeft nadrukkelijk aan dat het belangrijk is om morele dilemma's af te toetsen met anderen, omdat het kan leiden tot nieuwe inzichten:

Het is écht belangrijk om te praten over morele dilemma's. Als ik een moeilijke ethische beslissing moet maken, dan zal ik erover praten met mensen die professioneel betrokken zijn, zoals de eindredactie of de hoofdredacteur.

Twee van de vijf bovenstaande journalisten stellen dat de hoofdredactie uiteindelijk altijd het laatste woord heeft. Respondent 1 is al verschillende keren een discussie aangegaan met zijn hoofdredacteur, omdat hij verschilde van mening. Ook respondent 8 geeft toe dat er soms een discussie kan ontstaan tijdens het maken van een morele beslissing:

Ethische dilemma's los je op door te praten met de hoofdredactie en met je collega's. De hoofdredactie maakt natuurlijk de finale beslissing. Je kan wel je argumenten op tafel leggen en als je goede argumenten hebt, dan kan je de discussie winnen.

Vier van de negen journalisten (R1, R3, R4, R8) hechten ook belang aan externe inzichten, los van de hoofd- en eindredactie. Dat kunnen meningen zijn van mensen buiten de werkcontext, maar ook van professionelen uit het veld. Respondent 3 ziet zijn vrienden, familie en psycholoog als belangrijke ijkpunten om morele beslissingen mee af te toetsen. Hij geeft toe dat hij de meningen van anderen nodig heeft om zich niet blind te staren op zijn onderzoek:

Mensen die undercover gaan, dreigen zichzelf te verliezen in de materie waarin ze werken. Je hebt continu mensen nodig die een ander perspectief werpen op het onderwerp waarmee je bezig bent. Je hebt altijd de blik van de andere nodig, want anders verdwaal je.

Respondent 8 geeft aan externe informatie in te winnen om morele beslissingen te maken. Voor haar onderzoek naar antivaxers deed ze beroep op de directeur van de onderzoeksgroep *Center for Journalism Studies* om af te toetsen wat zij vond van de undercovermethode. Naar eigen zeggen haalt ze tijdens zo'n overlegmeeting haar eigen morele dilemma's aan.

Geen enkele respondent vermeldt zich tijdens zijn of haar beslissingsproces te baseren op de wettelijke regels. Respondent 7 vermeldt dat zelfs expliciet niet te doen: *"Tijdens het mijn undercoverwerk bij DHL zat ik niet in mijn achterhoofd te denken aan de regeltjes die er bestaan. Ik liet me gewoon leiden door mijn eigen ethisch redeneringsvermogen."* Deze bevinding spreekt het onderzoek van Voakes (1997) tegen. De legale component blijkt immers niet de meest invloedrijke factor te zijn. Daarnaast vermeldt slechts één ex-journalist (R6) dat hij tijdens zijn journalistieke carrière de journalistieke code in acht nam tijdens het maken van een morele beslissing.

18.2.2 Interne invloeden op beslissingsproces

In tegenstelling tot de resultaten van Voakes (1997) blijken de eigen, persoonlijke normen wel degelijk een effect te hebben op het beslissingsproces van de journalist. Alle respondenten geven immers aan zich te laten leiden door hun eigen morele logica. Deze resultaten bevestigen de onderzoeken van Braun (1988) en Parsons en Smith (1988). Alle journalisten doen of deden beroep op hun eigen ethische inschattingen tijdens het maken van morele beslissingen. Een ex-Pano-reporter (R7) zegt het volgende:

Mijn beslissingsproces werd sowieso beïnvloed door interne factoren. Mijn moreel kompas gaf immers aan wat op dat moment goed was om te zeggen. Na verloop van tijd nam ik beslissingen bijna automatisch, omdat het werken bij DHL zo een routine was geworden.

Zes van de negen journalisten gaven aan individuele ethische beslissingen automatisch te nemen. Vier onder hen (R4, R6, R8, R9) linken deze reflexmatige, ethische besluitvorming aan een hoge tijdsdruk. Respondent 9 zegt het zo: *“Als er sprake is van tijdsdruk op de draaidag zelf, dan volg ik vooral mijn eigen moreel kompas. Dat gebeurt praktisch op automatische piloot.”*

Respondent 2 en 3 ervaren ook tijdsdruk, maar nemen naar eigen zeggen geen automatische beslissingen. Ze handelen veeleer op basis van gevoel. Beide journalisten stellen dat ze dikwijls snel moeten beslissen, waardoor ze elke kans willen grijpen. Respondent 2 wandelde undercover als vluchteling met mensensmokkelaars de Macedonische grens over. Naar eigen zeggen was dat een impulsieve beslissing:

Alles gebeurde op het moment zelf, ik moest heel snel handelen. Het was een puur gevoelsmatige beslissing: de kans deed zich voor en ik greep hem met beide handen. Ik moet zeggen dat mijn grootste motivatie op dat moment een goed verhaal brengen was.

Drie van de negen respondenten (R2, R5, R8) leren uit ervaring omgaan met morele dilemma's. Zo stelt respondent 2 dat hij sneller ethische beslissingen neemt uit ervaring: *“Dezelfde dilemma's komen terug na verloop van tijd, waardoor je ermee leert omgaan in de praktijk.”* Ook een gepensioneerde journalist stelt dat zijn ervaring doorslaggevend was in zijn handelwijze: *“Ik ging eerlijk gezegd vooral af op mijn gevoel, gebaseerd op ervaring. Uit ervaring leer je het meeste.”* (R5)

Drie andere respondenten (R4, R7, R9), die werken voor audiovisuele media, vinden dat er een essentieel verschil bestaat tussen de registratie en de uitzending van beelden. Als ze stuiten op morele dilemma's in de praktijk, kunnen ze achteraf nog steeds beslissen om bepaalde beelden uit de montage te knippen. Op die manier kunnen ze zichzelf corrigeren en zullen ze minder botsen op morele dilemma's. Respondent 9 vat deze manier van omgang met ethische beslissingen samen als volgt:

Tijdens een opdracht moet je doelgericht denken en je hebt een deadline waar je je aan moet houden. Dat maakt dat je soms heel snel beslissingen moet nemen. Je hebt op zo'n momenten niet veel tijd om na te denken, zeg maar. Achteraf kan je wel nog kiezen om bepaalde opnames niet in de reportage te plaatsen bijvoorbeeld.

18.3 Verantwoording

Op de vraag: 'Ten opzichte van wie vindt u dat u verantwoording moet afleggen bij het maken van een morele beslissing?', komen er drie duidelijke lijnen uit de antwoorden naar voren. Vier respondenten (R2, R3, R4, R5) vinden aan niemand anders verantwoording te moeten afleggen dan aan zichzelf. Een

freelancejournalist (R2) motiveert zijn antwoord als volgt: *“Als je beslissingen maakt, dan moet je voor jezelf de juiste keuze vinden en deze keuze kunnen motiveren. Je moet je er zelf goed bij voelen, vind ik.”* Respondent 4 en 5 zijn bovendien van mening dat ze, bij het maken van een fout, verantwoording moeten afleggen aan het publiek. Obuya (2012) beschreef reeds deze externe vorm van verantwoording. Respondent 5 vond dat enkel van toepassing toen hij nog werkte voor de VRT-nieuwsdienst:

Als ik een foute beslissing maakte, vond ik dat ik verantwoording moest afleggen aan het publiek. Dat hoort ook zo als je een steek laat vallen, want je maakt je stuk voor een publiek he. Je hebt een zekere verantwoordelijke functie als journalist.

Drie andere respondenten (R6, R8, R9) vinden dat ze bij het maken van een morele beslissing verantwoording moeten afleggen aan de hoofdredactie. Deze interne vorm van verantwoording, beschreven door Obuya (2012), kwam ook reeds aan bod in de literatuurstudie. Net zoals respondent 4 en 5, vindt ook respondent 8 dat ze soms verantwoording moet afleggen aan het publiek: *“Het publiek is heel nabij geworden door social media. Op Twitter word je wel echt tot de orde geroepen als je iets niet juist hebt gedaan bijvoorbeeld. Als ze gelijk hebben, moet je verantwoording afleggen.”*

De twee overige respondenten, (ex)-Pano-reporters, vinden dat ze verantwoording moeten afleggen aan de mensen die in beeld komen. Respondent 1 stelt het als volgt:

Ik vind dat ik de mensen die ik undercover gefilmd heb na afloop van de reportage nog in de ogen moet kunnen kijken. Ik wil niet het gevoel hebben dat ik in mijn montage manipuleer. Ik wil dat mensen na de montage nog steeds het gevoel hebben dat de geest van het gesprek behouden is gebleven.

Discussie

Hieronder bespreken we de gevonden bevindingen in het kader van de centrale onderzoeksvraag. Om hierop een onderbouwd antwoord te formuleren, analyseren we de resultaten eerst aan de hand van de drie deelvragen. Na de interpretatie van de resultaten, wordt er teruggekoppeld naar relevante inzichten uit de besproken literatuur.

19. Overzicht van de resultaten

Om een antwoord te formuleren op de eerste deelvraag: “Op welke ethische grenzen botsen Vlaamse journalisten tijdens undercoveronderzoek?”, werd er een onderscheid gemaakt tussen de professionele ethische grenzen enerzijds en de individuele ethische grenzen anderzijds. Wat betreft de professionele ethische grenzen werd er nagegaan in hoeverre de respondenten zich houden aan de beroepsethische regels tijdens het uitvoeren van hun onderzoek. Uit de interviews blijkt dat slechts een minderheid van de journalisten de Code van de Raad voor de Journalistiek kent en hanteert als leidraad voor de praktijk. Het merendeel laat dus uit onwetendheid de professionele voorschriften links liggen. Op de overtreding van deze journalistieke code staan geen sancties. Naast de Code van de Raad voor de Journalistiek beschikken de meeste mediaorganisaties ook zelf over een deontologische code om ethisch verantwoord gedrag te stimuleren. De journalisten die werken voor zo'n mediaorganisatie worden geacht zich aan deze code te houden. Zo niet, kunnen ze ontslagen worden. Uit de resultaten blijkt dat er vier toezichtsorganen bestaan, die proberen te voorkomen dat journalisten een scheve schaats rijden op ethisch vlak. Zo kunnen de Raad voor de Journalistiek, de deontologische adviesraad, de hoofd- en eindredactie en collega's ervoor zorgen dat journalisten op een ethische manier handelen.

Om de individuele ethische grenzen in kaart te brengen, werd er nagegaan in hoeverre de respondenten zich in de praktijk houden aan hun eigen waarden en normen. Alle geïnterviewde journalisten geven aan sterk vast te houden aan hun eigen ethische principes en moreel kompas. Dat neemt niet weg dat het merendeel van de respondenten soms botst op individuele ethische grenzen tijdens het uitvoeren van hun onderzoek. Deze grenzen blijken erg te variëren tussen de verschillende journalisten. Een grens die vier van de negen respondenten benoemen, is het veroorzaken van problemen voor anderen. Daarnaast stellen bijna alle journalisten dat de undercovermethode hun eigen ethische grenzen verschuift. Ze vinden het vanzelfsprekend dat de praktijk van undercover-gaan gepaard gaat met een ruimere invulling van het ethisch toelaatbare. Ze brengen ook aan dat hun eigen ethische grenzen verschoven zijn over de tijd heen. Sommige journalisten zijn voorzichtiger geworden in hun handelen, terwijl anderen juist meer durven uit ervaring. Hoewel grensverschuiving een algemeen verschijnsel blijkt te zijn, gaat grensoverschrijding voor de meerderheid een stap te ver. Slechts drie van de negen respondenten overschrijden hun eigen ethische waarden en normen om de waarheid aan het licht te brengen. Toch gaan de ondervraagde journalisten ver om tot het gewenste resultaat te komen. Ze zullen niet allemaal hun eigen ethische grenzen overschrijden, maar zeven van de negen respondenten menen wel dat het doel de middelen heiligt in bepaalde gevallen.

Om de tweede deelvraag te kunnen beantwoorden, werden er vragen gesteld over het wettelijk kader rond undercoverjournalistiek. Opvallend is dat slechts twee journalisten op de hoogte zijn van de wettelijke regels, die van toepassing zijn op undercoverpraktijken. Daarbij aansluitend geven maar liefst acht van de negen journalisten toe al een juridische regel te hebben overtreden in het kader van hun journalistiek onderzoek. De meerderheid negeert zelfs bewust deze regels. Over het algemeen blijken de journalisten weinig moeite te hebben met het stellen van strafbare handelingen, zoals uitlokking en drugspraktijken. Op twee journalisten na zijn alle geïnterviewde respondenten vanwege hun onderzoek al in aanraking gekomen met de politie of het gerecht. Toch voelt de meerderheid zich op juridisch vlak goed omkaderd door de juridische dienst of de deontologische adviesraad van hun nieuwsdienst. Enkel de freelancers die op eigen houtje werk(t)en, spreken niet over enige vorm van juridische bescherming.

Op de laatste deelvraag: “Ervaren Vlaamse journalisten morele dilemma’s tijdens undercoveronderzoek? Zo ja, welke en hoe gaan ze daarmee om?”, is het antwoord drieledig. Ten eerste blijkt uit dit onderzoek dat Vlaamse journalisten, die voor hun onderzoek undercover gaan, wel degelijk morele dilemma’s ervaren. De inhoud van deze morele dilemma’s is opnieuw erg persoonsgebonden. Toch vallen er twee grote lijnen op in de antwoorden van de respondenten. Het meest voorkomende dilemma heeft betrekking op het respecteren van het recht op privacy. Bijna de helft van de journalisten vindt het moeilijk om te bepalen in welke mate iemands identiteit kan worden vrijgegeven, bijvoorbeeld tijdens het uitzenden van verborgen beeldopnames. Daarnaast vindt een minderheid het moreel moeilijk om anderen te schaden met een onderzoek.

De manier van omgang met morele dilemma’s hangt ook af van persoon tot persoon. De overgrote meerderheid laat zich in haar beslissingsproces leiden door een combinatie van externe en interne factoren. Twee freelancers, die niet in teamverband werken, laten hun beslissing enkel afhangen van hun eigen ethische principes. Voor de andere journalisten blijkt zowel overleg met collega’s en hoofd- en eindredactie als het inwinnen van externe informatie hun beslissingsproces op extern vlak te beïnvloeden. Opvallend is dat alle respondenten zich daarnaast laten leiden door hun eigen morele logica. Ze doen allemaal beroep op hun eigen ethische inschattingen als ze voor een moeilijke keuze staan. Ze stellen zelfs dat ze automatisch of gevoelsmatig beslissingen nemen in het veld. De meerderheid linkt deze reflexmatige besluitvorming aan een hoge tijdsdruk. Een minderheid geeft ook aan dat ervaring helpt om sneller morele beslissingen te nemen. Daarnaast stellen nog een aantal televisiejournalisten dat ze achteraf nog steeds kunnen kiezen om moreel verwerpelijke stukken uit de montage te knippen. Bij het maken van een morele beslissing vinden de journalisten over het algemeen dat ze verantwoording moeten afleggen aan zichzelf, de hoofdredactie of aan de mensen die in beeld komen.

Op basis van bovenstaande bevindingen kan er een overkoepelend antwoord worden gegeven op de onderzoeksvraag. Deze luidt als volgt: “Ervaren Vlaamse journalisten, die voor onderzoek undercover gaan, ethische en/of juridische grenzen, en zo ja, welke?” Uit het onderzoek blijkt dat de respondenten meer ethische dan juridische grenzen ervaren tijdens het uitvoeren van hun onderzoek. Ze ervaren wel

juridische grenzen, maar deinzen er niet voor terug om deze te overschrijden voor hun onderzoek. De respondenten vinden het dus gemakkelijker om de wettelijke regels te overtreden dan hun eigen ethische principes overboord te gooien. De individuele ethische grenzen waar de journalisten uit dit onderzoek tegenaan lopen, zijn te persoonsgebonden om algemene conclusies uit te trekken. De beroepsethische grenzen daarentegen lopen parallel met de voorschriften uit deontologische codes. Deze grenzen overschrijden de journalisten sneller dan hun eigen ethische grenzen. Zo kent de meerderheid van de ondervraagde journalisten de principes uit de Code van de Raad voor de Journalistiek niet, waardoor deze ook niet altijd worden gevolgd. De gedragscodes, die uitgaan van mediabedrijven, worden doorgaans wel nageleefd. Dat zou kunnen verklaard worden door hun bindend karakter.

20. Resultaten in het licht van de literatuur

Het onderzoek bevestigt de wetenschappelijke literatuur op verschillende punten. Over individuele ethiek bestaat er weinig tot geen literatuur, waardoor deze studie dient als een eerste verkenning van dat domein. Over de journalistieke beroepsethiek zijn daarentegen wel al verschillende werken verschenen. De bevindingen uit deze masterproef sluiten daar goed bij aan. Zo blijkt het zoals onderzoek van Pleijter en Frye (2007) stelt, onduidelijk of journalistieke gedragscodes moreel gedrag kunnen stimuleren. Er bestaat immers geen unanimititeit onder de journalisten over de effectiviteit van zulke codes. Sommige journalisten geven toe dat ze soms onethisch te werk te gaan om illegale of moreel verwerpelijke praktijken aan het licht te brengen. Daarvoor wegen ze wel eerst het morele karakter van hun handelingen af aan het nut ervan voor het groter geheel. De journalisten die werken voor een vast mediabedrijf overleggen de gevolgen van hun acties met de redactie. Bovenstaande bevindingen stroken met de stellingen van mediatheoreticus de Burgh (2000, p.13).

Net zoals onderzoek van Coleman en Wilkins (2004) stelt, blijken journalisten die onderzoek verrichten regelmatig te botsen op ethische grenzen. Volgens onderzoek van Piccavet (2014) zouden deze journalisten doorheen de jaren een hoger ethisch bewustzijn ontwikkelen. Op basis van negen interviews kan deze stelling niet worden bevestigd, omdat sommige journalisten aangeven voorzichtiger te werk te gaan uit ervaring, terwijl anderen het tegenovergestelde stellen. Bovendien geven twee journalisten aan dat hun ethisch redeneringsvermogen hetzelfde is gebleven over de tijd heen. Wat betreft de juridische grenzen kan er niet worden teruggekoppeld naar de literatuur, omdat de respondenten zo goed als geen kennis bezitten over de wettelijke regels.

Wat betreft de omgang met morele dilemma's spreken de resultaten de literatuur soms tegen. Zoals de literatuurstudie reeds beschreef, stuiten journalisten in de praktijk dikwijls op ethische dilemma's. Ze moeten immers voortdurend afwegingen maken tussen verschillende keuzemogelijkheden. Een regelmatig voorkomend dilemma onder de respondenten situeert zich op het vlak van privacy. Overeenkomstig met de literatuur blijkt dat journalisten voortdurend het recht op informatie moeten afwegen tegenover het recht op privacy (Voorhoof & Valcke, 2011, p.214). Daarnaast blijkt uit dit onderzoek dat journalisten moeilijkheden ondervinden met het toebrengen van schade aan anderen.

Net zoals in de literatuur vermeld staat, moeten ze dus goed nadenken vooraleer ze bepaalde informatie openbaar maken (Kussendrager, 2007, p.52). Voakes (1997) stelde dat journalisten zich in hun beslissingsproces voornamelijk laten leiden door externe factoren. De resultaten van deze masterproef spreken dat echter tegen, aangezien het merendeel van de respondenten zich laat leiden door zowel externe als interne factoren. Alle journalisten geven immers nadrukkelijk aan beroep te doen op hun eigen morele logica. Eigen ethische principes en overtuigingen blijken dus wel degelijk een effect te hebben op hun beslissingsproces. De legale component, de meest invloedrijke factor volgens Voakes (1997), wordt in dit onderzoek niet vermeld door de respondenten. Vooral bij tijdsgebrek vertrouwen ze veeleer op hun eigen ethische inschattingen dan op de bestaande wettelijke en professionele regels. Dat leidt tot een bijna automatische ethische besluitvorming op basis van hun eigen routines. Deze bevinding bevestigt het onderzoek van Parsons en Smith (1988). De ondervraagde journalisten leggen bij het maken van een morele beslissing zowel verantwoording af aan het medium waarvoor ze werken als aan het publiek. Deze interne en externe vorm van verantwoording werden reeds door Obuya (2012) beschreven.

Conclusie

Deze verkennende studie onderzocht of journalisten, die voor hun onderzoek undercover gaan, ethische en/of juridische grenzen ervaren. Daarnaast werden de morele dilemma's in kaart gebracht, waar deze journalisten mee in aanraking komen. Het concrete doel van deze masterproef was om na te gaan hoever ze gaan om de waarheid aan het licht te brengen. Om een antwoord te formuleren op de onderzoeksvraag en deelvragen, werden er negen diepte-interviews afgenomen bij Vlaamse journalisten. Concreet bestond de steekproef uit zowel voltijdse onderzoeksjournalisten als journalisten die regelmatig diepgravend onderzoek verrichten. Er werden acht mannelijke respondenten en een vrouwelijke respondent ondervraagd. Hun leeftijden schommelden tussen de 30 en 74 jaar oud. Alle interviews gebeurden aan de hand van een vragenlijst en zijn afgenomen via Skype tussen 20 maart en 7 april 2020. De negen gesprekken werden opgenomen en vervolgens integraal en waarheidsgetrouw getranscribeerd. De analyse van de kwalitatieve gegevens gebeurde aan de hand van de *Grounded Theory*. Op basis van negen interviews werd uiteindelijk een algemene theorie ontwikkeld.

Om naar de ethische grenzen te peilen, werd er een opdeling gemaakt tussen de professionele ethische grenzen en de individuele ethische grenzen. Op beroepsethisch vlak blijken zowel de Code van de Raad voor de Journalistiek als de deontologische codes van mediabedrijven grenzen te stellen aan journalistieke handelwijzen. De ondervraagde journalisten passen de codes die uitgaan van hun eigen mediabedrijf strikt toe, omdat deze meestal dwingend en specifiek zijn. De beroepsethische regels die uitgaan van de beroepsgroep zelf zijn daarentegen niet bindend en niet verbonden aan sancties, waardoor ze sneller genegeerd worden. Naast de ethische gedragscodes bestaan er ook instanties zoals de Raad voor de Journalistiek en de deontologische adviesraad die toezien op ethisch verantwoord gedrag. Ook de hoofd- en eindredactie en collega's kunnen journalisten weerhouden om beroepsethische regels te overtreden. Op individueel vlak blijken de journalisten sterk vast te houden aan hun eigen moreel aanvoelen. Ze geven wel aan te botsen op individuele ethische grenzen in de praktijk. Deze grenzen zijn erg uiteenlopend en persoonsgebonden. Daarnaast geven de journalisten aan dat de undercovermethode hun eigen ethische grenzen verschuift. Uit hun antwoorden blijkt dat ze undercover-gaan percipiëren als een geoorloofde praktijk om bepaalde handelingen op ethisch en juridisch vlak door de vingers te zien. Toch zullen ze niet snel hun eigen ethische grenzen overschrijden om de waarheid aan te tonen. Ze geven immers aan sterk vast te houden aan hun eigen waarden en normen. Dat neemt niet weg dat de meerderheid vindt dat het doel de middelen heiligt tijdens het uitvoeren van een onderzoek. Kortom botst het merendeel van de ondervraagde journalisten zowel op professionele als op individuele ethische grenzen.

Om naar de juridische grenzen te peilen, werden er vragen gesteld over het wettelijk kader rond undercoverjournalistiek. Uit dit onderzoek blijkt dat de journalisten over het algemeen niet op de hoogte zijn van de wettelijke regels, die van toepassing zijn op de undercovermethode. Ze ervaren wel juridische grenzen, maar overschrijden deze zonder moeite om het gewenste resultaat te bereiken. De algemene trend is dat de respondenten niet terugdeinzen om illegale praktijken uit te voeren. Bijgevolg

is het niet ongebruikelijk dat ze vanwege hun onderzoek in aanraking komen met de politie of het gerecht. De werknemers en freelancers die werken voor een vast mediabedrijf, voelen zich op juridisch vlak goed omkaderd door hun juridische dienst of deontologische adviesraad. Samenvattend botsen de geïnterviewde journalisten dus wel op juridische grenzen, maar vinden ze het niet lastig om de wettelijke regels aan hun laars te lappen als ze daarmee hun onderzoek kunnen voortzetten.

Aangezien de journalisten ethische en juridische grenzen ervaren, komen ze ook dikwijls in aanraking met morele dilemma's. De inhoud van deze dilemma's is persoonsgebonden, maar heeft voornamelijk betrekking op het respecteren van het privéleven en het berokkenen van schade aan anderen. In tegenstelling tot de literatuur laten alle ondervraagde journalisten zich in hun beslissingsproces leiden door interne factoren. In moeilijke situaties vertrouwen ze immers op hun eigen morele logica. De meerderheid laat zich leiden door een combinatie van externe en interne factoren. Eens ze de knoop hebben doorgehakt, vinden ze dat ze hun keuze moeten verantwoorden aan zichzelf, de hoofdredactie of aan de mensen die in beeld komen.

De ondervraagde journalisten gaan over het algemeen ver om de waarheid aan het licht te brengen. Ze zijn gedreven om hun onderzoek kost wat kost tot een goed einde te brengen. Daarbij overtreden ze vaak uit onwetendheid de professionele regels uit de Code van de Raad voor de Journalistiek. Ook de wettelijke regels treden ze indien nodig met voeten. Hun eigen ethische grenzen zullen ze daarentegen niet snel overschrijden. In de toekomst kunnen er oplossingen gezocht worden voor een betere kennis en naleving van de professionele en wettelijke regels omtrent (undercover)journalistiek. Zo kan sensibilisering omtrent ethiek in de masteropleiding journalistiek aan de basis liggen van een betere internalisering van de beroepsethische regels. Dat kan gebeuren aan de hand van specifieke opleidingsonderdelen en seminaries over ethiek en integriteit.

Beperkingen en aanbevelingen voor verder onderzoek

De resultaten van dit onderzoek kunnen niet gegeneraliseerd worden, aangezien er slechts negen journalisten werden geïnterviewd. Voor toekomstig onderzoek kan het daarom interessant zijn om te werken met een grotere steekproef. Een groter aantal respondenten garandeert niet alleen een grotere repliceer- en generaliseerbaarheid, maar ook een hogere betrouwbaarheid. Deze verkennende studie geeft reeds een kader over de ethische en juridische grenzen aan undercoveronderzoek. De huidige steekproef bestond slechts uit drie voltijdse (ex-)onderzoeksjournalisten. De overige zes journalisten doen of deden af en toe aan onderzoeksjournalistiek. Vervolgonderzoek kan daarom focussen op voltijdse onderzoeksjournalisten om tot meer representatieve bevindingen te komen. Daarbij zou het goed zijn om evenveel mannelijke als vrouwelijke onderzoeksjournalisten te interviewen. Een evenredige verdeling kan immers andere resultaten opleveren. Hoewel er voor dit onderzoek zeven vrouwelijke journalisten werden gecontacteerd, stemde er maar één vrouw in om deel te nemen aan het onderzoek. Naast een vergelijking tussen mannen en vrouwen kan het ook interessant zijn om de verschillen tussen werknemers en zelfstandigen in kaart te brengen. Tijdens het afnemen van de interviews werd immers duidelijk dat sommige respondenten feller uit de hoek kwamen dan anderen.

Zo vertoonden de freelancejournalisten over het algemeen een hoog *je m'en fous*-gehalte, terwijl de vaste werknemers hoofdzakelijk voorzichtig overkwamen. Bovendien is het aangewezen om diepte-interviews te combineren met persoonlijkheidstesten. Op deze manier kan het verband tussen persoonlijkheid en immoreel of delinquent gedrag onderzocht worden.

Kwalitatief onderzoek biedt de mogelijkheid om onderwerpen in de diepte te bespreken, maar heeft ook nadelen. Zo is het mogelijk dat er tijdens de interviews een sociale wenselijkheidsbias optrad, omdat er gepeild werd naar moreel gedrag. Daarnaast valt enige subjectiviteit niet uit te sluiten, aangezien de onderzoeksresultaten werden geïnterpreteerd door slechts één onderzoeker. Kortom dient deze masterproef als een exploratief onderzoek, dat een eerste aanzet vormt voor een dieper inzicht in de ethische en juridische grenzen aan onderzoeksjournalistiek. De bevindingen kunnen bijgevolg gebruikt worden als uitgangspunt voor vervolgonderzoek.

Referentielijst

- Algemene verordening gegevensbescherming. (2016, 27 april). Geraadpleegd op 24 februari via <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>
- Arackal, F. (2012, December). Ethical dimensions of investigative reporting. Paper gepresenteerd op de *Media Conferentie*. Geraadpleegd op <https://bit.ly/2vNBs7y>
- Bakker, P., Schreurders, G., & van Stegeren T. (Eds.) (1991). *Onthullingsjournalistiek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Belsey, A., & Chadwick, R. (1992). *Ethical issues in journalism and the media*. Londen: Routledge. Geraadpleegd op <https://books.google.be>
- Berkowitz, D. & Limor, Y. (2003). Professional confidence and situational ethics: Assessing the social-professional dialectic in journalistic ethics decisions. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 80(4), 783-801. doi: 10.1177/107769900308000403
- Boeyink, D. E. (1994). How effective are codes of ethics: A look at 3 newsrooms. *Journalism Quarterly*, 71(4), 893-904. doi:10.1177/107769909407100413
- Braun, P. (1988). Deception in journalism. *Journal of Mass Media Ethics*, 3(1), 77-83. doi: 10.1080/08900528809358312
- Breed, W. (1955). Social control in the newsroom. *Social Forces*, 33(4), 326-335. doi: 10.2307/2573002
- Brislin, T. (1995). Active learning in applied ethics instruction. *Journal on Excellence in College Teaching*, 6(3), 161-167.
- Burgerlijk Wetboek. (1804, 21 maart). Geraadpleegd op 24 februari via http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1804032133&table_name=wet
- Cant, E. (2015). *Een kwantitatief onderzoek naar de ethische standaarden bij journalisten die schriftelijk rapporteren over criminaliteit*. [masterproef]. Leuven: KU Leuven. Geraadpleegd op http://depot.lias.be.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE5234026
- Coleman, R., & Wilkins, L. (2004). The moral development of journalists: A comparison with other professions and a model for predicting high quality ethical reasoning. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 81(3), 511-527. doi:10.1177/107769900408100304
- De Brabander, B. (2010). *Ethische en juridische grenzen aan undercoverjournalistiek: een vergelijkende analyse van uitspraken en richtlijnen in België, Nederland en Groot-Brittannië*. [masterproef]. Gent: Universiteit Gent. Geraadpleegd op https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/490/903/RUG01-001490903_2011_0001_AC.pdf
- de Burgh, H. (Ed.). (2000). *Investigative journalism: Context and practice*. Londen: Routledge. Geraadpleegd op <https://books.google.be>
- de Burgh, H. (Ed.) (2008). *Investigative journalism (2nd ed.)*. New York, NY: Routledge. Geraadpleegd op <https://books.google.be>

- De gecoördineerde Grondwet. (1994, 17 februari). Geraadpleegd op 24 februari 2020 via http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1994021730&table_name=wet
- Debeer, D., & De Smaele, H. (2010). *Onderzoeksjournalistiek onderzocht: een begripsomschrijving van onderzoeksjournalistiek door Vlaamse journalisten [Presentatie]*. Geraadpleegd op <https://bit.ly/2TJTfpj>
- Deltour, P. (2003). Incognito of met een alias naar de waarheid: over undercoverjournalistiek. Geraadpleegd op <https://docplayer.nl/17962553-Incognito-of-met-een-alias-naar-de-waarheid-over-undercoverjournalistiek.html>
- Desmet, L., Ernst, M., Vermeer, B., & van Vonderen, J. (2002). *Onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam/Brussel: Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ).
- Deuze, M. (2005). What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism*, 6(4), 442-464. doi:10.1177/1464884905056815
- Donsbach, W. (2004). Psychology of news decisions: Factors behind journalists' professional behavior. *Journalism*, 5(2), 131-157. doi:10.1177/146488490452002
- Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden. (1950, 4 november). Geraadpleegd op 24 februari via http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1950110430&table_name=wet
- Evers, H. (1987). *Journalistiek en ethiek*. Utrecht: Eburon Uitgeverij.
- Evers, H. (1994). *Media-ethiek: morele dilemma's in journalistiek, voorlichting en reclame*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Evers, H. (2012). *Media-ethiek*. Groningen: Noordhoff.
- Feldstein, M. (2006). A muckraking model: Investigative reporting cycles in American history. *Harvard International Journal Of Press-Politics*, 11(2), 105-120. doi:10.1177/1081180X06286780
- Debruyne, I. (2019). *Onderzoeksjournalistiek is booming*. Geraadpleegd op <https://www.fondspascaldecroos.org/nl/news/onderzoeksjournalistiek-booming>
- Forsyth, D. R. (1980). A taxonomy of ethical ideologies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(1), 175–184. doi:10.1037/0022-3514.39.1.175
- Forsyth, D. R. (1981). Moral judgment: The influence of ethical ideology. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 7(2), 218–223. doi:10.1177/014616728172006
- Frost, C. (2007). *Journalism ethics and regulation*. Abingdon: Taylor & Francis. Geraadpleegd op <https://books.google.be>
- Frost, C. (2011). *Journalism ethics and regulation*. New York, NY: Routledge. Geraadpleegd op <https://books.google.be>
- Glaser, B., & Strauss, A. L. (1974). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago, IL: Aldine. Geraadpleegd op <https://books.google.be>
- Handvest van de grondrechten van de Europese Unie. (2000, 18 december). Geraadpleegd op 24 februari via <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT>

- Hanitzsch, T. (2007). Deconstructing journalism culture: Toward a universal theory. *Communication Theory*, 17(4), 367-385. doi:10.1111/j.1468-2885.2007.00303.x
- Hansen, E.K., & Moore, R.L. (1990). Chilling the messenger: Impact of libel on community newspapers. *Newspaper Research Journal*, 11(2), 86-99. doi: 10.1177/073953299001100208
- Hanson, G. (2002). Learning journalism ethics: The classroom versus the real world. *Journal of Mass Media Ethics*, 17(3), 235-247. doi: 10.1207/S15327728JMME1703_05
- Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten. (1966, 19 december). Geraadpleegd op 24 februari via http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1966121931&tab_e_name=wet
- Jacquette, D. (2007). *Journalistic ethics: Moral responsibility in the media*. New York, NY: Routledge
Geraadpleegd op <https://books.google.be>
- Journalismfund (2019). *Jaarverslag 2019*. Geraadpleegd op https://www.fondspascaldecroos.org/sites/default/files/2020-04/jaarrapport_JF_2019.pdf
- Knapen, P. (2019). *Journalistieke beroepsethiek* [Niet-gepubliceerde cursustekst]. Brussel: Katholieke Universiteit Leuven.
- Knight, A. (s.d.). *Online investigative journalism*. Geraadpleegd op https://journalist.com.au/public_html/v1n1/inv.pdf
- Koetsenruijter, W., & Van Hout, T. (2014). *Methoden voor journalism studies*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Kussendrager, N. (2007). *Onderzoeksjournalistiek*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Labunski, R.E., & Pavlik, J.V. (1985). The legal environment of investigative reporters: A pilot study. *Newspaper Research Journal*, 6(3), 13-19. doi:10.1177/073953298500600302
- Lee, S. T. (2005). Predicting tolerance of journalistic deception. *Journal of Mass Media Ethics*, 20(1), 22-42. doi: 10.1207/s15327728jmme2001_3
- MacFayden, G. (2008). The practices of investigative journalism. In H. de Burgh, H (Ed.), *Investigative journalism (2nd edn)*. London: Routledge, 138–156.
- Mackay, J.B. (2012). Constraints alter journalists' ethical decision-making. *Newspaper Research Journal*, 33(1), 24–37. doi: 10.1177/073953291203300103
- Mcdonald, W., & Avieson, B. (2020). Journalism in disguise: Standpoint theory and the ethics of Günter Wallraff's undercover immersion. *Journalism Practice*, 14(1), 34-47.
doi:10.1080/17512786.2019.1596752
- Mellado, C., & Van Dalen, A. (2014). Between rhetoric and practice: Explaining the gap between role conception and performance in journalism. *Journalism Studies*, 15(6), 859-878. doi: 10.1080/1461670X.2013.838046
- Meuleman, B., & Roose, H. (2017). *Methodologie van de sociale wetenschappen: een inleiding*. Gent: Academia Press.
- Mill, J. S. (1951). *Utilitarianism, liberty and representative government*. Rockville, MD: Wildside Press.
Geraadpleegd op <https://books.google.be/>

- Millwood Hargrave, A., & Shaw, C. (2009). *Accountability and the public interest in broadcasting*. Londen: Palgrave macmillan. Geraadpleegd op <https://books.google.be/>
- Obuya, J. (2012). Self-regulation as a tool for ensuring media accountability: The Kenyan experience. *Pacific journalism review*, 18(2), 131-152. doi:10.24135/pjr.v18i2.269
- Parsons, P.R., & Smith, W.E. (1988). R. Budd Dwyer: A case study in newsroom decision making. *Journal of Mass Media Ethics*, 3(1), 84-94. doi: 10.1080/08900528809358313
- Piccavet, F. (2014). *Geschiedenis van de Vlaamse onderzoeksjournalistiek: Een analyse*. [masterproef]. Gent: Universiteit Gent. Geraadpleegd op <https://bit.ly/3aJdXv0>
- Plaisance, P. L. (2000). The Concept of Media Accountability Reconsidered. *Journal of Mass Media Ethics*, 15(4), 257-268. doi:10.1207/S15327728JMME1504_5
- Pleijter, A., & Frye, A. (2007). *Journalistieke gedragscode: Leiband of leidraad* (rapport)? Geraadpleegd op [https://www.villamedia.nl/n/nvj/nieuws/2007apr25Pleijter&Frye\(2007\)%20JournalistiekeCode.pdf](https://www.villamedia.nl/n/nvj/nieuws/2007apr25Pleijter&Frye(2007)%20JournalistiekeCode.pdf)
- Pritchard, D. & Morgan, M.P. (1989). Impact of ethics codes on judgments by journalists: A natural experiment. *Journalism Quarterly*, 66(4), 934-941. doi: 10.1177/107769908906600426
- Rodny-Gumede, Y., & Chasi, C. (2016). The truth and nothing but the truth: A re-affirmation and re-evaluation of undercover journalism practices. *African Journalism Studies*, 37(3), 107-128. doi: 10.1080/23743670.2016.1226018
- Sanders, K. (2003). *Ethics and journalism*. Londen: Sage. Geraadpleegd op <https://books.google.be>
- Schuijt, G. (2006). *Vrijheid van nieuwsgaring*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Sengers, L. (2009). *Onderzoeksjournalistiek: researchproces van idee tot verhaal*. Amsterdam: Lannoo
- Shamir, J., Reed, B., & Comell, S. (1990). Individual differences in ethical values of public relations practitioners. *Journalism Quarterly*, 67(4), 956-965. doi: 10.1177/107769909006700451
- Shepard, A.C. (1994). Legislating ethics: Controversy over written code for newspapers. *American Journalism Review*, 16(1), 37-41.
- Shoemaker, P., & Reese, S. (1996). *Mediating the message: Theories of influences on mass media content (2nd ed.)*. New York, NY: Longman. Geraadpleegd op <https://books.google.be>
- Singletary, M., Caudill, S., Caudill, E., & White, A. (1990). Motives for ethical decision-making. *Journalism Quarterly*, 67(4), 964-971. doi: 10.1177/107769909006700452
- Snijders, M., & Van Dijck, J. (1995). *Ethiek in de journalistiek*. Amsterdam: Cramwinckel Uitgever.
- Stalph, F., & Borges-Rey, E. (2018). Data journalism sustainability: An outlook on the future of data-driven reporting. *Digital Journalism*, 6(8), 1078-1089. doi:10.1080/21670811.2018.1503060
- Strafwetboek. (1867, 8 juni). Geraadpleegd op 24 februari via http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1867060801&table_name=wet
- Universele verklaring van de rechten van de mens. (1948, 10 december). Geraadpleegd op 24 februari via <https://www.amnesty-international.be/subthema/universele-verklaring-van-de-rechten-van-de-mens-volledige-versie>

- Van der Meiden, A., & Fauconnier, G. (1994). *Public Relations. Profiel en professie: Inleiding in de theorievorming*. Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers.
- van der Wurff, R., & Schönbach, K. (2013). De effectiviteit van journalistieke gedragscodes: een literatuurstudie. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 41(3), 231-250.
- van Eijk, D. (2005). *Investigative journalism in Europe*. Amsterdam: VVOJ.
- Verdoodt, A. (2007). *Zelfregulering in de journalistiek: de formulering en handhaving van deontologische standaarden in en door het journalistieke beroep*. [doctoraat]. Leuven: KU Leuven. Geraadpleegd op <https://www.kuleuven.be/doctoraatsverdediging/fiches/3H04/3H040606.htm>
- Voakes, P. S. (1997). Social influences on journalists' decision making in ethical situations. *Journal of Mass Media Ethics*, 12(1), 18-35. doi:10.1207/s15327728jmme1201_2
- Voorhoof, D. (2000). Journalisten zonder grenzen? *Auteurs & Media*, 2000(1), 36-38.
- Voorhoof, D. (2010). Openbaarheid van bestuur in België: een losse flodder. *Samenleving en Politiek*, 17(3), 56-61.
- Voorhoof, D., & Valcke, P. (2011). *Handboek mediarecht*. Brussel: Larcier
- VVOJ (2018). *Jaarverslag 2018*. Geraadpleegd op <https://bit.ly/2W2ReGb>
- VVOJ (2011). Onderzoeksjournalistiek. Geraadpleegd op <https://www.vvoj.org/over-de-vereniging/onderzoeksjournalistiek-de-visie-van-de-vvoj/>
- VZW Vereniging van de Raad voor de Journalistiek. (2019). *Code van de Raad voor de Journalistiek*. Geraadpleegd op <https://www.rvdj.be/code-raad-voor-de-journalistiek>
- Ward, S. J. A. (2006). *The invention of journalism ethics: The path to objectivity and beyond*. Montreal, Canada: McGill-Queen's university press. Geraadpleegd op <https://books.google.be>
- Wet tot bescherming van de journalistieke bronnen. (2005, 7 april). Geraadpleegd op 24 februari via http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=2005040747&table_name=wet
- Wet tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden. (1981, 30 juli). Geraadpleegd op 24 februari via http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1981073035&table_name=wet
- Wetboek van Strafvordering. (1808, 17 november). Geraadpleegd op 24 februari via https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1808111730&table_name=wet
- White, H.A., & Pearce, R.C. (1991). Validating an ethical motivations scale: Convergence and predictive ability. *Journalism Quarterly*, 68(3), 455-464. doi:10.1177/107769909106800316
- White, H., & Singletary, M. (1993). Internal work motivation: Predictor of using ethical heuristics and motivation. *Journalism Quarterly*, 70(2), 381-392. doi:10.1177/107769909307000213
- Williams, R. (1995). Ethical reasoning in television news: Privacy and AIDS testing. *Journal of Mass Media Ethics*, 10(2), 109-120. doi: 10.1207/s15327728jmme1002_4

- Wolters, S. (2016). *Journalistieke beslissingen bij complex nieuws: een onderzoek naar de discussie in de Nederlandse media over de eerste onthoofdingsvideo van IS*. [masterproef]. Leiden: Universiteit Leiden. Geraadpleegd op <https://bit.ly/2wK24q6>
- Wright, D. (1989). Examining ethical and moral values of public relations people. *Public Relations Review*, 15(2), 19-33. doi:10.1016/S0363-8111(89)80051-7
- Wulfemeyer, K.T. (1990). Defining ethics in electronic journalism: Perceptions of news directors. *Journalism Quarterly*, 67(4), 984-991. doi:10.1177/107769909006700454
- Zwart, H., & Simons, A. (1999). Over journalistieke verantwoordelijkheid en leedvermaak. *Tijdschrift voor Wetenschap, Technologie en Samenleving*, 5(4), 122-125.

Bijlagen

Bijlage 1: vragenlijst

Algemene vragen

- Hoe oud bent u?
- Hoe lang bent u al (onderzoeks)journalist?
- Werkt(e) u in loondienst of freelance?
- Werkt(e) u voor print- of audiovisuele media?
- Waarin verschilt onderzoeksjournalistiek van traditionele journalistiek, volgens u?
- Was het voor u een bewuste keuze om onderzoeksjournalist te worden?

Ervaring in onderzoeksjournalistiek

- Welk onderzoek heeft u al verricht?
- Hoe is/zijn uw onderzoek(en) tot stand gekomen?

Motivatie/drijfveren

- Wat drijft u precies om de job van onderzoeksjournalist uit te oefenen?
- Vanwaar kwam uw motivatie om onderwerp X uit te spitten?

Toegepaste methoden in onderzoeksjournalistiek

- Welke technieken gebruikt(e) u regelmatig voor uw onderzoek?
 - Klokkenuitdrukkers, archiefonderzoek, wobbing, digging, interviews, computer assisted reporting (CAR), undercover
- Welke waren de meest relevante om tot het gewenste resultaat te komen?

Undercoverjournalistiek

- Verzwijgt u soms uw beroep om uw werk te kunnen doen of beter te kunnen doen?
- Heeft u al eens een andere identiteit aangenomen of moeten aannemen om uw werk als onderzoeksjournalist te kunnen doen?
- Wanneer vindt u het geoorloofd om undercover te gaan?
- Welke afwegingen maakt u vooraleer u de beslissing maakt om undercover te gaan?

Deontologische codes

- Heeft het mediabedrijf waarvoor u werkt/opdrachten uitvoert een deontologische code? Zo ja, welke, en in hoeverre houdt u zich eraan?
- In hoeverre houdt u zich aan de Code van de Raad voor de Journalistiek?
- Hoe beïnvloeden deontologische codes uw journalistiek handelen?
- In welke mate heeft u het gevoel dat de deontologische codes u beperken?
- Bent u zelf al eens voor de Raad moeten verschijnen?
- Heeft u het gevoel dat de deontologische regels soepeler worden geïnterpreteerd en toegepast dan traditioneel het geval was? Zo ja, in welke mate? Waarom denkt u dat?
- Hanteert u vooral uw eigen ethische principes of volgt u de voorgeschreven professionele regels? Waarom?

Individuele ethiek

- Indien respondent undercoverpraktijken uitvoert/uitvoerde: In hoeverre verschuift de praktijk van undercover-gaan uw eigen ethische grenzen?
- Botst u wel eens op individuele ethische grenzen? Zo ja, welke?
- Zijn uw ethische grenzen verschoven over de tijd heen?
- In hoeverre houdt u zich aan uw eigen ethische waarden en normen?
 - Zou u uw eigen ethische normen overschrijden om tot het gewenste resultaat te komen? Met andere woorden: heiligt het doel de middelen volgens u?
 - Bent u zelf ooit al eens in zo een situatie terecht gekomen waarin u uw intrinsieke grenzen heeft overschreden? Zo ja, wanneer?
 - Waarom hield u zich wel/niet aan deze grens of grenzen in de praktijk?
 - Indien grenzen overschreden: Ondervond u dwang van buitenuit?
- Heeft u voor uzelf een aantal grenzen waar u niet over gaat?
 - Hoe houdt u zich aan deze ethische grenzen?
- Heeft u het gevoel dat uw eigen waarden en normen uw onderzoek in gevaar kunnen brengen? (bv. drang om te helpen kan opdracht in gevaar brengen)
Zo ja, hoe gaat u daarmee om?
- Schuift u wel eens uw eigen veiligheid aan de kant om in te springen voor de veiligheid van anderen?

Juridische regels

- Bent u op de hoogte van de juridische regels inzake undercoverjournalistiek?
- In hoeverre houdt u zich aan deze regels tijdens het uitvoeren van undercoverpraktijken?
- Heeft u wel eens een juridische grens overschreden in het kader van uw onderzoek? Zo ja, welke en wat was de reden?
- Bent u al eens in aanraking gekomen met het gerecht vanwege een journalistiek onderzoek?
- Hoe maakt u de afweging tussen de maatschappelijke relevantie van uw onderzoek en de bestaande juridische en professionele regels?

Morele dilemma's

- Ervaart u soms morele dilemma's tijdens het uitoefenen van uw beroep? Zo ja, welke?
- Hoe gaat u om met morele dilemma's?

Invloeden op beslissingsproces

- Wordt uw beslissingsproces beïnvloed door externe of interne factoren, zo ja welke?
- Is er een sterke of zwakke hiërarchie op uw redactie?
- Mag u zelf kiezen om bepaalde onderwerpen dieper uit te spitten of bepaalt de redactie wat de invalshoek wordt?
- Hecht u meer belang aan uw eigen waarden en normen of aan die van uw opdrachtgever?
- Ten opzichte van wie vindt u dat u verantwoording moet afleggen bij het maken van een morele beslissing?
- Neemt u individuele ethische beslissingen bijna automatisch/reflexmatig (bv. in geval van tijdsdruk)?